

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

JÚNIUS

Szellemi vezetés

A románok újabkori erdélyi betelepülése

A magyar őstörténelem régészetéről

A kolozsvári színjátszás mai kérdései

Nagy tér-gazdaság

MAKKAI SÁNDOR

SZABÓ T. ATTILA

LÁSZLÓ GYULA

SZABÓ ISTVÁN

IFJ. BOÉR ELEK

MAGYAR FIGYELŐ

Bethlen Miklós az olvasás hasznáról – Román szerep Európában –
Erdélyi drámairodalom a Nemzeti Színházban – Az E. M. E. ötven éve

SZEMLE

Könyvnapok – 1942.

VII. ÉVFOLYAM

KOLOZSVÁR 1942

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. – Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. – Telefonszám: 20–83.

Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 9 Pengő. Egyes szám 1 Pengő.

TARTALOM

MAKKAI SÁNDOR: Szellemi vezetés	129
SZABÓ T. ATTILA: A románok újabkori erdélyi betelepülése	133
LÁSZLÓ GYULA: A magyar őstörténelem régészetről	144
SZABÓ ISTVÁN: A kolozsvári színjátszás mai kérdései	158
Ifj. BOÉR ELEK: Nagy tér-gazdaság	166

MAGYAR FIGYELŐ:

BETHLEN MIKLÓS az olvasás hasznáról	176
JUHÁSZ ISTVÁN: Román szerep Európában	176
NÉMETH ANTAL: Erdélyi drámairodalom a Nemzeti Színházban	180
I. NAGY GÉZA: Az E. M. E. ötven éve	182

SZEMLE:

SZABÉDI LÁSZLÓ: Könyvnapok – 1942.	184
K. KOVÁCS LÁSZLÓ: Magyar nép – magyar föld (Győrffy István)	185
LÁSZLÓ DEZSŐ: Ocsudó magyarság (Karácsony Sándor)	187
VENCZEL JÓZSEF: Állam és nemzet (Szekfű Gyula)	189
PARAJDI INCZE LAJOS: Kisebbségben (Németh László)	190
MAKKAI LÁSZLÓ: A magyarság és a szlávok (szerk. Szekfű Gyula)	191

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk címféjét Széchenyi *Hitel*ének 1830. évi első kiadása címbetűi után készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

A M A G Y A R K O D Á S

kóros tünete azért veszedelmes, mert a nem-magyar származású honfitársak azt hiszik, hogy a magyarsághoz való tartozást a külsőségek már is bizonyítják. Ám, de a magyarkodás veszedelmes azért is, mert a lélekben még nem magyarok a törzsökös magyarságot is kezdik magukhoz hasonítani s a magyar lelkiséget a magyarkodás kezdi felváltani minden vonalon. Némelyek azt vélik, hogy a magyar lelket éppen olyan könnyen lehet felvenni, mint a magyar nevet, nyelvet, vallást, hazafiságot, ruhát vagy szokást; mások meg abban tévednek, hogy máris magyarnak ítélik azt, aki magyarul megtanult, nevét magyarosította vagy kikeresztelkedett, türelmetlenkedik nemzetiségeinkkel szemben, irredenta jelszavakat hangoztat, turánista, hazafias szónoklatokat tart, nemzetiszínű jelvényeket hord, vagyis rendelkezik a magyarság külső ismérveivel, szóval »magyarkodik«. Azal általában senki sem törődik, hogy a magyarkodók maholnap kilopják belőlünk a magyar lelket, ami pedig egyedül tészén magyarrá. A parasztságot nézzük: ő külsőségek nélkül is magyar és nem bíztatásra, hanem közös magyar lelki kényszerből cselekszik magyarul.

...Tudnunk kell, hogy a magyarság nem a test, nem a vér, hanem a lélek kérdése. Embertani, genealógiai vagy névelemzési alapon senkinek sem lehet eldönteni a magyarságát. A magyarság lélek és magatartás. Azért, hogyha valaki törzsökös magyarnak vallja magát, de csak magyarkodik, nem magyarabb, mint a lélekben is teljesen magyarrá vált idegen eredetű magyar. A forradalom megmutatta, hogy a törzsökösnek tartott magyarok közül is került ki magyartalan magatartást tanusító egyén, mint ahogy ma is vannak idegen eszmékért lelkesedő törzsökös magyarok, akiket már nem a magyar lélek kormányoz.

...Mi magyarok, vizsgáltuk-e meg a magunk lelkét, hogy az magyar-e még vagy már az is idegen? A magyarság lényegét jelentő néplélekkel s az ebből fakadó néphagyományokkal ki törődik? Gondolkozás nélkül szállunk a nyugateurópai kultúra vakító világa, fénye felé, pedig nem az a magyar hivatás, hogy abban elégsé betöltsük a művelt népek mindenkori sorsát.

(Györfly István gondolatai, A néphagyomány és a nemzeti művelődés. 1939.)

E S Z Á M M U N K A T Á R S A I

*Ifj. Boér Elek dr., a kolozsvári egyetem ny. rk. tanára * Juhász István dr., az Erdélyi Tudományos Intézet, tanára * Kovács László dr., az Erdélyi Tudományos Intézet tanára * László Dezső, ref. lelkész, teológiai m. tanár, országgyűlési képviselő * László Gyula dr., egyetemi m. tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet tanára * Makkai László dr., az Erdélyi Tudományos Intézet tanára * Makkai Sándor dr., volt erdélyi ref. püspök, a debreceni egyetem ny. r. tanára * Nagy Géza, kolozsvári ref. kollégiumi tanár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára * Németh Antal dr., a budapesti Nemzeti Színház igazgatója * Parajdi Incze Lajos dr., az Ellenzék belső munkatársa * Szabédi László, író, tisztviselő a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban * Szabó T. Attila dr., a kolozsvári egyetem, ny. rk. tanára, az Erdélyi Múzeum szerkesztője * Szabó István, az Erdélyi Szépművészeti Céh lektora, az Ellenzék belső munkatársa * Venczel József dr., az Erdélyi Tudományos Intézet tanára.*

JÚLIUSI SZÁMUNKBAN

*ERDEI FERENC, GUOTH KÁLMÁN, JAKÓ ZSIGMOND, KÓS KÁROLY,
MAKKAI LÁSZLÓ és OTTLIK LÁSZLÓ ír
tanulmányt.*

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAI

<i>Makkai László dr.:</i> Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben.	<i>Venczel József dr.:</i> A székely népfelleg.
<i>Mikó Imre dr.:</i> Erdélyi politika.	<i>Szabó István dr.:</i> Az asszimiláció a magyarság történetében.
<i>Ottlik László dr.:</i> Szent István birodalma az új Európában.	<i>Zathureczky Gyula:</i> Magyar politika Európában.
<i>Venczel József dr.:</i> Erdély és az erdélyi román földreform.	<i>Tamás Lajos dr.:</i> A román nép és nyelv kialakulása.
<i>Molter Péter:</i> Falukutatás Bálványosváralján.	<i>Martonyi János dr.:</i> Közigazgatásunk reformja.
<i>Albrecht Dezső:</i> Magyarság a változásban.	<i>Szabó T. Attila dr.:</i> A románok újabbkori erdélyi betelepülése.
<i>Tamási Áron:</i> Erdélyi jelentés a magyar szellem küzködéseiről.	<i>Ifj. Boér Elek dr.:</i> Nagy tér-gazdaság.
<i>László Dezső:</i> Korszerű magyarság.	<i>László Gyula dr.:</i> A magyar őstörténelem régészetről.

SZELLEMI VEZETÉS

BÁRMENNYIRE igénybe is veszi a háború testi és lelki erőfeszítéseinket, tudnunk kell, hogy vannak nagy belső kérdéseink, melyeknek elrendezését csak felfüggeszti, de nem teheti meghaladtá és meg sem oldhatja. Nemzeti önismeretünk, kultúránk, társadalmi rendünk kialakulását a külső sorsfordulások mindenesetre siettetetik vagy hátráltathatják, de bármi sorsban örök feladatunk és legmélyebb létkérdésünk marad az, hogy mi magunk mit csinálhatunk magunkból? A háborúban fizikai létezésünk lehetőségéért küzdünk. Hisszük, hogy ezt a lehetőséget becsületes fegyverrel ki fogjuk vívni magunknak. De a fizikai létezés nem cél, hanem csak alap és keret a nemzeti közösség értékelete számára. Ebből következik, hogy amíg a fegyveres küzdelem folyik, a magyar szellemnek sem szabad tétlenül várakoznia, hanem magábaszállva, fel kell készülnie arra a jövőre, melyben hivatását betöltheti, megvalósíthatja.

Ilyen felkészülés mutatkozik napjainkban a »népiség« értelmzése, hirdetése, követelése körül. Véleményem szerint ma még nincs ebben a kérdésben egységes és letisztult közgondolkodás, sőt a szószólók maguk is sok bizonytalanságot árulnak el benne. Ennek oka szerintem az, hogy a »népiség« fogalomköre hamarabb áttolódott a szociális, közigazgatási és politikai síkra, mielőtt még szellemtörténeti és művelődési lényege tisztázódott volna. Így a »népnek« a »paraszttal« való azonosítása kétségtelenül szociális élt kapott az »úri« réteg felé. A paraszt-kérdés osztálykérdéssé vált. De ha magát a »népet« kérdeznők meg, vagyis társadalmunknak azt az egész rétegét, mely a közgondolkodás szerint élethelyzeténél, foglalkozásánál és életmódjánál fogva a földhöz, a faluhoz, a tanyához kötve, távolról egységesnek látszik, hamarosan rájönénk, hogy ennek a rétegnek önmagán belül is széles színképe van, a saját megítélésében, a népi arisztokráciától a népi proletáriátusig s így a »paraszt« éppenúgy szembekerül a népi előkelőséggel, mint az úri középosztállyal. Egyébként pedig a »középosztály« is zavaros, alsó és felső szélein elmosódó, bizonytalan színképet mutat. Látnunk és éreznünk kell tehát, hogy a »népiség« reánkézve nem szociális szempontból döntő probléma, hanem mindenekelőtt szellemi szempontból s csak ennek tisztázásából és vállalásából fakadhat azután társadalmi életünk egészségesebb elrendeződése is.

»Népi« alatt a sajátos, ősi, minden magyart lelki egységbe kapcsoló testi és szellemi örökségünket kell értenünk, melynek kifejtése által megvalósítható egy olyan magyar nemzeti műveltség,

amiben valamennyien résztvehetünk s így benne a különböző foglalkozások, hivatások haszna, becsülete és méltósága egyformán érvényesül.

Ez a magyar testvérközösség, létünk és jövőnk egyetlen belső biztosítója, csakis az alapértékekben való általános, közös és egységes megegyezésen épülhet fel, a magyar humánium mélységes átélésén, melyben a külső életkörülmények nem lehetnek választófalak s amelyben egy olyan magyar életforma alakul ki, hogy szolgálata által minden magyar ember megtalálhatja emberhez méltó és élni érdemes létmódját.

KIK AZOK, akik előkészíthetik, munkálhatják és képviselhetik az élet alapértékeiben való belső megegyezést, akik a magyar humániumnak társadalmunkban minden réteget átölelő hordozói lehetnek? A szellemi vezetők, a magyar elit tagjai.

Fájdalom, ma azt látjuk, hogy éppen a kifejezetten szellemi életpályák azok, melyekre az ifjúság nem kívánczik s rövid időn belül számolnunk kell azoknak elnéptelenedésével. Általános az a vélemény, hogy ennek a jelenségnek anyagi okai vannak. Ipari, kereskedelmi, gazdasági pályákon az ifjúság gyorsabban, kevesebb fáradozással és főleg sokkal nagyobb fizetéssel kap elhelyezkedést. Ez igaz és hozzátehetjük, hogy van ebben a gyakorlati irányba fordulásban régen várt és örvendetes elszánás is. Ennek ellenére mégis komoly aggodalommal kell szemlélnünk ezt a változást. Mert nemcsak anyagi okok idézik elő s ha egy megfelelő és helyes nemzetpolitika segítene is a szellemi életpályák ellátottságán, meggyőződésem szerint akkor is fennmaradna az a helyzet, hogy ifjúságunk zömének érdeklődése más irányba fordulna. Korunk technikai, gazdasági gondolkozása az, ami nem kedvez a szellemiségnek. A szellemi értékeknek önmagukért való becsülése, búvárlása és szolgálata ezidőszert nem kapósak. Lehetséges, hogy ennek következtében a magyar élet sokoldalubbá és realisabbá válik, de a nemzeti önismeret és a belőle fakadó nemzeti műveltség feltétlenül elsekélyesedik, ez pedig a társadalom testvéri közösségét tápláló erőforrások kiszáradásával fenyegetne. Jövőnk célkitűzése nem lehet a pusztá megélhetés, az életnek fizikai, gazdasági biztosítása. Nemzeti szempontból az ilyen élet jelentőség nélküli, sőt esetleg egyenesen csak látszat-életet, pusztulást takar. Sajátos, öntudatos, szellemileg független nemzeti életet csak szellemi vezetés alatt élhetünk. Ennek biztosítóját, a szellemi vezetésre hivatott és képes magyar elitet látjuk veszélyeztetettnek a mai sorsfordulatban.

Kis nemzetek nem versenyezhetnek a nagyokkal a fizikai létezés terén. Sőt, a kialakuló új Európa rendjében ezen a téren nem remélhetnek önállóságot, öncélúságot sem. Egyedül a nemzeti szellem tudományos, művészeti és erkölcsi alkotásainak síkjában lehetnek sajátos létezőkké, belsőleg szabad és értéküknél fogva megbecsült tényezőivé az európai emberközösségnek. Ez a hivatás azonban, ezeréves történelmi hagyományunknál és szellemiségünk kincseinél fogva nyitva áll előttünk. Multunkhoz lennének hűtelenek és jövőnköt árulnók el, ha ezt a hivatást nem vállalnók és nem kö-

vetelnők magunknak. Ezért a jövőben még sokkal fokozottabb szükségünk van a szellemi vezetőrétegre, a magyar elitre, mint eddig bármikor.

HONNAN REMÉLHETJÜK ennek a szellemi vezetőrétegnek felnövekedését és utánpótlását? Semmi szín alatt sem társadalmunknak csak egyik rétegéből. A szellemi értékességet és előkelőséget nem szabad szociális feltételekhez kötni. Ne felejtsük el, hogy soha nem is volt ezekhez kötve történelmünk folyamán. Helytelen volna tehát, ha a szellemi vezetés képességét és köteleztetését például a magyar értelmiségi középosztályra korlátoznók. De helytelen volna az is, ha ennek a rétegnek kisémmizésével, egyoldalúan és erőszakosan csak a népi rétegtől várnók. A szellemi vezetés a tehetség és a lehetőség kérdése, minden társadalmi réteg legjava számára. Mi magyar szellemi vezetést akarunk, a magyar igazság szolgálataiban. Olyan magyar elitet, amelyik a tiszta igazságot a magyar létérdek érvényesítésére tudja fordítani, hamisítás nélkül, de teljes hatalmában. Ilyen szellemi vezetést nem lehet kölcsönvenni, másolni, utánozni. Eredetinek kell lennie, az ősforrásból: a magyar természet és szellem mélyéből merítettnek. Nekünk magyar tudomány, magyar művészet, magyar emberség alkotóira, tanítóira és nevelőire van és lesz szükségünk. Olyan műveltség átélőire és terjesztőire, akik a magyar föld, ember és helyzet életközélből születtek s mindenestől annak légkörében élnek. Mivel ez a műveltség nem külső máz, hanem megtisztított és átnemesített ősi tartalom, természetesen népi is, értelmiségi is egyben s öntudatos hordozói bármelyik társadalmi rétegből egyformán lehetnek. És mivel ez a műveltség sajátosan magyar: a magatartásnak, ízlésnek, érintkezésnek olyan formáit kell hogy létrehozza, melyekben minden magyar ember testvérileg találkozhatnak, társadalmi különbség nélkül.

A magyar elit, a magyar szellemi vezetőréteg tehát azt a nem szociális, hanem műveltségi réteget fogja jelenteni, amelyik, átszöve a nemzeti társadalom valamennyi rétegét, példátadóan magyar az igazság, a szép és a jó, vagyis a nemes humánus szolgálataiban.

A magyar elit kérdése így nem történelmi előjogokon, nem szociális adottságokon és nem is mennyiségi tudáson fordul meg. A szellemi vezetés az öntudatosság uralma az ösztönösség felett. Résztvevői és gyakorlói mindazok, akik a magyar szellemiséget öntudatosan hordozzák s ezt az öntudatosságot mint hivatást és kötelességet érvényesítik a nemzeti élet egész területén, mindenütt, ahol dolgoznak.

A MAGYAR SZELLEMI VEZETŐRÉTEG biztosítása elsősorban a nevelés dolga. Nemzetnevelésünk egész tervének, szervezetének és munkájának arra a célra kell alakulnia, hogy a legelső foktól a legmagasabbig egységesen és hathatósan szolgálja a magyar ösztönösségnek magyar öntudatossággá emelkedését. Mint máshol kifejtettem, ezt a célt nem lehet többé a mereven elszakított elemi, közép- és felsőfokú közoktatás külön-külön világában elérni. Az ön-

tudatosság, a szellemi vezetés nem lehet csak a közép- vagy főiskola adománya. A nemzeti műveltségnek az ifjúságba való átplántálása megkívánja, hogy az általános és kötelező iskolai nevelést a tizenhét éves életéig, mindkét nem számára kiterjesszük, tekintetbe véve a különböző életkörülményeket és hivatásokat. Így először is a nemzeti öntudatosság általános fokát és színvonalát emelnők a szükséges magaslatra, másodsor pedig elérhetnők a műveltségi különbségek okozta társadalmi választófalak elenyészését. Egy ilyen előkészítés után a főiskolák könnyen és biztosan tudnák kiképezni és kinevelni azokat a személyiségeket, akik, mint a szellemi vezetés hivatottjai, a különböző életpályák vezető munkásai és tanítói lennének.

A köznevelés mellett döntő szerep jutna a magyar elit biztosításában a magyar életformának is. Annak, hogy a tehetség ma kifejlődhesse és a szellemi vezetésben szóhoz juthasson, legnagyobb akadálya az egységes magyar életforma hiánya. A vezető pozícióhoz való eljutás jelenleg nagyon is hozzá van kötve az »úri« életformához, azokhoz a születési, családi, magatartásbeli, érintkezési, sőt ruházkodási és étkezési külsőségekhez, melyek a középosztály gyermekének rendkívül megkönnyítik, a nép fiának pedig rendkívül megnehezítik azt, hogy tehetségei érvényesülhessenek a közéletben. Végül következményeiben innen érhető meg az, hogy a szellemi vezetés nem az arravalóság és a képzettség, hanem a társadalmi osztály-beidegződés öröksége lesz. S ha a népi tehetségnek mégis sikerül a szellemi vezetés hivatalos síneire kerülni, ez a társadalmi beidegződés fogja elszakítani attól a rétegtől és légkörtől, amelyből »felemelkedett«. Ezekután nem szellemi vezetője lesz a rábizott népnek, hanem fölényes és idegen kezelője, parancsolója. Ez az életforma azonban sem eredetében, sem jellegében nem magyar. A nyugateurópai polgári életformának átvétele ez, de sajátságosan eltorzítva. Mert míg a polgári életforma nyugaton az ellentétek összemosója lett, addig nálunk éppen ellenkezőleg, azoknak kiélezőjévé. A szellemi vezetőség egészséges kiválogatódásának tehát egy olyan sajátosan magyar életforma lenne a legjobb elősegítője, amelyik a külső igényekben a népi életmódhoz közeledne, de ugyanakkor azt belső igényekben felemelné a lelkebb és szellemibb élet magaslatára.

Végre magának a magyar nemzetpolitikának, az állami élet berendezkedésének kellene céltudatosan arra irányulnia, hogy a szellemi vezetés elhivatottjai ne kallódhassanak el, hogy minden rétegből megfelelő neveléshez juthassanak, hogy elhelyezkedésük és megélhetésük oly módon legyen biztosítva, ami vonzóvá és kívánatosá teszi ifjúságunk számára a szellemi életpályákat s nem bélyegzi hasznalatannak az önmegtágadást, mely a szellemi életben való vezetés alapfeltétele.

Mert noha erőteljesen kell hangsúlyoznunk, hogy nem az »állás« tesz valakit az »elit« tagjává, mégis az a helyes és kívánatos, hogy az »állás« az »elit« birtokába kerüljön.

A ROMÁNOK ÚJABBKORI ERDÉLYI BETELEPÜLÉSE

A ROMÁN NÉP erdélyi betelepülésének és térfoglalásának megvilágítása kétségtelenül az erdélyi román népiségtörténetnek magyar szempontból egyik legfontosabb fejezete, mert alapvető kérdésekre ad feleletet: honnan, mikor és hogyan került Erdély földjére a román népelem, milyen okok teheték lehetővé a betelepülést s milyen következményekkel járt a románság itteni térfoglalása.* Erre a kutatásra a hitelt érdemlő történeti bizonyítékokban hiányos folytonossági (kontinuitás) elmélet mind inkább célzatos hangoztatása is ösztökélte a magyar történettudományt, ma azonban – a folytonossági elmélet tudományos cáfolatával¹ – kötelessége is a románság erdélyi kezdeteinek tárgyilagos bemutatása, levéltárainak ilyen szempontból való beható átvizsgálása s a napfényre kerülő s már kiadott történeti forrásanyag módszeres rendezése és feldolgozása.

A kérdés lényege egyébként az, hogy a folytonossági elmélet elvetésével, a ma rendelkezésünkre álló forrásanyag értelmében, a románság erdélyi jelentkezésének időpontja a középkor végére tolódik ki, térfoglalása csak a középkor legvégén ölt nagyobb méreteket, e térfoglalás jelentékeny része meg éppen az újkorra esik.

Sajnos az újabbkori román betelepülés kérdésének forrásanyaga ma még távolról sem annyira felderített, mint a középkori betelepülésé s ezért kell e kérdéstről olyan vázlatos formában beszélni, mint azt nemrégiben Jakó Zsigmond² tette és teszem az alábbiakban magam is. De bármennyire is vázlatos e kép, mégis alap-

* Az erdélyi románság késő-középkori történetéről éppen a Hitel hasábjain (VII, 77–92) Tamás Lajos írt. A kérdés e részére nézve nála, illetőleg a tőle idézett munkákban találni bőséges adatokat. Míg az erdélyi románság középkori helyzetének történetével többen is foglalkoztak (l. uo. Balázs Éva, Iczkovits Emma, Jakó Zsigmond, Maksay Ferenc munkáit és a Lukinich Imre, Gáldi László, Fekete Nagy Antal és Makkai László összeállításában megjelent *Documenta-t*), az újabbkori történet kérdéseivel részletesen és a rendelkezésre álló levéltári anyag felhasználásával még senki sem foglalkozott. Összefoglalásnak legjobb Jakó Zsigmond alább is idézett tanulmánya. Ő a kérdésre vonatkozó összes közléseket felsorolja, illetőleg felhasználja. – A románság terjeszkedésére nézve az idézett munkákon kívül sok elszórt adatot található *Szolnok Doboka vármegye monographiájában* (Dés, 1900–5.). Az avasi román települési vidék és általában a román népelem Erdélyen kívüli keletmagyarországi történetére nézve módszertani szempontból is legjelentősebb tanulmány Szabó István *Ugocsa megyéje* (Bp. 1937). A helynévtörténeti következtetések felhasználására nézve l. az ő munkájában a Kniezsa István megállapításaira támaszkodó eredményeket, az *Erdély* című munkának ugyancsak Kniezsa írta fejezetét (Bp., 1940), valamint saját helynévtörténeti tanulmányaimat, cikkeimet (az Erdélyi Múzeumban, az Erdélyi Tudományos Füzetekben és a Magyar Nyelvben 1930 óta).

¹ Vö. Tamás Lajos: A román nép és nyelv kialakulása. Hitel VII (1942), 77–91 (Gazdag irodalmi utalással).

² Jakó Zsigmond: A románság megtelepülése az újkorban. Erdély és népei (szerk. Mályusz Elemér). Bp. 1941, 118–41.

vető jelenségeket figyelhetünk meg és olyan összefüggésekre mutathatunk rá, amelyek a román népiségtörténet újabbkori erdélyi jelenségeinek végleges tisztázásához hozzásegíthetnek.

A MAGYARSÁG PUSZTULÁSA

AZ ÚJABBKORI BETELEPÜLÉS OKAIT vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ennek vannak egyrészt magából Erdély történetéből megérthető, másrészt rajta kívül eső okai.

A betelepülés egyik legfőbb oka a lakosság pusztulása volt. Már a középkori kún és tatár betörések, parasztmozgalmak, pestisek sem kímélték meg Erdély magyar lakosságát. A függetlenségét biztosítani akaró erdélyi fejedelemség végleges megszilárdulásának korát, a XVII. század fordulóját meg éppen Mihály vajda és Básta kíméletlen harcai vezetik be. A Bástával betörő zsoldos had a megfélemlítés célzatával, de céltalanul is kegyetlenül pusztított urat és parasztot. Mivel a hadak útja a forgalmasabb utak mentén vezetett el, e pusztítások elsősorban az itt megtelepedett magyar lakosságot érték. Nagyon sok magyar település sírját ásta meg ez a kíméletlen korszak. Hogy csak közvetlen közelünkben is mekkora lehetett e pusztulás, abból ízelítőt ad az egyik ekkor elpusztított kalotaszegi magyar község, *Vársza* veszedelméről fennmaradt egykori feljegyzés. A magyarvalkói református pap, *Bányai András* 1605-ben így írta le Vársza pusztulását: »Valami német muskétás vitézkedő császár embere nagy táborn hozván a rác és német nemzetű hadakból Vársza ellen, hol Kende uramék és Vajda uramék nagy bátorságban valának, és tőnek nagy dülást az helyben, elannyira, hogy kő kövön nem maradna és ember is életben nem hagyatnék. Szegény orthodoxa (= református) ecclesiánk ekkora csapással sújtaték Istennek e helyen letelepedett nyája közt, ama kegyetlen spaniolus Basta nevű ember által – kit verjen meg az Isten...«³ Ez a Magyarvalkón túl fekvő kicsiny község sohasem heverte ki a pusztulást. Esetleg még életben maradt magyar lakói alighanem Magyarvalkóra húzódtak vissza, vagy a közeli falvakban széledtek el. Az elpusztult falu mellett a kalotaszentkirályi, zentelki és a magyarvalkói magyarság között megerősödött egy román falu: *Nagykalota*. Körüle elrománosodott a középkorban még magyar *Bökény* és *Incsel*; ez utóbbinak a helynevek tanúsága szerint 1439-ben még jelentős magyar helynek kellett lennie.⁴ Mikor folyt le e népiségtörténeti változás, pontosan nem tudjuk, de kétségtelen, hogy a Básta-féle pusztítás irtotta ki Vársza lakosságát. Ha az oklevelek tanúsága szerint egy ideig hihetőleg románokkal újratelepítve még tengette is életét, nemsokára nyomtalanul eltűnt az őt körülvevő havasalji románság tengerében. Ma Magyarvalkó határában egyetlen helynév őrzi emlékét.

³ *Pesty Frigyes* »Helységnévtár«-a XXII, 333b– 338a (Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeumban Fol. Hung. 1114. sz.).

⁴ *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1913. V, 362.

Ha Kalotaszeg egyik félreeső falujában ilyen pusztítást vitt véghez a Básta-korszak, mennyivel inkább ki voltak téve a pusztításnak Kalotaszeg központi fekvésű falvai, azok a községek, amelyek Sebesvártól kezdődve Gyaluig a hadak országútjába estek. Már e korban megkezdődhetett Bánffyhunyard közelében egy magyar község, *Remete* pusztulása; ez is a XVII. század folyamán tűnt el a kalotaszegi magyar falvak sorából; most Bánffyhunyard határában egy pusztta helyet neveznek így. Kalotaszeg másik vidékén, a Nádas mentén is e tájt, vagy később a XVII. század folyamán pusztulhatott el a Méra közelében lévő *Andrásháza* és a Bács meg Szucság között fekvő *Boc*. *Andrásháza* újabban mint Mэрához tartozó település megint erőre kapott, önálló községgé azonban sohasem fejlődött.

Természetesen nemcsak magyar községeket pusztított el a Básta-had, a pestis és az inség, hanem szász községeket is. A mezőségi Szászcencsen 1601-ben Apaffi Farkas és Mihály tizenegy jobbágyot vetett zálogba, tizennégy évvel később (1615) azonban e falu már pusztán állt. A szász lakosság kipusztulása tehát kétségtelenül 1601 és 1615 között, alighanem a Básta-korszak idején történt. A falu azonban nem maradt pusztán. Az Erdélyi Múzeumban a br. Huszár-család levéltárában fennmaradt 1640-ből egy oklevél, amelyet I. Rákóczi György, Apaffi Györgyné Petki Borbára számára Szászcencs árendájának elengedéséről állított ki. Ez az oklevél elmondja, hogy a régi időben e falut szászok lakták, de »az is a disturbiumban (zavargásokban) elpusztulván, utánna *holmi moldvai és havasalföldi bujdosó oláhok telepedtek helyekbe*«. Az újonnan jöttek olyan szegények voltak, hogy éppen semmijük sem volt, szolgálni sem szolgáltak az Apaffiaknak, mindössze három-három rókabőrt adtak esztendőnként. Éppen ezért elrendelte a fejedelem, hogy a lakosokat sem tizedadásra, sem a tized váltságát jelentő árenda megfizetésére ne kényszerítsék.⁵

Ez az oklevél egy pillanatra fénysugárt vet a XVII. század elején elpusztult és újratelepülő Erdély népesedés-politikájára is. A kipusztult földműves őslakosság helyét a bevándorló románság nincstelenjei foglalják el, s a birtokosok csekély szolgáltatásokkal, kedvezményekkel igyekeznek megtelepülésre bírni a lakosságot.

DE NEMCSAK AZ ELPUSZTULT FALVAKBA telepített románokat a birtokos nemesség, hanem e tájt egészen új román települések is keletkeztek. Egy ugyancsak 1640-ből való vallatásban például több tanú vallja, hogy »Küköllő vármegyében Fölső Bunon alól az Küköllő mellett... falu nem volt annakelőtte, valameddig az Bethlen János uram atyja, Bethlen Farkas nem kezdé *azokat az oláhokat telepíteni*, hanem nagy berek és kaszáló rét vala az az hely Fölső Bunhoz való«. Ez újonnan alakult román falut nyilván kisebb terjedelménél fogva *Kis Bun*nak hívták. A vallók elmondták azt is, hogy a letelepedett románok »az háborúságos időben, még Bethlen Farkas idejében elszöktek onnan s urok azután keres-

⁵ Vö. *Kelemen Lajos*: A szászcenci oláhok. Erdélyi Múzeum 1912: 244–6.

tette és szólította őket vissza, kit innen, kit amonnan úgy hozatta haza és szállíttatta őket oda.«⁶ Ebből is látszik, hogy a még helyhez nem szokott, véglegesen meg nem települt románység mindig mozgó-lódott s a zavaros időkben részint kényszerből, részint kóborlási vágyból otthagya a csak imént feltört földet és az alighogy felépült házat vagy hurubát. Állandóan jövő-menő kóborgó románokkal volt tele Erdély. Hiába igyekeztek a birtokosok kezeslevelekkel megkötni e nyugtalan népelemet, az ilyen kezeslevelek legtöbbje írott malaszt maradt: a román zsellér vagy jobbágy szökött, ha akart s ha tudott. A románység egymást segítette a szökésben; sokszor a kezességgel lekötött kezesével vagy kezeseivel együtt szökött el. Egy jóval későbbi (1773) vallatás alkalmából, az egyik szászkerédi román zsellér, Rád Dumitru vallomása jellemzi legvelősebben a helyzetet: »Természete az olá nemzetnek egymást az elszökésre segíteni.«⁷

A XVII. SZÁZAD ELEJÉNEK PUSZTÍTÁSAI után a mintegy félszázadnyi viszonylagos csend tehát a tömeges román betelepülés időszaka. A hanyatló önálló erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeiben megint újabb pusztítások seprük végig Erdélyt. Ezek közül a II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata nyomában Erdélyre küldött török és tatár bosszúló hadak,⁸ később pedig a XVIII. század elején a kuruc-labanc pusztítások tettek legtöbbet a magyar lakosság fogyasztásában. E pusztítás nagyságát megint csak akkor tudom egy ilyen rövid összefoglalás keretében jobban szemléltetni, ha a hozzánk közeli területek pusztulására terelem rá a figyelmet. Egyik históriásének-írónk, Kőröspataki B. János például »Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról és az népeknek rabságba viteléről való rövid históriá«-jában leírja Kalotaszeg pusztulását is. Közvetlen közelünkben Gyalu és Bánffyhunjad pusztulását emeli ki, de máshonnan tudjuk, hogy ugyanakkor elpusztult Kőrösfő és hihetőleg még több kalotaszegi község is. Alighanem igaza van Kőröspatakinak, aki valóban röviden így foglalja össze e terület pusztulását:

*Együtt veszél véle te is Kalotaszeg,
Kiben az ifjúság volt mint virágsereg,
Belőled elvitt nép mostan csak kesereg,
Kiknek étek-itok az keserű méreg.⁹*

⁶ Országos Levéltár. A Nemzeti Múzeum Levéltári osztálya. Bethlen-It. 5465. cs.

⁷ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. Gr. Lázár-It.

⁸ Nem kell elfelejtenünk azt sem, hogy a török hódoltság területe a XVII. század második felében egészen Kolozsvár szomszédságáig terjedt. A kalotaszegi falvak a Váradon lévő töröknek adóztak, sőt például a Kolozsvártól északra levő Kajántó is a töröknek fizetett adót. Ugyanakkor a szertelen adóztatással és kíméletlenséggel a török pusztította, illetőleg készítette elvándorlásra a lakosságot.

⁹ Erdélyi Múzeum 1931:146. 1. és Erdélyi Tudományos Füzetek 36. sz. 18. 1.

E második nagyobb pusztulás a századeleji első után megpecsételte néhány kalotaszegi magyar község sorsát. Ekkor apadt meg a kalotaszegi magyar lakossága, ekkor s a rákövetkező kuruc-korszakban pusztulhatott el véglegesen a már előbb említett Bánffyhunjad melletti *Remete* is. A távolabb eső falvak magyar lakossága ekkor kezd a rosszabb földű, hegyesebb, erdősebb területekről a völgyek felé húzódni, helyükbe a havasalji román falvak lakói, illetőleg a havasi román pásztorok nyomulnak. Így néptelenedik el és a XVIII. század végéig el is románosodik egy kalotaszegi árpádkori magyar település: *Deréte* is. A ma már teljesen román faluban azonban még most is megmutatják az érdeklődőnek a »magyar« (= református) templom helyét.

Az egészében elpusztult vagy megfogyatkozott községek mellett a többi kalotaszegi falu is szenvedett e válságos században. Sok község lakói panaszolhatták volna el azt, amit 1798-ban a bábonyiak mondanak földesurukhoz, gr. Vass Sámuelhez írt kérvényükben: »Az veszedelmes, gonosz időkben s az országnak sok viszontagságaiban és változásaiban« helységükkel együtt sok-sok magyar helység és eklézsia pusztult el, de a kevesen megmaradtak hazajöttek, új életet kezdtek, itt-ott újra megszorodtak.¹⁰ A pusztulás azonban nagyobb volt s a már ott lévő románság jobban szaporodott hogysen a magyarság felvehette volna vele számban a versenyt. Különben is a XVII. század utóján a pillanatnyi számbeli erőrekapás megtorpant az újabb viszontagságok és veszedelmek jöttén. Ez jórésztben a XVII. század végi és a XVIII. század eleji kuruc-labanc veszedelem és a pestis volt. Amit az egymás párt-híveit vagyonában, jobbágyaiban is pusztító kuruc és labanc megkímél, megtizedeli, megötödöli, harmadolja vagy másodolja a pestis. A betelepülő románság előtt tehát a XVII. és a XVIII. században a törökkel, tatárral, Bástával és havasalföldi románnal együtt versengve a kuruc-labanc és pestis-pusztítások vágnak utat. A pestis pusztításaitól is elsősorban a hadak útjában lakó magyarság szenved. Ennek a vésznek arányaira nézve csak néhány kolozsmegyei adatot sorolok fel az 1711 körüli pestisről: Visán 292, Alsószováton 229, Faragón 173, Tancson 170, Pusztakamaráson 170, Szováton 144 és Kisfülpösön 148 ember esett e pusztításnak áldozatául. Ez pedig azt jelenti, hogy a fenti, jobbára magyar községek lakosságának négyötöde, háromnegyede, olyiknak legalább is fele elpusztult.¹¹ Hogy ez milyen hatással lehetett aztán a népiség kicserélődése terén, arra nézve jellemző adatot idézhetek éppen az aránylag kisebb pusztításon átesett Szász- vagy Kisfülpösre vonatkozó 1772-i vallatásból.

»...Mivelhogy (a faluból) a szászok elpusztulván, a magyarülte volt meg, a magyar is ennek utánna elpusztulván, Musnai Bán Pál templomhelyet adván az oláságnak, az oláság megszorodván, olá papot hoztanak, magyar pap nem lévén, ők (t. i. az oláhok)

¹⁰ Erdélyi Múzeum, 1939: 41.1. és Erdélyi Tudományos Füzetek 104. sz. 9.1.

¹¹ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Br. Wesselényi-lt. – Vö. még Erdélyi Múzeum 1937:15. 1. és Erdélyi Tudományos Füzetek 91. sz. 17. 1.

azóta papjuknak mind rétet, mind szántóföldet adtanak a falu közönséges (közös) földéből, a mienknek (t. i. a reformátusnak) pedig nem adtanak mind e mai napig... a szentandrászi fordulóban... az oláhok adtanak a magok papjoknak, a magyarok itt is föld nélkül maradtanak, sőt még a magyar eklézsiának is elvették felét a Rósás nevezetű helyben, amelyet ma is bír az unitus olá pap.«¹²

A ROMÁNSÁG FÖLDESÚRI PÁRTOLÁSA

KISFÜLPÖS ESETE nem egyedülálló ez időben. Másutt is megtaláljuk, hogy a jövevények így erőre kapva, számbeli súlyukban megnövekedve, elbizakodva, az egyre fogyó magyar és szász lakosság kezéből szépszerivel, de erővel is kivették a földet és saját egyéni vagy közösségi céljaikra fordították. Mindez természetesen nem történhetett meg a földesúr segítsége vagy legalább is jóindulatú elnézése nélkül. Nem is történt ez másként, mert ezt a jóindulatot eleve biztosította az, hogy a birtokosoknak földjeik műveléséhez munkaerőre volt szükségük. Már pedig a betelepülő románság engedelmes és hajlítható munkaerőnek bizonyult; alkalmasabbnak és felhasználhatóbbnak, mint a számbelileg úgy is megfogyatkozott magyar jobbágság. Nemcsak az erdélyi népiségtörténet mai kutatójának, hanem az egykorúaknak is feltűnt az, hogy a magyar nemesség bizonyos ellenszenvvel viseltetett magyar jobbágyaival szemben és előnyökben, kedvezményekben részesítette a románt. »E szörnyű folyamat kiindulópontja – az egykorú erdélyi megfigyelő véleménye szerint – a magyar paraszt makacs természetében keresendő, mely képtelenné teszi a földesúri terhek oly készséges, görnyedt vállakkal hordozására, miként a románoktól tapasztalható. A magyar jobbágy ezenkívül – anyanyelve és szabadságban élő rokonai segítségével – ismeri a törvények előírásait, tudja, milyen szolgálatokkal tartozik földesurának s ezért a jogtalan követeléseket rendszerint megtagadja. Ez a magaviselet a földesurat arra készteti, hogy magyar jobbágyát telkéről eltávolítsa s helyébe román családot telepítsen.«¹³ Az egykorú szemlélő észrevételén nincs mit megcáfolni és nincs mit magyarázni. Az erdélyi magyar nemesség ajkán még a múlt században is valóban közmondásszerű szólás volt: »Oláh jobbágy zsiros bődön, magyar jobbágy veszedő társ«.¹⁴

A román jövevények iránt való rokonszenvet nagyban megnövelte az, mikor a XVIII. századfordulón a románság egy jórésze a római egyházhoz csatlakozott. A görög katolikus románnak a más vallású magyarral szemben való megerősítése most már egye-

¹² Erdélyi Protestáns Lapok 1906: 351. l.

¹³ Az idézett *Berlász Jenőnek* »A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere« című tanulmányából való. (A Gr. Klebeisberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IX, 27. – Idézi *Jakó* is: i. h. 133.)

¹⁴ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. *Kemény József*: Collectio Manuscriptorum Tom. XXX. Varia (Az oláhok nyelvemlítő társaságáról szóló kéziratában).

temes katolikus egyházi érdek is. Hiába tiltakozik például a dési tanács a XVII. század végétől jelentkező román jövevényeknek a városban való letelepülése ellen, a katolikus gr. Kornisok és a még buzgóbb Henterek a XVII. század végére felsőbb nyomással kiero- szakolják a várostól a románok betelepülési engedélyét. A dési görög katolikus templomban *egészen az 1919-i uralomváltásig* őrizték is hálából a Henter-család címerét.¹⁵

A ROMÁNSÁG FÖLDESÚRI PÁRTOLÁSÁNAK még csak két eset- tét említem fel. A XVIII. századeleji kuruc-labanc pusztítások nyomában elnéptelenedett Szásznyíresen a század vége felé annyira erőre kap az újonnan betelepült románság, hogy száma meghaladja a református magyarság számát. Az erőre kapatásban nagy része van a falu birtokos családjának, a gr. Kornis-családnak. Kornis Zsigmond erdélyi kormányzó elveszi a református pap tized-járan- dóságát, az ú. n. quartát és a gör. kat. román papnak adja, ugyan- csak az ő engedelmeiből elveszik a románok a református pap rétvét. Az, hogy a gör. kat. román egyházat ellátják a Kornisok papi föl- dekkal, segítik temploma és egyházi épületei felépítésében, már természetes folyománya és nem ritka módja a földesúri párt- fogásnak.¹⁶

A gr. Lázárok gyergyai birtokai közül a Szárhegyhez tartozó területen alakuló egyik román településsel kapcsolatban is 1773-ban a következőket jegyzik fel az összeírók: »...Az itt Várhegy alján való beszerika helye és a mellette való parochiának, két popának és egy daszkulynak való házhelyek... néhai gróf Lázár Ferenc úr őnagyságától conferáltattanak (=adattatták) volna azért, hogy az emberek templomot építvén annak kedvéért többen szaporodja- nak, amint az oláh popa referálja.«¹⁷ Ez a kívánság be is teljese- dett s a XVIII–XIX. század folyamán Gyergyó északnyugati felén nemcsak az itt említett Várhegyalja, de Galóca, Salomás, Kanás és bennebb a keleti részen egész sor román település keletkezett.¹⁸

Amint látható tehát, nemcsak a vármegyékben, hanem a szé- kely szatékek területén is kirívóan látszanak e román jobbágypartoló magatartás népiségtörténeti következményei. A székelység között eredetileg nem volt jobbágság. Csak később honosodott meg a szabadságához ragaszkodó székelység sokszor panaszolt sérelme- ként a nagyobb székely földesúri birtokokon a jobbágság és zsel- léség intézménye. Természetesen e jogfosztás nyomában keletke- zett kisebb tömegű székely jobbágság nem volt elégséges ahhoz, hogy kielégítse a székely nagybirtokok munkaerő-szükségletét.

¹⁵ *Mánzat George: Istoria Românilor din oraşul Dej. Szamosújvár, 1921.– U. a.: Monografia oraşului Dej. Beszterce, 1926. 51. kk.*

¹⁶ Vö. Erdélyi Múzeum 1937: 16. l. és Erdélyi Tudományos Füzetek 91. sz. 18. l.

¹⁷ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. A Gr. Lázár-lt. 1773-ból való gyergyai összeírásában.

¹⁸ Vö. tőlem: »Gyergyó helynevei a XVII–XIX. században«. Bp. 1940. A »Magyarország Földrajzi Nevei« című sorozat 1. sz. 5. kk.

Ennek következménye az, hogy a XVII. század vége felé a Székelyföldre is kezd beszivárogni a románság. A birtokosok szívesen látták őket, csak a székelység nem nagyon örvendett a rendetlen életet élő, a más tulajdona tiszteletének elvével akkor még nem nagyon ismerős jövevények betelepülésének. Mikes Kelemen faluja, Zágon például 1721-ben olyan veszedelmesnek tartja a falu határán jelentkező románságot, hogy végzést hoz ellene: »...Mivel falunkban sok jövevény oláhok mind az mult esztendőben, mind pedig ez jelenvalóban származtanak, kik miatt is az elmúlt 1720. esztendőben határunkon s falunkban is s marháinkban sok kárunkat tapasztaltuk lopás miatt, azért végeztük mind közönségesen falustól meg egyezvén, hogy ez napságtól fogva valamennyi marhabeli kár falunkban és határunkon az lopás miatt történik, azt közönségesen az itt lakos oláhok fizessék meg, ha az tolvajt az falunak kezébe nem adhatnák; hogyha pedig az tolvajt, az ki miatt az lopás esik, az falunak kezében adhatják, az falu tartozzék kezihez venni az tolvajt, és így az oláhok az kár fizetéstől immunisok lesznek, ha megbizonyosodik, hogy az lopás amiatt az ember miatt lött, az kit ők kézhez adnak.«¹⁹

A románság ellen azonban csak olyan helyeken tudott védekezni a székelység, ahol a szabad székelység többségben volt. Itt, ha le is telepedett és meg is gyökeresedett a román betelepülő, utódai már elszékelyesedtek. A székelyek román voltának Jorga Miklóstól és másoktól tudományosan is bizonygatott meséje az ilyen szórványos elszékelyesedés helytelen értelmezése és szándékos megnagyítása révén keletkezett. A székely falvak maguk nem szívesen fogadták be a románságot. Megerősödni és elszaporodni csak ott tudott, ahol a nagyobb földesúri birtokok is segítették a folyamatot. A románság erőrekapásának jellegzetes területe Gyergyó. Itt a gyergyói lapály kiszélesedő medencéjében a székely községek a XVI. század végéig már mind kialakultak. A mai Gyergyó területén vannak azonban román községek is, de ezek jobbára bent a havasok irtásain, a félreeső folyóvizek völgyeiben keletkeztek. Lenn a Maros völgyében a XVIII. század végéig csak két román település létesült, délen *Vasláb*, északon meg *Várhegy* vagy *Várhegyalja*. Mindkettő a szárhegyi gr. Lázár-család telepítésének eredménye. A többi román község, illetőleg település részben a Maros mellett, részben a Kisbeszterce meg a Békás és mellékvizei mellett mind a XVIII. század legvégén, illetőleg a XIX. század folyamán keletkezett és erősödött meg. Legtöbbje még ma sem olyan zárt faluformában élő települési közösség, mint amilyenek például a Maros medencéjében, a gyergyói síkság székely falvai. A havasokon legeltető román pásztorok irtásokba telepedett, össze nem függő szórvány-településeinek elpettyegtetett foltjai tartoznak egy-egy központi maghoz; itt is gyakran a központi település a másodlagos és nem a havasokban elszórt házcsoportokból álló szórvány-települések.²⁰

¹⁹ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. Br. Szentkereszthy-lt.

²⁰ Vö. tőlem: »Gyergyó helynevei« 9. kk.

A ROMÁN PÁSZTOROK ÉS JOBBÁGYOK VÁNDORLÁSA

MINDEDDIG SZÁNDÉKOSAN NEM SZÓLTAM bővebben arról, hogy honnan, milyen területről települt be Erdély földjére a román-ságnak az a része, amelyet újkori betelepülőnek kell tartanunk.

Nyilvánvaló dolog, hogy Erdélynek már a középkor utóján is tekintélyes román lakossága volt. Szolnok-Doboka megye északi fele, Beszterce-Naszód megye északkeleti lakott része, az Erdélyi Érchegeység vidéke, Brassó, Fogaras, Szeben és Hunyad megye tekintélyes része tele volt szórva már a középkor végén román telepekkel. A hadak és a pestis pusztító útjától messze, az eldugott patak völgyekben, meg havasok alján meghúzódó románság természetes emberszaporulata e nép számára hatalmas kirajzási lehetőségeket biztosított. Mikor aztán az előbb legalább nagy vonásokban jellemzett pusztítások és pusztulások bekövetkeztek, e szaporulat kiáramlott a völgyekbe is, az eddig románoktól nem lakott területek felé. A körösvidék kalotaszegi része például jobbára a Gyalui havasok aljában meghúzódó kis román falvak lakosságából fogadott be rajokat. Úgy látszik azonban, hogy a Gyalui havasok keleti lábánál már az újkor elején is meglévő román vagy részben román falvak, mint amilyen pl. Hideg- és Melegsamos (régén Hévsamos) is, elsősorban a havasokon át Abrud és Topánfalva vidékéről átszivárgó román pásztornépséggel frissültek fel. Innen jutott többek között a XVIII. század közepén a Nagykapus feletti Geszt-rágyra és a Körös völgyében fekvő Csucsára is. A gyalui uradalom XVII. századközepi összeírásaiból tudjuk, hogy ekkor még hatalmas, egész Biharig terjedő erdőségek tartoztak Gyalu várához. Ez erdőségek tisztásain Topánfalva környékéről, az Aranyos forrásvidékéről való román pásztorok legeltettek bizonyos, a juhok és disznók száma szerint megszabott szolgáltatások vagy egyébként megállapított évi fizetség ellenében. E pásztorok letelepülése révén keletkeztek a Gyalui havasok román községei, nem előbb mint a XVIII. század első felében. A gyalui uradalom összeírásai itt még 1720 táján is csak valamelyik havasalji községhez tartozó havasi részeket emlegetnek és nem külön román községeket.²¹

Emellett azonban már a XVII. század elejéről kimutathatjuk, hogy Erdély lakossága egyelőre pontosan meg nem állapítható mértékben szaporodott a román fejedelemségekből jövő betelepülőkkel is. A déli részekbe inkább Havaselvéről (Olténia, Munténia), a Székelyföldre, Közép- és Észak-Erdélybe meg inkább Moldvából jöttek bevándorlók. Ezek azonban sokszor nem felejtik el szülőtte földüket, vissza-vissza kíváncsoznak, sőt vissza is vándorolnak őseik földjére. Ha letelepednek, nemegyszer ki is kötik, hogy szabad visszamenniük régi lakóhelyükre. Például mikor 1646-ban a kolozsmegyei Szilkuton Gerendi Márton halálával számbaveszik az ottani

²¹ E fejtegetések az Erdélyi Nemzeti Múzeum Gr. Bánffy T. Nemzeti levéltára gyalui urbariumainak adatain alapulnak.

részbirtokot, két zsellére, Moldován Tódor és Mihály neve után odaírják az összeírók: »Ezek a zsellérek negyedik hétben szolgálnak, úgy kötötték magokat, hogy Moldovába hazamehetnek, ha akarnak, de másúá nem mehetnek.«²² Megtörténik az is, hogy a betelepülő nincs megelégedve az új települési hellyel vagy valami törvényteleniséget követ el, ekkor minden kötés vagy szerződés ellenére szökik, amerre lát. A román fejedelemségek kizsákmányoló, szinte rabszolgatartó bojár-gazdálkodása elől Erdélybe menekülő román tömegek így teljesen megbojgatják az erdélyi jobbágy- vagy zsellérlakosságot is. A pusztítások következtében amúgy is megzavart régi lakosságot mindegyre vándorlásra ösztökéli a megélhetés nehézsége, az udvarbírák és tisztek kapzsisága, kegyetlenkedése. A régi lakosság még jobban szenved mint az újonnan megtelepülőni akaró, hiszen az újat kezdetben dédelgetni kell, hogy megmaradjon. Nagyarányú jobbágyszökések, vándorlások jellemzik a XVII–XVIII. századi Erdély népiségtörténeti helyzetképét. Az elszököttek új helyükön nevüket is megváltoztatják, hogy rájuk ne akadjanak. Például az Erdélyi Múzeum br. Szentkereszthy levéltárának egy 1723-i forrásából tudjuk, hogy valamikor a megelőző években a Havasalföldről Zágonba jött mint szabad ember Dombucz Sztojka, ott megtelepedett, fia, Dombucz Fatuly néven elszökik, mikor kerestetik, már a Partumban, Zilahon lakik és Szócs vagy másként Fosztó Jánosnak hivatja magát.²³ Az ilyen névváltoztatásnak se szeri, se száma. A román jobbágy vagy zsellér, mint az előbbiekből is láthatjuk, magyar nevet vesz fel, a magyar pedig román, hogy az üldözéstől megmenekedjék.

A SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK BIZONYSÁGA

A MAGYAR ÉS SZÁSZ LAKOSSÁG pusztulásának, illetőleg a románság újabbkori betelepülésének bizonyítékait a levéltárak őrzik. A népiségkutatónak tehát minél több ilyen adatot kell kibányásznia, hogy meg tudja rajzolni a népiségtörténeti változások folyamatát, az egymás után jövő vagy egymás mellé telepedő népelemek elsőbbségért folytatott harcának képét. Részben a levéltári anyag pusztulása, részben más körülmények is legtöbbször lehetlenné teszik, hogy ilyen közvetlen bizonyítékokat kapjunk a lakosság pusztulására, illetőleg a lakosságcserére vonatkozólag. Ilyenkor aztán közvetett bizonyítási eljáráshoz kell fordulnunk. Levéltárainkban aránylag nagy mennyiségben maradtak fenn olyan összeírások, melyek egyes falvak, vagy egy-egy uradalomhoz tartozó falucsoportok épületeinek, földjeinek, jobbágyságának, a jobbágyok szolgáltatásainak, a birtok jövedelmeinek felsorolását (*conscriptio, urbarium, inventarium*) tartalmazzák. Az ilyen összeírásokból ránkmaradt jobbágy-névsorok és a földterületek felsorolásakor előkerülő határrész-nevek a legjobb közvetett bizonyítékai

²² Országos Levéltár. Kolozsmonostori konvent lt. Urbarium 26.

²³ Erdélyi Nemzeti Múzeum. Br. Szentkereszthy-lt.

annak, hogy milyen nemzetiségű, sőt sokszor honnan származó nép ülte meg először azt a falut és nevezte el a határ részeit. Ha pl. egy falu vagy egy falucsoport összeírásában előforduló jobbágynevekből magyar lakosságra következtethetünk és mellette a határrésznevek, a helynevek is magyarok, lehetetlen más következtetésre jutnunk, mint arra, hogy azt a települést először a magyar ülte meg. Ugyanígy beszélnek a szász és román személy-, illetőleg helynevek. Ha a magyarságé az elsőbbség, de a későbbi összeírásokban már román nevek is előkerülnek, hozzávetőlegesen meg tudjuk állapítani a románság idekerülésének valószínű időközét: a két forrás éve közötti időszakot. A jobbágynevek sokszor még arról is tájékoztatnak, hogy a jobbágy honnan került ide. A gyakran előforduló *Moldován*, *Muntyán*, *Oltyán* név Moldovára, Munténiára, Olténiára vagy legalább is az Olt vidékére, a *Muresán* Máramarosra vagy a Maros vidékére, az *Abrudán* Abrud környékére, a *Krisán* legtöbbször a Körös-mentére utal és így tovább. Ehhez sorakoznak aztán útmutatóul az egyes falvak nevéből képzett román családnevek, mint amilyen a Fenes falunévből a *Fenesán*, Széplakból a *Szeplékán*, Fejérből a *Fejurgyán*, Borsából a *Borsán*, Apahídából az *Apahidán*, stb.

Ha valamely faluba tömegesen kerültek román jövevények, az összeírások helynév-anyagában is rövidesen meglátszik ottlétük. Az új települők kezdetben maguk is a régi lakosság alkotta helynév-anyagot használják, természetesen rendre kissé vagy jelentékenyen átalakítják az egyes helyneveket, majd maguk is új neveket alkotnak. Ha a népiség-változás folyamata az őslakosság teljes vagy részleges kicserélődésével végződik is, a nevek tovább őrzik az először ottlakó nép emlékét. Az *Akastáu*, *Buigău*, *Hagău*, *Hed'esved'*, *Kăpuș*, *Petermezău*, *Sarastău* nyilvánvaló, hogy a magyar *Akasztó*, *Bojgó*, *Hágó*, *Kapus*, *Hegyesvőgy*, *Pétermező* és *Szárasztó* helynév román szájra átkerült alakja. De a szakember előtt az is nyilvánvaló, hogy a román *Varazlik* a Ravaszlik, a *Borzika* a Borzlik, a *Csárábok* a Cserebokor, a *Hárámbok* a Hárombokor, a *Tyozepár* a Középarók, a *Tyuzosa* a Közös román ajkon elváltozott alakja, bár már nehezebben ismerhető fel.

HOSSZÚ ÉVEK levéltári kutatása, néhány falu és vidék, különösen Gyergyó és Kalotaszeg népiségtörténeti vizsgálata, az erdélyi jobbágyviszonyok részleges ismerete tette lehetővé ez adatok csoportosítását. Vázlatos kép ez a románok újabbkori erdélyi betelepüléséről, azonban remélhető, hogy a most meginduló rendszeres népiségtudományi és kimerítően tisztázza majd e település folyamatát. Időszerű politikai szempontokra nem vagyunk és nem is lehetünk sohasem tekintettel, nem tehetünk azonban arról, ha a kérdés igazságos tisztázása sok olyan tévhitet, tudatlanságból vagy rosszul értelmezett nemzeti érdekből terjesztett történeti ál-igazságot megdönt, amelyet politikai célok szolgálatára és igazolására eszeltek ki.

SZABÓ T. ATTILA

A MAGYAR ŐSTÖRTÉNELEM RÉGÉSZETÉRŐL

A NÉPVÁNDORLÁS és a magyar honfoglalás korának régészeti emlékeiben Déloroszországot kivéve egyetlen európai táj sem olyan gazdag, mint Magyarország, s megállapíthatjuk azt is, hogy a részben véletlenek során, földmunkák alkalmával napfényre került, részben ásatások útján felderített régészeti anyag megszólaltatása terén is sok minden történt: kiváló régészeink részletmunkája és összefoglalása már nagy vonalakban elénk vetíti a leletek korának, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának művelődési képét. Ma már túl vagyunk azon, hogy a régészeti leletek csupán mint a történelemlékek képes mellékletei szerepeljenek, feldolgozásukkal a magyar őstörténelmet kutató tudományok új és jelentős forráshoz jutottak hozzá; e leletek ma már nem érdekes furcsaságok, bennük és általuk rég letűnt idők anyagi és szellemi kultúrája éled újra szemünk előtt s nem egyszer magára a régi életre is engednek következtetni.

Természetesen elsősorban a leleteken jelentkező díszek és ábrázolások eredetének kutatása és a tárgyak elkészítésének, a készítő ötvös műhelyfogásainak, eszközkészletének stb. a megállapítása foglalkoztatta a régészeket s az volt a céljuk, hogy az ezekből adódó eredmények alapján a kor történelmi és gazdaságtörténelmi megrajzolásával új tényekkel gyarapítsák a leletek koráról szóló szórványos irodalmi feljegyzéseket. Az is természetes, hogy e kutatás során régészeinket mindenekelőtt a gazdag sírok fémléletei izgatták, azokat igyekeztek feltárni, eredményeiket azokra építették s ez az eljárásuk a maguk szempontjából teljesen helyes is volt. Az időrend és a műveltségi hatások kibogozásakor csak a nemesfém- vagy bronzleletek jöhettek számításba, itt a szegény emberek sírjai semmi támpontot sem nyújthattak. Ezekben egy-két vaskésen, vascsatton, díszítetlen vagy csak egyszerűen díszített eszközön kívül alig található valami. A szegényebb sírok leletei nem függenek a divat változásaitól, azok a mindennapi élethez szükségesek s így hosszú időn át alig változnak. Hogy csak egy ismertebb példát említsek, az avar és a honfoglaló magyar tűzkiűtő acél különböző formáit még ma is használja némelyik öregebb magyar pásztoreMBER s hazánk területén kívül a Balkántól Keletázsiaig még ma is ez a tűzkésztség. Ugyanígy áll a helyzet a többi tárgyak nagyrésznél is. *Szabó Kálmán* a kecskeméti múzeum nagyérdemű igazgatója például épen a pásztoremberek kezén ma is használatos csontbogózók-ból magyarázta meg az avar sírokban olyan gyakran található hegyes agancsvégek használatát.

Ezeket az eszközöket hosszú tapasztalat csiszolta egykori és mai formájukra s így ezek élete – míg igénylésük megvan – úgy szólván időtlennek mondható és ez az oka, hogy a régészeti időrend meghatározásakor jóformán semmi értékük sincsen. Annál nagyobb

azonban jelentőségük, ha az avar és a magyar nép mindennapi életét kutatjuk. Ha ez a kitűzött cél, akkor szinte azt mondhatnók, hogy ebben a munkában a leggazdagabb aranyleletek és fejedelmi sírok is szinte némák maradnak, a szegény ember szerszámaiból meg lassan kibontakozik a régmúlt idők mindennapi élete.

EGY NÉP mindennapi életét a maga igényeinek megfelelő teljességben éli. Annak az avar vagy magyar pásztorembernek, lovasembernek vagy bármilyen mesterséget űző embernek épen úgy megvolt minden szükséges eszköze és tudása ahhoz, hogy a maga igényeinek tökéletességében oldja meg munkáját, mint akár ma. Így okkal-móddal, megfelelő tárgyi egyezések esetén, a mai népi élet sok esetben jó irányadóul szolgálhat az egykori életmód elképzelésekor. A mai magyar és a még ma is nomád műveltségben élő keleti népek néprajzi anyagában néha az azonosságig menő egyezéseket találunk az ezer év előtti állapotokkal. Félreismernök azonban a népi műveltség lényegét, ha arra gondolnánk, hogy ezeket a régi eszközformákat és mesterségbeli eljárásokat csupán a megmerevedett hagyomány miatt őrizték meg mai napig. Ezek azért maradtak meg, mert az adott anyagban a kívánt célhoz a lehető legjobbak s így semmi ok sem volt elhagyásukra vagy mással való felcserélésükre. Példaként álljon a magyar nyereg. Ennek szerkezete és készítmódja a honfoglalástól máig jóformán semmit sem változott. Szerkezete az összes mechanikai törvényeket ösztönösen megérző remekmű s nyugodtan egybevethető akár a modern vasbetonkonstrukciókkal is a benne testet öltött szerkezeti elv és kivitel. Ezt az egykor megtalált és tökéletesre csiszolt tárgyat változatlanul őrizték mai napig, mert egyszerűen nem volt ennél jobb, amivel helyettesíteni tudták volna. A katonai nyergek ugyan vasrészekkel helyettesítik néhány részét, azonban a szerkezeti alapelv ezeknél is változatlanul azonos a honfoglaláskorival.

A régészeti leletek azonban nemcsak az egykori, elpusztult tárgyi műveltségről beszélnek, hanem megfelelő módszerekkel néha váratlanul szép dolgokat mondanak el a rokon pusztai népek és a honfoglaló magyarok szellemi életéről és a világról alkotott elképzeléséről. Ebben a munkában is nagy segítségünkre van az élő néphit, amelyik néha évezredes formákban nyilatkozik meg. Egy másik kutatási területről vehetünk példát és hivatkozhatunk a magyar népzene kutatás felfedezéseire. *Bartók Béla és Kodály Zoltán* munkássága nyomán nyilvánvaló lett, hogy a ma is énekelt magyar népdalban évezredes szerkesztési gondolat él és formálja sajátunkká a belészűrődött idegen hatásokat. Így a magyar temetkezési szokások ma is sok olyan vonást őriznek, melyek megfelelőit a pogány magyar sírok feltárásakor találtuk meg. Nem véletlen, hogy épen a temetkezési szokásokat hozom fel példaként; sajnos ugyanis, hogy eddigelé csak temetkezésből származó leletanyagot ismerünk a honfoglalás és a megelőző rokonnépek korából. A sírokból azonban sokmindenre következtethetünk, ha a sírok feltárásakor megfelelő lelkiismeretességgel járunk el, s nem úgy, mint a régebbi ásatások – kevés tiszteletreméltó kivételt kivéve –, amelyek elsősorban szép

tárgyakra vadásztak, kissé erős, de nem jogosulatlan kifejezéssel jellemezve eljárásukat: nem ásatás, hanem kincskeresés láza fűtötte a régi emlékek e feltáróit. Természetesen egy remekművű kard vagy a finom ötvösmunkával készült arany övdísz, a nemesfémből készített tegez stb, stb. önmagában is igen értékes, de ha a sírból úgy emeljük ki, hogy pontos helyzetét és a többi tárgyakhöz való viszonyát nem rögzítjük, akkor csak önértékű, kiállítási tárgy lesz. Ha ellenben nem a leletek értékes vagy értéktelen voltát nézzük, hanem azt, hogy mit és hogyan tettek a sírba, milyen sorrendben, milyen jelentőséggel, hogyan ásták a sírt stb., stb. akkor új világ tárul fel előttünk. A leleteket ugyanis már nem a mai ember szemével nézzük, hanem azt látjuk bennük, hogy mi volt a temetéskor a jelentőségük. Ezeknek a szempontoknak figyelembevételével a legutóbbi idők kutatásai, – melyek egyik példáját alább közlöm, – meglepő módon gazdagították az avarok és a honfoglaló magyarok szellemi életéről és világméretűről való szerény tudásunkat. Ennél a kutatómódnál is egyenlőrangú a szegény ember sírja a leggazdagabb fejedelmével, sőt többször a látszólag szegényes sír sokkal többet mond el a nép életéről, mint a magas kultúrában élő és sok nemzetközi vonást mutató előkelő emberek sírja. Remélhető, hogy ezeknek a kutatásoknak további gazdagodásával, a temetkezéskor megfigyelhető szokások széles alapon történő értékelése után, sokkal életszerűbb alapot kapunk a népvándorlás keleti lovasnépei műveltségének és társadalmi rétegződésének megírásához, mint az eddigi módszerek eredményei alapján.

Alább két sír helyszínen készített rajzát mutatom be, amelyek minden egyes mozzanatot feltüntetnek, továbbá közlöm a sírban talált leletek fényképét is. A homokmégy-halomi (Pest megye) avar temető 141. sírjának elemzésekor az egykori műveltség eszközeinek meghatározását és használatának módját láthatjuk. A viszneki (Heves megye) avar temetőben talált honfoglaláskori magyar sír (40. sír) elemzése során pedig a sírkép egészéből kiolvasható szellemi tartalmakra mutatok rá.*

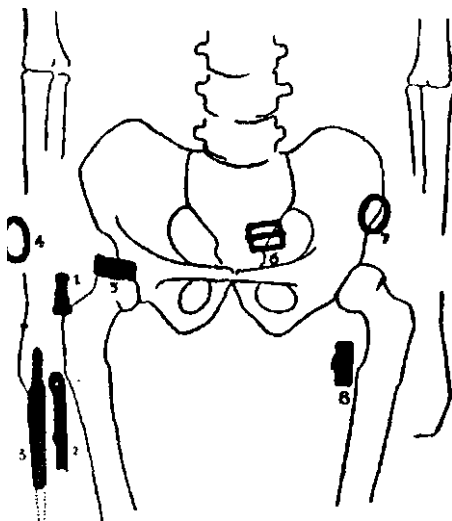
* Mindkét sír elemzésekor elhagyom a sokszor igen nehezen hozzáférhető irodalmi utalásokat és bizonyító jegyzetanyagot. A sírokat teljes tudományos apparátussal feldolgozva megtalálhatja az olvasó: Halom 141. sírt *Avarkori pásztorokéségeink*. Archaeológiai Értesítő 1940. 91–98. l., a viszneki 40. sírt pedig *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge*. Archaeologia Hungarica XXVII. kötet, 50, 55–56. l. Az alább adott szöveg és képek sokhelyt szövszerűen egyeznek a fenti két dolgozatom szövegével és képeivel. Eltérés van a halomi hasihasító népi használatát bemutató rajzon és a halomi pásztorokéség helyreállítását bemutató képen, ahol is az eredeti rajz néhány tévedését kijavítottam.

Mielőtt a sírok tárgyalására térnék, meg kell említenem, hogy az avar és a honfoglaláskori magyar nép ügylátszik ugyanolyan módon bánt tárgyaival, mint akár a mai falusi ember. Elromlott vagy a használatból kikopott eszközöket nem dobta szemétre, hanem új eszközöket készített hasznavehető részeiből s így néha megesik az, hogy egy-egy eszközt más szerepben találunk, mint aminek eredetileg készült. Ilyenképpen lehetséges az is, hogy az alább meghatározott tárgyak egyikével másikkal is hasonló módon jártak el, ez azonban semmiképpen nem érinti a tárgyak eredeti használatáról írottakat, inkább csak mint a népi eljárások változatlan életének példaként említem ezt a lehetőséget.

HOMOKMÉGY-HALOM, 141. SÍR

1936. év tavaszán Homokmégy község Halom nevű szállásán egy avarkori temetőt ásatott a Nemzeti Múzeum. A temető az Alföld síkságából hirtelen kiemelkedő, néhány hold terjedelmű dombon feküdt. Gazdag és szegény sírok vegyesen fordultak elő benne, úgy ahogyan ezt majdnem mindegyik avarkori temetőben megfigyelhetjük, a sírok a rendes keletelés keletnyugati irányában feküdtek.

A halomi domb homokjában, a 141. sorszámú jelzett sírban, 116 cm. mélységben, kinyújtóztatva, hátán feküdt egy fiatal férfi csontváza. Csak a medencéje táján találtunk leleteket (1. kép). A keresztcsont felett vascsat (6), a medence bal szárnyán vaskarika (7), hasonló karika a jobbkarcsonton (4), az idő megemésztette bőrövéből volt egy téglaformájú vaslemez és egy bronzlemezről préselt rozettaforma övveret, a kettő egyberozsdásodott (5), a jobboldali vaskarika alatt egykor fanyelű vaskés (3), pengéjén nem találtunk farost nyomokat s így nyilván bőrtokban viselte gazdája, a vaskés mellett két csonttárgy (1, 2) feküdt. A sírkorát – jelentéktelen leletei miatt – csupán a temető korával határozhatjuk meg. A temető gazdagabb sírjai azt mutatják, hogy a temetőt a VII. században kezdték használni s még a VIII. században is temetkeztek beléje. Ezt az időmeghatározást a rozettaalakú préselt övveret is alátámasztja. Ilyenformán s ilyen eljárással készült övdszékét a VII. században viseltek az avarok. A két csonttárgy közül az 1. számúhoz hasonlót elég sokat ismerünk avar sírokból, a 2. számmal jelölt eddig egyedülálló lelet. Mindakettő eddig mint ismeretlen rendeltetésű tárgy szerepelt. Alább megkíséreljük egykori használatuk és szerepük megállapítását.

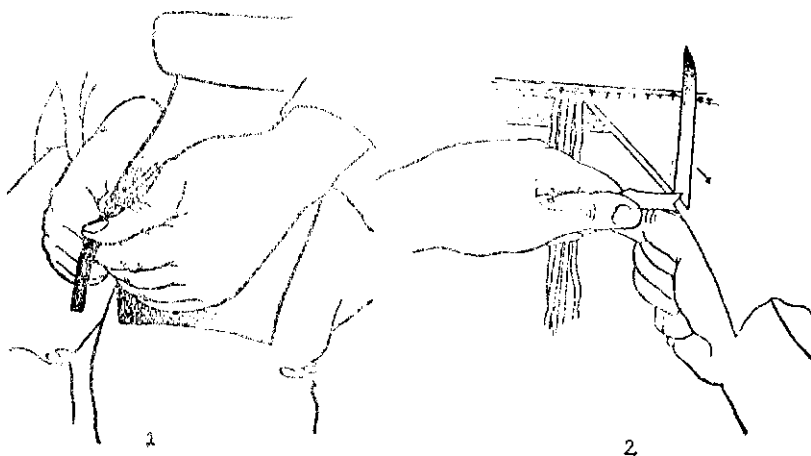

1. kép.

Nézzük először az ismertebb formát (1. kép. 1. I. tábla 1-1/a). A szipkaformájú csonttárgy legnagyobb magassága 3.5 cm. Végét ugyanúgy faragták ki akár a mai pipa vagy cigarettaszipkák végét, hogy jól a fogak vagy az ajkak közé lehessen szorítani. Ez alá és a tárgy aljára gyöngyözött sávot, a tárgy oldallapjaira pedig zezzűg vonalakat, illetőleg négyszögsort faragtak. A szájrész egyik oldala erősen kopott, egyébként semmisen mutat arra, hogy a tárgyát hosszú időn keresztül használták volna. Mint említettem, hasonló, kissé hosszabb tárgyakat ismerünk más avar sírokból is, méghozzá férfiak sírjában és nők sírjában egyaránt megtalálhatók. A sírokban mindig a halomhoz hasonló helyzetben fekszenek, eredetileg kétségtelenül az övre függesztett valamilyen készségdarabhoz tartoztak s érdekes, hogy igen sok darabon megvan a szájnylás egyoldalú kopása is. A csonttárgyon sem kampó, sem fül nincsen, úgyhogy közvetlenül nem függeszthették az övre. Hasonló csonttárgya-

kat látunk ma is a magyar és az eurázsiai pásztorok készségeinek szíjain, ezek a csontkupáncsok azt a célt szolgálják, hogy a rajtuk keresztülvezetett szíjakkal zárják a tarsolyt vagy zacskót. A halomi avar csont azonban nem lehetett kupáncs, mert akkor a szíjak más-ként koptatták volna ki a végéig lyukas csonttárgyat s nemcsak a szájánál lenne egyoldalon kopott.

A keleti lovasnépek egyrésze még ma is hasonló övet hord és hasonló eszközöket használ, mint a régmúlt történeti lovasnomád-jai. Így az avar és a honfoglaló magyar pártaövek átalakult formái mai napig is élnek a szibériai pusztákon. A halomi 141. sír »ismeretlen rendeltetésű« csonttárgyának pontos megfelelőit ezen a te-

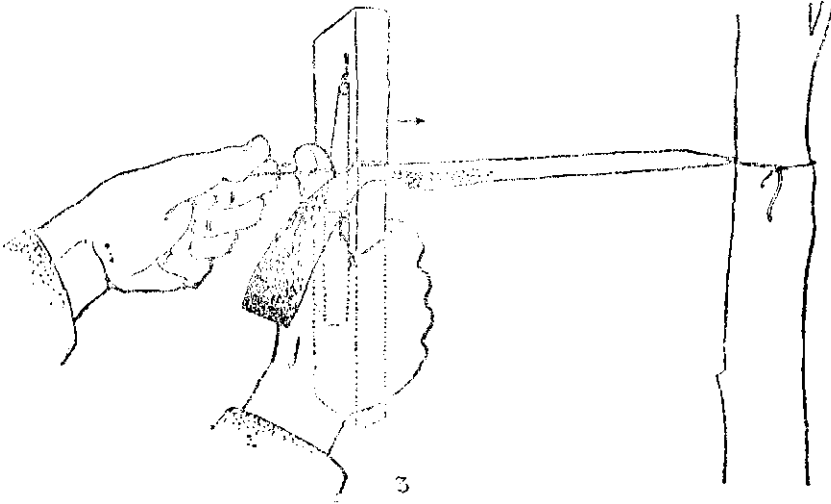

2. kép. A hasihasítás módjai: 1. Tiszafüred. 2. Az avar hasihasító

rületen még a mai napig is használják. A *II. tábla 1.* alatt a Néprajzi Múzeum egyik, Turkesztánból való, övét mutatom be. Sörét-tartó, tubákos szelence, késtok, tarsoly és tűzszerszám lóg le a karikás veretekről. Ezek közül most csak a kép jobboldalán látható tömlőt szeretném bővebben tárgyalni (*II. tábla 2.*). A tömlő szájára csontcsövet szereltek s ebbe dugó jár, a csövet viaszos madzaggal kötötték a tömlőhöz. Ma lőport tartanak benne. De régebben nem erre használták, mert a bécsi Néprajzi Múzeumban egy hasonló, csontszájás tömlőt őriznek, ugyancsak Középpászsiából s ebben a tömlőben kumiszt (erjesztett lótej, a régi magyaroknak is kedvelt itala) tartottak. Érdekes, hogy a bécsi példányon a szípkásra faragott végű csontcső egyik oldalán erősen kopott, magyarázata az, hogy a dugó erről az oldalról szolgált a csőbe. *Tagán Galimdsán* szíves közléséből tudom, hogy emlékezete szerint a baskirok ilyen kis tömlőben pörkölt gabonát is hordottak magukkal. Egy régi magyar adat szerint a pásztoremberek zacskóikban porrátört marhahúst vittek magukkal. Mindezek után érthető, hogy az idézett turkesztáni tömlőt sem eredeti szerepében használják már, hanem lő-

por tartására. Ilyen tömlőkben elsősorban italt tartottak s ezért képezték ki a tömlő csontszáját szipkaszerűen. Ezeknél a ruganyos bőrtömlőknél természetesen nem volt szükség lélekre (szelelőnyilásra), mert a tömlő a szívásnak megfelelően behorpadt. Az ilyen tömlőnek Kovács László baráti figyelmeztetése szerint az az előnye is megvolt, hogy a néhánynapos, összesűrűsödött kumiszt ki lehetett nyomni belőle, olyanféleképen, mint a gummiból készült kézi-fecskendőből is nyomásra jön ki a víz.

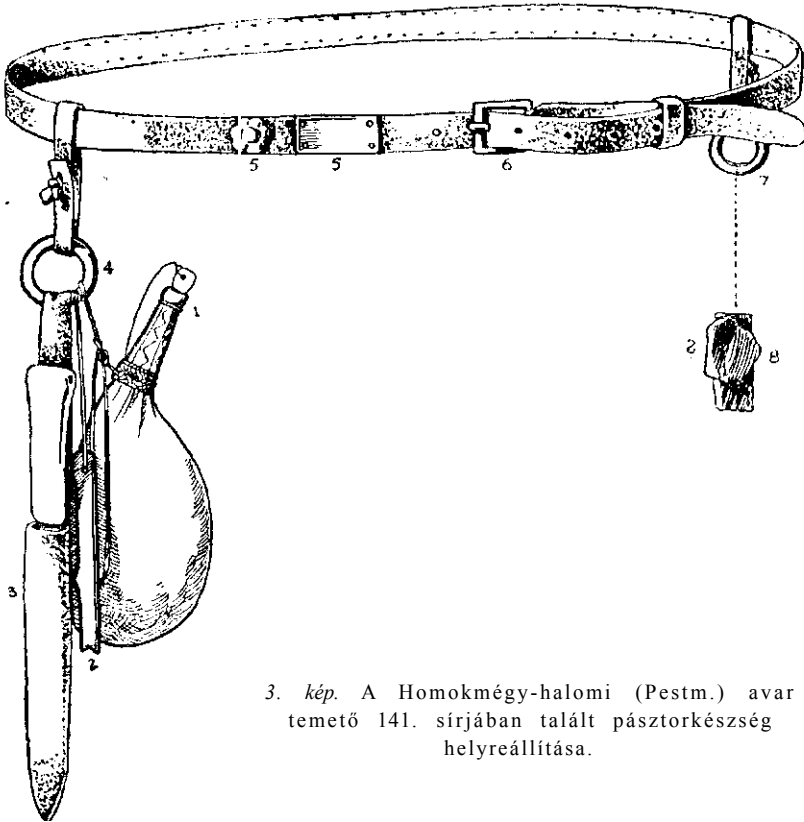
A fentiek alapján kétségtelen, hogy a halomi sírban levő csonttárgy és a hozzá hasonló avarkori tárgyak tömlőszájak voltak, a tömlő tartalma pedig minden jel szerint egy sűrűsödhető ital volt

rekonstrukciója. 3.Hortobágy (hasihasítótáblák használata).

s ez pedig nem lehetett más mint az erjesztett lótej. Van azonban egy lényeges eltérés is a bemutatott turkesztáni készség és az avar és a magyar pásztorkésztségek között. A turkesztáni ember az övön köröskörül függeszti fel a mindennapos életéhez nélkülözhetetlen tárgyakat, az avar és a magyar ember mindezeket készségkarikán (1. kép 4. I. tábla 4.) hordotta s hordja a magyar pásztoreMBER mind mai napig. Úgylátszik a magyar pásztoreMBEREK is ismerték az avaroknál meglévő kumiszostömlőt, de száját fából készítették s így a sírokban megette az idő. Erre következtethetünk a pásztoreMBEREK kezén ma is meglévő, az avarral és középázsiai rokonaival tökéletesen egyező kostök-tömlőkből. A II. tábla 3 alatt egy veszprémegeyi pásztoreMBER kékköves acskóját mutatom be. A mellette levő turkesztáni löportartóval és a helyreállított avar tömlővel (3. kép) egybevetve, minden további magyarázat nélkül is nyilvánvaló, hogy azonos dolgokról van szó. Amint Középázsiaiában is másra használják, mint eredetileg, úgy a magyar pásztor sem kumiszt tart benne, hiszen már régen leszokott ivásáról, hanem a birkakergeség gyógyításakor használt kékkövet.

VIZSGÁLJUK most meg a halomi sír másik csonteszközét. Az eszköz legnagyobb hossza 8.2 cm. A simára kopott lapos eszköz kiszélesedő fején felfüggesztésre szolgáló lyuk van, ezen át zsineggel, vagy szíjjal kötötték a készségkarikára. Egyik oldalán kiszögellés van, végét két éles ágra faragták, ezek közül az egyik ág letörött, de eredetileg is rövidebb volt mind a másik. A tárgy használatát Tóth István halomi öreg pásztorember magyarázta el nekem. Elbeszélését odavaló öregebb emberekkel is ellenőriztem, valamennyien

3. kép. A Homokméggy-halomi (Pestm.) avar temető 141. sírjában talált pásztorkésztség helyreállítása.

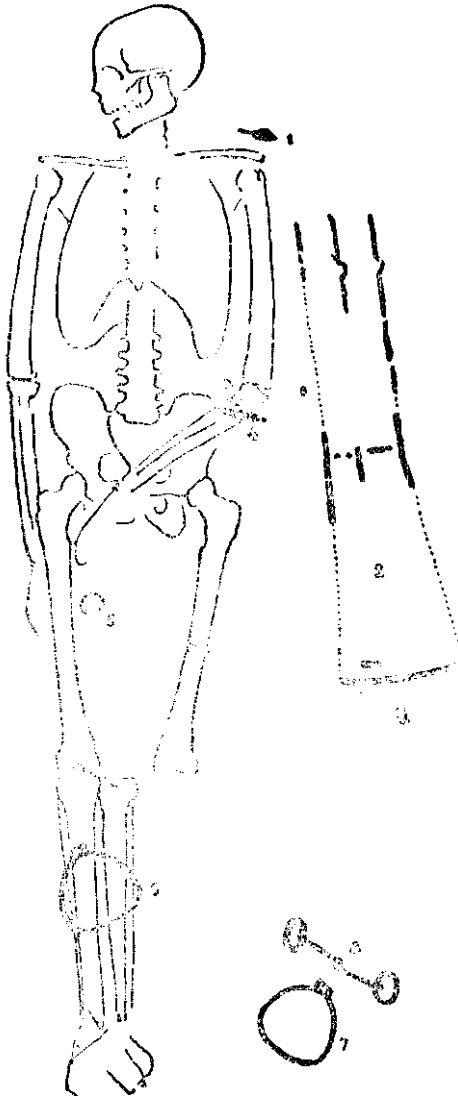
ugyanúgy mondták el a dolgot. Adataik alapján a 2. kép 2 alatt megrajzoltam az eszköz használatát. Ezek szerint a ló hasáról való finom lóbórt, a hasít, hasították vele vékony csíkokra, kötözésre meg befonásra való szíjnak. A hasít vagy kézzel, vagy szegezéssel feszítették ki, azután az eszköz egyik ágát szélességében odaszorították a kés pengéjéhez, úgyhogy két ág közé került a hasi csíkja. Két kezük hüvelykujját egymásra szorították, tehát a fent leírt helyzetet megmerevítették, ezután merev kézzel maguk felé húzták a kést és az eszközt s elkezdették a szíj hasítását. Az így hasított szíjak szélessége mindenütt egyforma volt, egyezett a kés-vezető csonteszköz nyílásával. Az eszközön levő kiszögellés az ujjak megtámasztására való volt.

Ezt az eszközt és ezt a hasihasítási eljárást egyetlen néprajzi kutatónk sem ismeri s így kételkednünk kellene meglétében, ha nem volna a magyar pásztoreMBER kezén egy olyan eszköz ismeretes, amelyben a fent ismertetett eljárás egyetlen eszközzé merevül. A 2. kép 3 alatt közlöm az általánosságban ismeretes hasihasítótáblák használatát. Az eljárást Kovács László figyelte meg a Hortobágy tiszacsegei részén. A hasit egy fához kötik, majd a tábla nyílásába bicskát vágnak bele, úgy hogy a nyílásnak a bicska által osztott belső része megfelel a szíj kívánt szélességének. Ezután a hasit a kívánt szélességben bemetszik és áthúzzák a nyíláson. Ekkor a jobbkézzel erősen megfogják a táblát és hozzászorítják a bicskát, a balkézzel meg elkezdik húzni a hasicsíkot, közben a jobbkézzel mereven taszítják a táblát a kikötött hasi hosszában. Kétségtelen, hogy ez az eljárás pontosan azonos az avar, illetőleg a Tóth István által mutatott eljárással, csak itt az eredetileg különlévő csontvezető és bicska helyébe a kettőt egyesítő tábla és a beléjevert bicska lép. Még a kézmozgás mechanizmusa is egyezik a két eljárásnál. A hasihasítás eredetileg még egyszerűbben mehetett. A tiszafüredi nyergesek a nyereg készítésekor szükséges szíjat maguk hasították a 2. kép 1 alatt megrajzolt egyszerű módon. Itt a csonteszközt a hasihoz szorított kéz helyettesítette s olyan módon tudtak egyenes szélességet vágni, mintahogy a rajztábla széléhez szorított kézzel egyenes vonalat tudunk húzni.*

A nomád népeknél a bőrmunka javarészt a pásztoreMBER dolga, nálunk még nemrégén is őrizték vezető szerepüket ezen a téren. Kóborló életmódjuk megkövetelte, hogy eszközeiket magukkal hordják s ebből a tényből született meg a pásztorkészség. A halomi 141. sír fiatal avarja is pásztoreMBER volt, mert készségén ott találjuk a hasi meg szíronymunkához szükséges szerszámokat (a készvezetőt és a kést), meg kis kumiszos tömlőjét. Ismerve mármost a tárgyak szerepét, a sírrajz, valamint a máshelyt megfigyelt avar övek alapján, biztossággal megrajzolhatjuk a halomi fiatal avar pásztor övét (3. kép). Egyetlen kérdésre nem tudok még felelni, hogy milyen célt szolgált a baloldalon lévő vastöredék, lehetséges, hogy tűzkiűtő acélként használta. Egyébként ez az ilyenképen helyreállított öv bizonyára csak árnyéka az egykori díszes és salangos avar pásztorkészségnek, hiszen a fiatal avar ember bizonyára épen úgy kicifrázta szíronnyal készségét, mint késői utódai, a nemes cifraságot kedvelő magyar pásztorok.

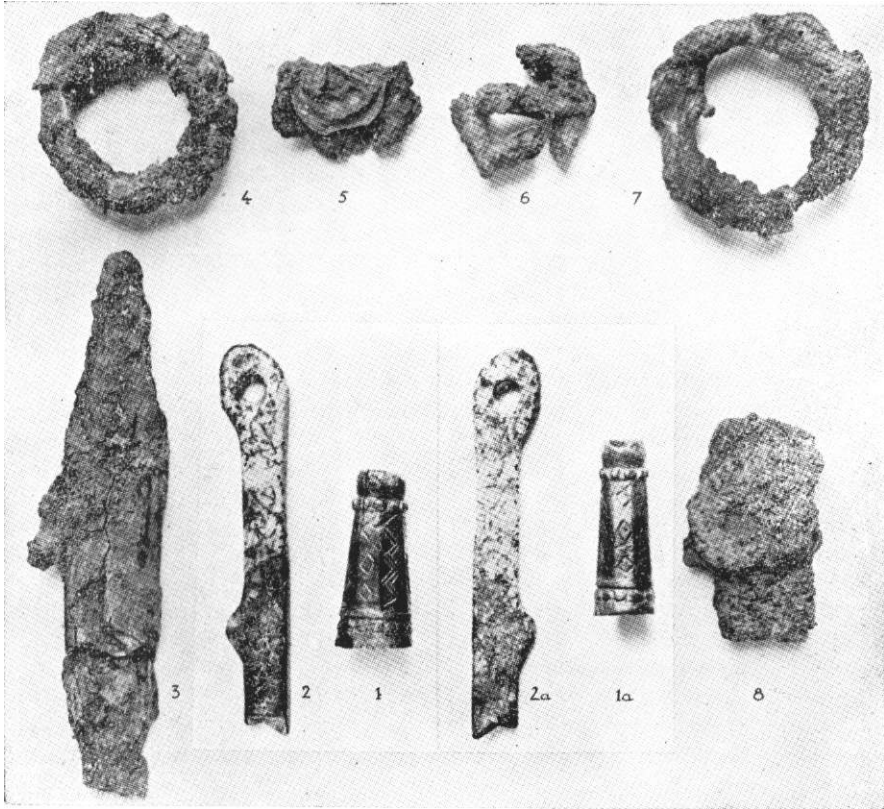
* A hasihasítás népi módjai a tudományos módszer tekintetében érdekes tanulságot mutatnak. Ma is használják a hasihasítás legősibb módját, s mellette a hasitáblát is, a közbeeső fokozat már feledésbe merült. Az ú. n. tipológiai sorrend szerint ez abszurdum lenne, mert hiszen ez az elv a fokozatos fejlődés törvényszerűségét alkalmazza a tárgyak rendezésekor s így a legősibb formának már régen ki kellett volna halnia s a hasitáblát megelőző fokozat is csak csökevényesen élhetne. A tények azonban mint láttuk egészen mást mondanak. Az élet nem kényszeríthető bele írászta mellett kiagyalt elméletekbe s így a régészeti módszerek közül is csak azok a rendező elvek lehetnek helyesek, amelyek az élet formálódásának engedelmeskedő rugalmassággal nyulnak az anyaghoz.

VISZNEK, 40. SÍR

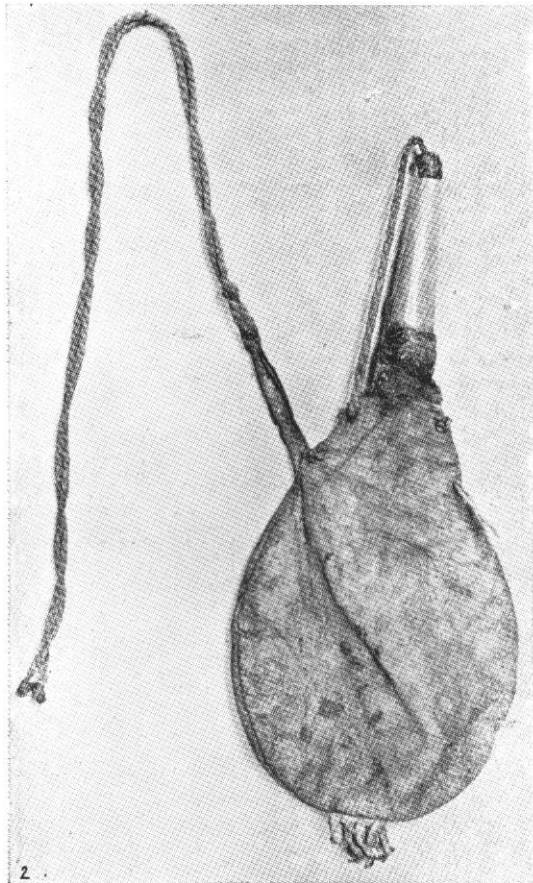
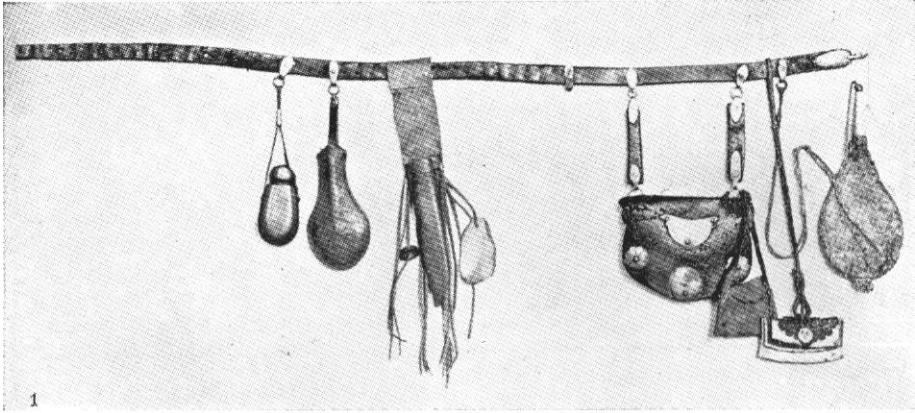

A viszneki avar temető sírjai között magasabb rétegben az eddig feltárt területen két honfoglalás-kori magyar sírra bukkantunk, ezek közül az egyik az alább közölt 40. sír. Mélysége 80, szélessége 70, hosszúsága pedig 185 cm. volt. A váz hossza a sírban lemérve 170 cm., a csontok erősen korhadt állapotban, úgy hogy csak töredékeket menthettünk meg. A férfiváz jobbra-néző arccal kinyújtóztatva, hátán feküdt a sírban, balkeze ágyékára hajlott, baloldali lábszárcsontjai pedig a combcsonttól elszakadva a jobboldali lábszárhoz símultak. A lábujjperecek és az ujjperecek hiányoznak, lehetséges, hogy elkorhadtak, bár ennek ellentmond, hogy a balcombcsonton egy ép ujjperec feküdt, a combcsont felett levő föld-rétegben 2–3 cm. magasságban. A leleteket nem közlöm fényképben csupán felsorolom, mert célunk most nem az egyes tárgyak, hanem az összefüggések vizsgálata. A bal váll felett vasnyílcsúcsot, a bal kar mellett vasveretes tegez, a bal könyök táján kis vaskést és vastöredéket, a jobbcombcsont mellett vasból való hevederkarikát találtunk a csontváz fölött mintegy 12 cm-re a sír földjében, még magasabban, 16–20 cm-re a jobblábszár felett s attól balra két kengyelt és zablát találtunk.

Hasonló sírokat tömegével ismerünk a honfoglalás-kori és az első magyar századból való temetőinkből. Ezeknél amellet, hogy a tegez baloldalon van, gyakori, hogy az íj és a szablya a jobboldalra kerül. És nemcsak ilyen jelképes lovastemetkezést találunk, hanem sokszor a ló koponyáját és négy lábát is a sírba teszik. Ezekre most nem térek ki. Ellenben vizsgáljuk meg a viszneki sírképet. A ló-szerszám (kétségtelen ugyanis, hogy nem kengyeleket, hanem felszerszámozott fanyerget helyeztek a sírba) nem a sír alján feküdt,

I. tábla 1-8. Homokmégy-Halom, avar temető 141. sírja (kicsinyítve).

II. tábla 1. Keletturkesztáni öv a Néprajzi Múzeumban. 2. Lőportartó az 1. alatti övről. 3. A veszprém-megyei pásztorok kékköves acskója.

hanem valamivel feljebb, tehát a halott elföldelése után tették a sír földjére s úgy hantolták be a sírt.

Kezdjük az elemzést a tegez helyzetével. Semmi sem természetesebb annál magyar sírjainkban, hogy a tegezt a halott mellett találjuk. Ebben tehát semmi különös nincsen. Ámde meglehetősen sok ábrázolást, méghozzá nagyjából egykorú ábrázolást ismerünk, melyek a magyarral öltözködésben és életmódban rokon népekről maradtak ránk, vagy pedig olyan népekről, amelyeknek igen sok közössége van a nomád élet- és harcmódozhoz. Hogy a távolabbi és nehezen elérhető példákat mellőzzem, elég itt, ha a Székelyföldön egykor igen kedvelt és még ma is sok helyt látható Szent László-legenda falfestményeire utalok. Ezek a falfestményeken a kúnok ruházatát és harcmódját teljes hitelességgel figyelhetjük meg s a tegezt is használat közben látjuk. A különösség az, hogy a tegezt kivétel nélkül mindig a jobboldalon viselik. Így van ez az említett többi ábrázolásokon is; az íjnak és a szablyának meg baloldalt van a helye. Tehát az összes fegyvereket épen ellenkező oldalon viselik mintahogy a honfoglaló magyar sírokban megfigyelhetjük. A sírkép tehát a megfordított életet mutatja. Ennek a jelenségnek magyarázatát a régi türk népeknél és ma is élő rokonainál találjuk meg, olyan népeknél maradt tehát fenn a mai napig a magyarázat, amelyeknek sok közül volt őseinkhez, tekintve, hogy a történeti és nyelvi adatok arra mutatnak, hogy a honfoglalók egy jelentős rétege épen ezek közül került ki. Néhány idézett adat minden további feleslegessé tesz.

A csuvasok, amint *Mészáros Gyula* megírja, még ma is másként öltöztetik a halottat, mint az élőt. Ruháját baloldaltól gombolják be s kését az öv jobboldalára húzzák rá stb. A halott lovára fordítva rakják rá a nyeret, s ezt a szokást honfoglaláskori sírokban is megfigyelhetjük, mert a nyeret néha fordítva teszik a sírba. Alább látni fogjuk ennek a szokásnak a magyarázatát: »A túlvilágon a balkéz jobbkézzé változik«. A jobb és baloldal igen fontos szerepet játszott még a nomád birodalmak szervezetében is s így természetes, hogy annak tükörképében a túlvilágon is döntő szerepe volt. Ebből a szempontból még meg kell vizsgálnunk a magyarság megtelepedését, a jelek arra mutatnak, hogy itt is megvolt ez a kozmikus felosztás. A túlvilágot általában, mint ennek az életnek folytatását képzelik el az altáji népek. A túlvilágon azonban minden fordítva van. Egy kiváló finn kutató, *Uno Harva*, aki legutóbb hatalmas munkával állította össze az altáji népek hitvilágára vonatkozó tudósításokat s maga is hosszabb ideig tanulmányozta ezeket a népeket, arra gondol, hogy a tulsó életnek ez a törvényszerű megfordítása a vízben látott tükörkép alapján keletkezett. Eredeti kutatásaim hiányában az eredetkérdéshez nem merek hozzászólni, azonban kétségtelen, hogy ez a fordított világvizű szertartásos módon jutott kifejezésre a temetkezéskor.

Az altáji népek azt hiszik, hogy a halott a túlvilágon épen azt a foglalkozást folytatja, amit életében s ezért mindent vele adnak, amire életében szüksége volt. A sámánok és mesteremberek magukkal viszik szerszámaikat, a harcosok fegyvereiket, férfiak s nők

egyaránt lószerszámukat, a nők varrókészletüket stb. Ez a túlsó élet azonban nem csak a jobb és bal megfordításában fordítottja a földi életnek, hanem minden vonatkozásban. Ha a földön nappal van, ott éjszaka van, ha itt nyár van, ott tél van, ha ott sok a medve, vagy a folyókban a hal, akkor az élők szükölködnek benne. Hogy a halott zavartalan életét biztosítsák, a halott mellé tett tárgyakat úgy rendezik el, hogy a túlsó életben kezeügyébe essenek.

A honfoglaló magyarok sírjainak tanuságtétele szerint a magyarság, legalább is nagy tömegében, ilyen világképpel s a halálról való ilyen felfogással érkezett meg mai hazájába s ezt a hitét csak lassan tudta kiszorítani a kereszténység.

A lábához vagy a sír földjébe tett nyereg és lószerszám szokását is ugyanabban a körben találjuk a mai napig is életben, ahol a jobb és baloldal megfordítását megtaláltuk. *Katanov* nyomán közlöm a Jeniszei felső folyása mentén elterülő minuszinszki medencében lakó és a ma már keresztény vallást követő beltirek temetkezési szokását. A szószerinti idézet alapján nagyjából elképzelhetjük a honfoglaláskori magyar temetkezésnek azokat a részleteit is, amelyek a sírból már nem mutathatók ki, mert még a síron kívül játszódtak le: A beltirek a pusztában sírt ásnak és követet hordanak össze. A halottat szekérrrel vagy szánnal viszik ki, leteszik s lábbal keletnek, fejjel nyugatnak helyezik a sírba. Felnyergelt lovat elővezetik ekkor s gyepelőjét háromszor a halott balkezéhez dobják, – ez a túlvilágon jobbkézévé változik – mondván »nesze vedd a lovat«. Aztán a lovat leszerszámazzák a sírnál és egy alacsonyabb helyre vagy árokba viszik. Ide érve bátor emberek együvé kötik négy lábát, fejét a zabiával két első lába között áthúzzák, hátul pedig a lába és hasa közé egy szekérrudat tolnak, melyet a nép lábával jól megnyomkod. Egy merész férfi hegyes kesével beleiszúr ekkor a ló füle és nyakszirtje közé. A döglött lovat zabiával együtt a sírhoz vitték. Itt felbontották, kivették belső részeit, amelyet a ló húásával és egyéb részeivel együtt a madarak és kutyák ettek meg. A sírba minden holmit (edényeket, lószerszámot) összevagdaltak s mindezt a halott lábához helyezték. A másvilágon ezek ismét egésszé válnak, ami ezen a világon visszasan van, az ott ismét helyesen lesz.

Eddig szól *Katanov* adata.

A nagy orosz utazó, *Pallas*, meg a következőképen számol be egy beltir nő fára helyezett sírjáról: A halott teljes ruházatában feküdt a durván faragott deszkából összekötözött koporsójában, fejénél női ruhák voltak, a holttest mögött zacskóban és edényben élelmiszer volt. A nyerget a halott alsó lábszáraira rakták. A lovat megnyúzták, úgy, hogy koponyája és lábai a bőrben maradtak. A koponyát szájában zablával egy közeli ágra akasztották s a lábukat is bőrrel együtt ágra akasztották. Ugyancsak a beltirekről halljuk máshelyt, hogy a nyerget, nyeregtakarót, a lószerszámot, kantárt stb. a halott lábához rakják. Az irkutszki kerületben lakó, szintén már keresztény karagassok a halott lábához kést, fejszét, teáscsészét, ibriket, teát, dohányt, nyerget és pálinkát raknak, pénzt azonban nem. A kirgizeknél a régi temetkezési mód jelképeként

nyerget, lósörényt, íjakat és nyilakat helyeznek a sírra. A minuszinszki kasinc tatárok a jobbmódú ember temetésekor lelővik lovát s nyergestől és minden hozzátartozó szerszámmal együtt a sírra vetik. Sok adat szól még a nyereg és lószerszám eltemetése mellett, legtöbbje azonban sajnos nem mondja meg, hová teszik.

Az orosz néprajzi kutatók szép munkát végeztek a lovastemetkezések élő szokásainak összegyűjtésével. Az általuk bejárt terület egyrészen keresztény, másrészen lamaista vagy mohamedán vallású nomádok laknak. Tekintetbe véve, hogy bizonyos szokások hajszálnyira egyeznek mind a keresztény, mind pedig a mohamedán vagy lamaista törzseknél, nyugodtan állíthatjuk, hogy ezek az egyező szokások az új vallások felvétele előtti közös samanisztikus műveltségben gyökereznek. Ilyen módon megközelítőleg a magyar honfoglalásnak megfelelő kor szellemi képét rekonstruálhatjuk s így a honfoglaló magyar sírleletekben megfigyelt egyének esetében indokolt a szokás egyezésével a szokás világmépi háttérének egyezését is bizonyítotttnak venni. Természetesen az a tény, hogy a honfoglalás kori sírok magyarázatakor a középpázsiai élő néphitét használtuk fel egyáltalán nem jelenti egyúttal azt, hogy a magyarság középpázsiai származású. Mert a magyar sírokban megfigyelt temetkezési szokások megvannak már a déloroszországi húnoknál és a magyarországi avarság egy területileg zárt rétegében. Még meszszebb menve mind a hún, mindpedig az avar és magyar szokások a déloroszországi szkita műveltségben gyökereznek. Az egykor Magyarország területéről Középpázsiaig nyúló egységes színezetű halottkultusz emlékeit a kereszténység felvétele és a más szokásokkal rendelkező szlávok déloroszországi előretörése megsemmisítette Európában s így csupán az Uralon túl maradtak meg mai napig emlékei s csak onnan ismerjük az egykor általános szokás világnézeti magyarázatát is. A fentiekben tehát Középpázsia csupán mint megőrző szerepel, bár tagadhatatlanul vannak tárgyi nyomok arra is, hogy a magyarság egyik rétegét műveltségi kapcsolatokon túlmenő szálak fűzték az Uralon túli ázsiai steppékhez.

A felhozott néhány példában sok olyan jelenség van még, amelyeket honfoglalás kori sírjainkban megfigyelhetünk, sőt nem egyet ezek közül egészen a mai napig követhetünk népünk temetkezési szokásaiban. Ezek felsorolása azonban kívül esik kitűzött célomon s ez alkalommal mellőzöm. Măshelyen részletesen kifejtettem azokat az egyezéseket, amelyeket eddig sikerűlt megtalálnom, a továbbiakra vonatkozó munka folyamatban van. Még nem sikerűlt például megnyugtató hitelességű magyarázatot találnom a halottcsontkításokra, bár a néprajzi anyag bőven ontja a megoldási lehetőségeket, ezért nem tárgyalom itt a viszneki sírban megfigyelt jelenséget, hogy a ballábszár nyilván levágva került a jobb mellé.

Egy más alkalommal ugyanezen a helyen be fogok számolni az eddig elért eredményekről is. Most még csupán meg szeretném láttatni azt a képet, amely ugyan még nem bontakozott ki tisztán, de amelynek megrajzolásán állandó kemény munkával dolgozunk ásatásokkal és tanulmányokkal.

NEM SZÜKSÉGES HANGSÚLYOZNI hogy a jelen állandóan gazdagon szövődő életében sem közömbös tudnunk, hogy kik voltunk, honnan jöttünk s mit végeztünk eddig. Komoly lelkiismeretvizsgálattal kell lemérnünk értékeinket, hibáinkat és képességeinket. Ez a mérlegelés azonban nem történhetik egy állapot szemlélésével, hanem csakis akkor lesz eredményes, ha fejlődésünkön belül számolunk magunkkal, tehát történelmi folyamatként szemléljük szerepünket és eddigi erő kifejtéseinket. Középeurópában való megjelenésünket s elhelyezkedésünket eddigelé úgy nézték a régebben itt lakó népek, mintha az európai kultúrába egy műveletlen mongol horda tört volna be s ez lassacskán megszédülve, hűséges tanítványként, sok vérontásával megtúrt társukká lett volna. Ez a begyökerezett beállítás teljesen hamis, még hozzá nem azért hamis, mert mi magyarok szeretnők, ha nem így lenne, hanem azért hamis, mert a dolgok nem így vannak a valóságban. A városi és földműves kultúrában élő európai népek kultúrája kialakításában állandó felfrissítést és részben egyenes elindítást jelentettek a Dél-oroszország földjéről Középeurópába beáramló és sajátos kultúr-szintézisben élő népek. Csak a történelmileg ismert népeket említve, ilyenek voltak a szkíták, a szarmaták, az oda levándorolt és ott kultúrátváltott gótok, a húnok, az avarok, a bolgárok és a magyarok. Körülbelül azonos ezeknek az írásbeliség hajnalán megjelenő népeknek értelme és értéke Európa számára azzal a hatalmas átalakító erővel, amit a kereszteshadjáratok jelentettek, amikor is már nem Kelet kereste fel Európát, hanem Európa ment hozzá. Pedig ekkor Európa nem is a klasszikus görög kultúrával sajátos és állandó szimbiózisban élő Dél-oroszországba megy, hanem a mohamedán kultúra más jellegű területére. A kereszteshadjáratokat követő nagy szellemi felfrissülés és óriási méretű kereskedelem – a szellemi javak kicserélődésének útja! – közismert, a pusztai népek hasonló jelentőségű szerepéből egyedül csak a gót vándorlás átalakító és művelődésformáló szerepe tisztázódott eddig. *Fettich Nándor* kutatásai nyomán, amihez magam munkája is csatlakozik, csak most kezdjük megismerni azt a hatalmas átformáló hatást, amit Európa fejlődése szempontjából a Dél-oroszország kohójában ötvöződött népek jelentenek. Szinte úgy fogalmazhatnók meg ezt, hogy ezek nélkül az európai kultúra nem lehetett volna az emberiség *sub specie aeternitatis* kifejezője s külön megírandó fejezete volna még a magyar föld történelmének, hogy a pusztai népek milyen felmérhetetlen átalakító hatással voltak Középeurópa művelődési és népesedési képének kialakításában egészen a mai napig ható erővel.

Ezt a munkát azonban nem szabad egyoldaluan végezni s amilyen végzetes hiba lenne például Európa művelődési képének megrajzolásakor a magyarság szerepét elhanyagolni, ugyanolyan nagy hiba lenne a felfedezett magyar hatásokat túlértékelni. Például abból, hogy adataink vannak arra, hogy az olasz papok a X–XI. században magyar süveget kezdenek viselni s hogy az avar és a magyar lovasművészet szálai egészen Angliáig nyúlnak már korai időkben,

épen úgy nem szabad arra következtetnünk, leírni is nevetséges, hogy a magyarság a maga képére formálta át egész Európát, mint ahogy nem helyes a szerzetesrendek áldásos működésének megírásakor az egész magyar földműveléskultúrát az ő révükön nyugatról származtatni s sok más egyéb, hála Istennek megtanult, dologgal együtt a magyarság szerepét csak abban látni, hogy megtanulta mindazt, amit Európa nyújtott s így kiemelkedett »teljes kultúrátlanságából«. A felhozott példák sajnos nem íróasztal mellett kiagyalt magatartást takarnak, hanem a magyar köztudat sajátosan elferdült történelemszemléletét példázzák. Ez a történelemszemlélet vagy védekező, vagy támadó jellegű s igen ritkán emelkedik igazi európai szemléletté. A védekező álláspont állandóan takargatni akar valami szégyent s kettőzött erővel igyekszik bizonyítani, hogy mi jámbor emberekként csak azt a célt tűztük ki megjelenésünktől fogva, hogy alázatos tanulóivá legyünk a nálunk sokkal magasabbrendű európaiságnak, a támadó meg önhitt felsőbb-séggel vet el mindent, ami európai s mélyen lenézi Európát, az általa nem is ismert középszásiai kultúra vélt felsőbbségének tudatában. Annak a felismerése azonban, hogy a honfoglaláskori s az azutáni Európa műveltségi képében a magyarság megjelenése nagy és szerves építőszerepet játszik s nem idegenként jött, hanem elődei után egy évezredes törvény betöltőjeként, hogy az európai műveltség teljességében ugyanaz a szerepe, ami elődeinek volt, igen kevesekben tudatos. Egyáltalán nem csodálkozhatunk, hogy a külföld is saját álláspontunk szerint ítél meg bennünket, a kétféle magyar álláspont reakciójaként, hol megtört tanítványnak, hol betolakodott ázsiai hordának tartva a magyarságot. Mindkét nézetért egyedül mi vagyunk hibásak, mert senkitől sem kívánhatjuk, hogy a magunk életét és szerepét tisztázza.

A népvándorláskori és honfoglaláskori műveltség tárgyi emlékeit megszólaltató régészetnek tehát munkája európai jelentőségű s e munka elvégzésével egyúttal a nemzeti öntudat helyes átformálása is feladata. Sőt ezen túlmenőleg az európai népek rólunk alkotott képét is meg kell változtatni a tények irányában. Sajnos azonban, e nagy felelősséget kívánó és nagy horderejű munkához ma még kevesen vagyunk s így jó idő telik el, míg a magyar őstörténetkutatás a régészeti leletek megszólaltatásával el tudja végezni ezt a vállalt feladatot.

LÁSZLÓ GYULA

A KOLOZSVÁRI SZÍNJÁTSZÁS MAI KÉRDÉSEI

OLY KÉRDÉSRŐL kell e hasábkon szólnunk, amelyek – hogy a térbeliség kölcsönszávaival éljünk – úgy vízszintes, mint függélyes irányban kiterjedők, s mai magyar közművelődésünknek, sőt magas művelődésünknek majdnem valamennyi sarkalatos pontjával érintkeznek. A magyar művelődéspolitikai tengely-kérdése: a szellemi decentrálizáció, a művészeti irányítás vagy autonómia, a korszerű és magyar színházszervezés és vezetés, a műsorszerkesztés és a játékstílus kérdése, a közönség és a színház viszonyának megközelítően megnyugtató rendezése, mind beletorkolnak a kolozsvári színjátszás mai kérdéseibe.

Amennyire e kérdések kiindulási pontjukat tekintve minden ízükben helyiek, kolozsváriak, pars pro toto: erdélyiek, jelentőségük épp annyira országos is, tehát főbb vonatkozásaiban perdöntő jellegű. Országos viszonylatban is a kolozsvári színházról várja mindenki a magyar színházi kultúra mai válságának megoldására irányuló bátor és helyes kezdeményező lépések megtételét. A Nemzeti Színház megújódását követő első idény valamennyi számbavehető, komoly bírálata és más, a színházzal kapcsolatos megnyilatkozása mind erről az igényről és várakozásról beszél, akár a sajtóban, akár nyilvános előadások alkalmával, vagy baráti közösségek vitáiban hangzott is el. Jó szándék és jó akarat sürgeti e nem erőszakkal nagy távlatokba ágyazott kérdések megoldását. S amennyire jellemző Erdélyi jelenség a színházzal való foglalatosságának a tudományegyetem, vagy más hasonló intézmény magas szintjén előtérben tartása, éppúgy jellemző Erdélyre a lassú megérlelődés türelmes, megfontolt kivárása is. E fejtegetésnek minden sora ebből a szellemből fakadt, megállapításait, javaslatait hasonló gondolkodás sugallta.

Parancsolólag vár tehát Kolozsvárra az a szerep, hogy multjához méltó módon, az új magyar életben a színjátszás és színházkultúra terén kimondja az ígét, az első szót, amely szellemét is oly értelemben hatja és alakítja át, s oly irányba vezet, hogy nemcsak Felső-Erdély visszacsatolásának és szempontból tisztán külső, történeti körülménye folytán, de egész valójában méltán és megérdemelten nevezhetjük majd az erdélyi színház történetnek ezt a fejezetét a »megújódás korának«. A talaj mindenképpen kedvezően előkészítettnek látszik e nagy munka elvégzésére. Sajtó és bírálat jobbik része, s egész szellemi életünk felfokozottan várja ez új korszak bekövetkeztének jeleit, hiszen a külső megújódás óta eltelt idő alatt is ezért könyvelt el hibaként – látszólag túlságosan szigorúan, valójában azonban még mindig nem elég komolyan és határozottan – minden olyan megnyilatkozást, amely ettől az egész terjedelmében még meg nem világított, de könnyen érzékelhető irányvonaltól eltért.

A KOLOZSVÁRI SZÍNHÁZTÖRTÉNET mai kérdéseinek állását százötvenéves hagyományai, a kisebbségben eltöltött évtizedek tanulmányai és a mai magyar élet követelményei szabják meg. Ezért e nézőszögből kell tekintenünk a felszabadulás óta eltelt első idényt is, amelyet felfokozott várakozásaink hevében eleinte nem szívesen, később hallgatólagosan és most már nyíltan is kísérleti évül fogadunk és nyilvánítunk. Amennyire indokolt volt tartózkodásunk attól, hogy a kolozsvári Nemzeti Színház egy egész évét kísérletinek tekintsük, s a kísérletnek áldozzuk fel, épp annyira indokolt ma annak a belátása, hogy másként az adott helyzetben nem is történhetett. Az egyetemes színházkultúra évtizedek óta tartó válságában, magyar támpontok és előzően adott magyar példák teljes hiányában nem volt könnyű feladat színházat teremteni az ismét magyarrá vált Kolozsváron. Itt többről volt szó, nem csupán arról, hogy a kisebbségi színházat az új időkbe átmentsük.

Hogy mennyire új csapásokon kellett elindulniok mindazoknak, akik a felszabadulás után rövidesen tető alá akarták hozni az új korszakába lépő kolozsvári Nemzeti Színházat, azt mindennél jobban a magyar színházkérdés áttekintése szemlélteti. Fővárosi példa után indulni nem lehetett, hiszen a főváros multbeli, s jelenlegi szellemi szerkezete, természetesen társadalmi és gazdasági szerkezetének következményeként túlnyomó részében még napjainkban is, ha nem éppen művelődésellenes, de semmiképpen sem magyar, s ezért elsősorban nem a magyar nemzeti művelődést szolgálja. A társadalmi és gazdasági szerkezetnek mindenkor alávetett és folytonosan átalakuló színház világszerte az olcsó, szellem és gondolatnélküli tömegárú színvonalára süllyedt alá. A silány tömegek silány szórakoztató üzemeivé változott, s ha ezt a nemcsak a nemzetitől, de javarészt minden kultúrától idegen színházat szemléljük, önkéntelenül is, mint legkifejezőbb kép, a nagyipari futószalag jut eszünkbe. Természetesen sem modern, magyar szellemű színpadi irodalom, sem magyar színháztörténet stílus ilyen helyzetben ki nem alakulhatott. A fővárosi színdarabgyárosok kétháromszázas sorozatban játszott együgyűségeitől nem csak a magyar író nem tudott megszólalni, de nehezen fejlődhetett a magyar színész és sehogysem fejlődhetett, hacsak nem visszafelé, a közönség művészi érzéke, igénye és színház-szemlélete. E példák után tehát aligha lehetett volna elindulni.

Maradt még a meglevő egyetlen Nemzeti Színház, a budapesti. Sok szót nem is kell vesztegetni annak kifejtésére, hogy a budapesti Nemzeti Színháznak a magán-színházak szörnyű molochja elleni kötelességszerű harcában és nemzeti irányú ellensúlyozó szerepében, másfelől pedig egy heterogén összetételű, milliós nagyváros társadalmában teljesen más feladatai vannak. A trianoni Magyarország vidéki színházai plakát-tömegének futólagos áttekintése viszont meggyőz arról, hogy e színházak kevés, bátortalan és kis hatósugarú kezdeményezéstől eltekintve a színvonnalsüllyedés elképesztő méretét mutatják és a legsúlyosabb válság minden aggasztó tünetével »ékeskednek«.

Kolozsváron tehát új színházat kellett teremteni, s a hagyományok és a kisebbségi tanulságok nyújthattak egyedül támaszpontot. Bár a hagyományokkal úgy voltunk, mint régen elhunyt előkelő és gazdag rokonnal. Folyton emlegettük és idéztük, de mentől többet emlegettük, annál határozottabban érezhető volt, hogy a színházat, mint már megszervezett és útjára elindult intézményt ez inkább feszélyezi, mintsem módszeresen igyekezne kihasználni a benne rejlő, mának beszélő, könnyen felhasználható életet és példát. Mert a százötvenéves kolozsvári színjátszás hagyományait nem mint puszta dísz és kézenfekvő szónoki fordulatot hajtogatjuk. Aki így teszen vagy lebecsüli e hagyományokat, vagy nem ismeri. A kisebbségi színház nyújtotta tapasztalatok és tanulságok felhasználásában – időbeli közelségük ellenére – sem láttunk céltudatosságot és módszerességet. Bár amennyire az alkalom megengedte, ez idény tökéletesen igazolta, hogy amit két évtized tapasztalatainak tárházaként említhetünk, nem a véletlen műve volt, hanem a színház közönségének szemléletéből és gyakorlatából természetes módon következett. Az »életmentő Tragédia« esete a »második hőskorban«, 1934-ben nem lehetett tisztára a véletlen műve, hanem a kisebbségbe döntött erdélyi magyarságban éppen a hagyományok élő erejénél fogva mehetett végbe egy adott pillanatban a szorongatott jelen és a nem kevésbé megpróbált mult emlékeinek találkozásából a nemzeti lélek kollektív megmozdulása, a géniusz ébredése. Ezt a tüzet fel lehet csiholni, s a felszabadulás első esztendeje kiváló alkalmat szolgáltatott a nagy várakozásban felcsigázott közösségi lélek erejének a nemzeti művelődés szolgálatában álló nemzeti színjátszás javára való felhasználására.

HA VÉGIGTEKINTÜNK a kolozsvári Nemzeti Színház ezidei idényének munkáján, semmiképpen sem találjuk meg benne azt a céltudatosságot és annak az irányvonalnak egyenes követését, amelyet nemcsak erdélyszerte vártak el és hiányoltak jogosan. Nem találjuk meg annak ellenére, hogy a színház közönségének, sajtójának és bírálatainak szemlélete és gyakorlata egyenes vonalban követte a kisebbségi időkben tanúsított magatartást. A pénztári helyzetről szóló kimutatás igazolja, hogy közönség-sikere, s ami a színház könyvelési szempontjából ezzel egyet jelent: pénztári sikere ebben az idényben is azoknak a daraboknak volt, amelyekben író szólott a színpadról, amelyek művészi alkotásnak számíthatók s mint ilyenek természetes elvi szempontból is egyedül valók a nemzet színpadára. Megnyugtató tudnunk azt, hogy a második kisebbségi évtized közepétől egyre inkább felívelő drámai alkotások iránti érdeklődés ma sem csappant. Ma pedig a Nemzeti Színház már abban az örvendetes helyzetben van, hogy semmiképpen sem kénytelen engedni a tömegek művészi igénye esetleges lazulásának és sohasem szabad az üzem-színházak példájára a színvonal csökkentésével keresnie e százfejú hidra »kegyét«. Megóvja ettől szubvencionált, állami mivolta, sőt minden hasonló jelenséggel való szembeszállásra, a vele való megküzdésre elkötelezi magas hivatása, amelyben egyedüli létértelme is kifejezést nyer.

A további fejtegetések szempontjából le kell szegeznünk azt, hogy nemzeti színház, s a kolozsvári Nemzeti Színház esetében kiváltképpen és elsősorban mindig a drámai színházat értjük; a nemzet létharcában mindenkor az élen járó magyar irodalom leg-nemesebben leginkább magyar és legművészeibb drámai termékeinek megszólaltatóját. A nemzet színpadának nem lehet más célja, mint a sajátképpen magyar nemzeti művelődés alkotó részéül tekinthető színjátékok bemutatása, tehát a nemzeti nyelv és művelődés terjesztése. De nem élünk egyedül a világban, hanem az adott európai keretben, s szeretjük is – néha túlhajtva – hangoztatni európaiságunkat. Kis népek természetszerűleg nem zárkozhatnak el a körülöttük élő hatalmas népek szellemiségében kifejezésre jutó áramlatoktól és hatásoktól. De nem szabad szem elől tévesztенünk, mert ez is előfordul, hogy ha már idegen portáról haza hozunk valamit, az kultúra legyen, az illető nép szellemiségének teljes értékű kisugárzása, ablak, amelyen át valamely kultúra magaslatára vethetünk pillantást. Így ezen a vonalon is töretlenül érvényesíthetjük magasabb művelődési és nemzetnevelői elgondolásainkat. S mivel nemzeti színház alatt színházat és nem dalszínházat értünk, a kolozsvári Nemzeti Színház operaegyüttesét a drámai színház szükséges kiegészítőjének tekintjük, amelynek problémái bár nem lekicsinyelendők és komoly meggondolásra tarthatnak számot, mégis a kérdések tömkelegében a második vonalra szorulnak. Problémáinak körét jelentősen szűkíti az a tény, hogy a magyar operairodalom mai korszakában az operaegyüttes műsora túlnyomó részében nemzetközi jellegű és alig változó darab-sorozatból áll.

A kolozsvári nemzeti színjátszás mai kérdéseinek hivatásbeli taglalását az idejé idény tapasztalatainak alapján tovább folytatva, bizonyos negatívumokra kell rámutatnunk a bennük rejlő tanulságok szemléltető ereje miatt.

Tévesnek bizonyult, mert eleve téves volt az az elmélet, amely azt hirdette, hogy a közönséget, a »minél szélesebb tömegeket« úgynevezett könnyű darabokkal kell »beszoktatni« a színházba, hogy egy bizonyos idő elteltével igényesebb élvezetben is lehessen részesíteni a közönségnek e rétegeit. A gyakorlat ékesszólóan cáfolt rá e feltevésre, mely mint pedagógia is feltétlenül helytelen volt, s azt a benyomást keltette, hogy a friss és lendületes színházalkotói kedv hiányának takarására szolgál. Bizonyos, hogy a kolozsvári Nemzeti Színház most befejezést nyert idényének első szakaszában, eddig Erdélyben szokatlan arányú, roppant gépezetével, idegenül állt a kolozsvári talajon. Nem volt gondosan kimódolt, Kolozsvárnak és Erdélynek szerkesztett, egységes irányelveken felépülő műsora; műsorpolitikája az ötletszerűség benyomását keltette mindazokban, akik aggódva figyelték munkásságának kibontakozását. Az idény második szakaszában a műsor lassan bele-növekedni látszott sajátos erdélyi feladataiba. *Németh László: Villámfénynél* című darabjának előadása jelentette a mai magyar és emberi problémákkal zsúfolt író megszólalását ezen a színpadon. *Remsey György: György barátja* az erdélyi történeti tudatnak

volt a kellő művészi fokot is megütő hangsúly-adója. *Tamási Áron: Énekes madarának, Nyirő József: Jézusfaragó emberének*, majd *Kisbán Miklós: Nagyúrának és Kós Károly: Budai Nagy Antaljának* előadása már az erdélyi feladatok töretlen vállalását jelentette, s így a Művészeti Hetek színházi eseményeiben méltón képviselhetette a Nemzeti Színház az erdélyi irodalmat, s ezen keresztül sajátos erdélyi feladatait. A szerető aggodalom szava azonban azt mondja, hogy a kolozsvári színjátszás munkájának minden még oly parányi íze is módszeres felkészültség alapján, tervszerűen kell, hogy e feladatok felismerésével telítve legyen.

NEMZETI MŰVELŐDÉSÜNK kérdéseivel, művészeti életünkkel, s így elsősorban a kolozsvári színjátszással kapcsolatos minden okfejtésünkben természetesen sajátos erdélyi feladatok szempontja szerint kell igazodnunk. E feladatok elismertetésének igénye nem ok nélkül való és nem öncélú. A történeti kényszerűségből folyó különélési időszakok hatása meg az önálló erdélyi tájkultúra teszi, hogy mint a múltban, úgy a jövőben is bizonyos vonatkozásokban még fokozottabban kell külön erdélyi feladatokról és irányvonalakról beszélnünk. A nemzeti művelődés terén ma végzett és a jövőben végzendő munka az egy és oszthatatlannak tekintett magyar művelődés ügyének előbbrevitele érdekében megköveteli az önként adódó tájkultúrákban való gondolkodást. Csakis egy egészséges, nagy távlatokban gondolkodó, s a tájkulturái felfogásban fogant művelődéspolitiká, egyszerűen szólva: a már annyit hangoztatott szellemi decentralizáció óvhatja meg az elorsvadástól Erdély nagy-szerű intézményeit. A kolozsvári színjátszásnak meg éppen gyökérvkérdése, hogy minden létét és működését befolyásoló és meghatározó döntés, intézkedés ebből a gondolatkörből származzék. Ez a döntő jellegű felismerés vezette minden bizonynyal *Kemény János* főigazgatót, a kolozsvári Művészeti Hetek alkalmából tartott előadásában annak kijelentésére, hogy a kolozsvári színjátszás hajléka nem az ország *második*, hanem *másik* nemzeti színháza, s a kiegészítésképpen mellérendelt operatársulat sem a *második*, hanem a *másik* dalszínház.

Az igazság kedvéért azt is meg kell állapítanunk, hogy a színház műsorpolitikájának minden érezhető ingadozása és tervszerűtlensége ellenére sem vált a fővárosi színházak ismétlő, másoló intézetévé. Sugalmazásokért az adott helyzetben természetes módon a főváros felé fordult a színház, de vezetői bizonynyára érezték, hogy a ritka kivételtől (az egyetemes magyarságnak szánt művészi magyar mondanivalótól) eltekintve csakis a szűkebb haza területén kell és szabad a színház megnyilatkozásaira ihletést elfogadniok. Munkájukat pedig ebben az értelemben és irányban kell teljesíteniök.

Amit az elmúlt idényben szerzett tapasztalatok alapján ingadozásnak nevezhetünk a műsor-szerkesztésben és művészi vezetésben, az ha nem is teljességében, de részben az adott helyzetből következett. Nem annyira a szervezésre rendelkezésre álló idő aránylag rövid volta, mint inkább a színházszervezésnek minden más

intézménytől elütő emberi, sajátos színészi oldala okozott nehézséget. A kolozsvári Nemzeti Színháztól az első pillanattól a saját szerű erdélyi feladatoknak nemcsak vállalását, de teljesítését is elvártuk, s ugyanakkor az úgynevezett vezető helyezesű színészek közül sokan akkor kerültek először Kolozsvárra. Megkívántuk, mint ahogyan továbbra is fokozottan megkívánjuk a műsorpolitikán túl a színház művészi munkájának is a táj-jellegbe való beilleszkedését, s az abban gyökerező és abból kinövő színészi alkotást. Természetesen sokkal könnyebb ezt igényelni, mint teljesíteni. Ehhez az együttes tagjainak a munkafegyelmen jóval túlmenő, csakis a helyi levegőben megérlelhető szellemi, érzelmi és hangulati alkalmazkodása, illetve egybehangolódása szükséges. A tájkultúrába való beilleszkedés, a felszívódás körülményeinél fogva még egyedenként sem egyszerű feladat, s egy újonnan megszervezett színtársulatot harmonikusan állítani bele ebbe a jellegbe és kultúrába, éppenséggel nehéz. Hosszú, kitartó és céltudatos munkát igényel. Mégis a Nemzeti Színház, ha egyelőre a megkívánható mértéken alul, de tanújelét adta a fent idézett darabok műsorba iktatásával és előadásával, hogy vállalni igyekszik ezt a feladatot. A körülményekhez képest e vállalkozással a művészi alkotás és hatás szempontjából sem vallott kudarcot.

A kísérleti év teljesítményének és mulasztásainak sorozatából így áll egybe a kolozsvári színhátság mai kérdéseinek szövevénye. Szerencsére viszonyainkhoz arányítottan pénzügyi nehézségekről nem beszélhetünk a színház esetében. Ez a minden színház művészi »pályafutásában« és munkájában döntő jelentőségű tényező megszabja sok tekintetben a bírálat hangjának fokát és erősségét, s meghatározza a támasztott igények magasságát. Ebben a helyzetben természetesen a jövőbeli megvalósulások vagy meg nem valószínűsítések jobbára csak emberi adottságokon alapszanak és mulnak.

A problémák rendjében a Kemény János fejtegetése-szerinti »másik színház« áll előtérben. Ennek a színháznak végső megvalósításához, kiteljesítéséhez azonban feltétlenül szükséges a kultusz-kormányzat ilyen irányú megértése és támogatása. Ismételjük azonban, hogy annak a kolozsvári Nemzeti Színháznak – amely elsősorban erdélyi és Erdélyért van, s ezen az úton, tehát a legjobb úton szolgálja az egyetemes magyar művelődést – megvalósítása előre feltételezi az új, pontosan körvonalazott és a gyakorlatba átültetett decentralizációs művelődéspolitikát. Ez a művelődéspolitikai a jól felfogott erdélyi igények szolgálatán túl az elképzelhető legüdvösebb módon országos jelentőségű volna. Hatása rövidesen kialakítaná és megszilárdítaná a szellem vidéki gócpontjait. Sajnos azonban a gyakorlatban e gondolkodás részleges elfogadására még csak egyes elemekből következtethetünk (Székesfehérvár: »minta-város«, Művészeti Hetek Komáromban, Kassán, Kolozsváron, stb.), s legfeljebb a körvonalait ha látjuk. A szellemi decentralizáció tervszerű keresztülvitelének jelentősége nem sok fejtegetésre szorul, de nem is tartozik szorosan ide. A kolozsvári színhátság vonatkozásában azonban jellemző és sokatmondó az a visszhang, amelyet Tamási Áron darabjának bemutatója – mint az erdélyi szerzők

erdélyi darabjai előadás-sorozatának bevezetője – keltett nemcsak Erdélyben, de Budapesten is. Sajtó és közönség egyaránt ünnepelt ez alkalommal, s a nosztalgia hangján állapította meg, hogyha az országban még nemigen járják ezt az utat, mégis a Tamási-darabban jelentkező program lehet egyedül a kolozsvári színjátszás útja. Itt kezdődik és itt teljeseedik be a kolozsvári Nemzeti Színház hivatása.

EBBE A NAGY ÉS ÁLTALÁNOS KERETBE helyezkednek el azok a problémák, amelyeknek jelentősége semmivel sem kisebb, de a keretet alkotó kérdés megoldása nélkül felvetésük önmagában csak elméleti jellegű. A kolozsvári színjátszás éppen a tájkultúrai gondolkodásban adott feladatánál fogva nem egyedül Kolozsváré, de egész Erdélyé kell, hogy legyen. Minden ízében csak Erdélyé, mert szilárd meggyőződésünk szerint csak így válhat igazán magyarrá, értékké, s egyetemesen magyar jelentőségűvé. A »másik színház« tehát ezt jelenti, Erdély színházát, a szónak minden városra és minden helysére kiterjedő értelmében. A kolozsvári Nemzeti Színháznak tehát valamilyen úton-módon be kell hálóznia, s a mindennapi gyakorlatban is művészi hatóterületévé kell tennie a Királyhágón inneni részeket. Erre szolgál majd a lehetőségek elérkeztevel a kolozsvári anyaintézetből kirajzó és az országrészt valamely rendszeresített, intézményes alapon behálózó színész-csoportok működése. Ennek a feladatnak teljesítése szervesen összefügg a játékrenddel és el sem képzelhető másként, mint a ciklusokban való gondolkodással szerkesztett műsor alapján. Eszerint e színjátszó csoportok váltakozó rend szerint és változó helyeken játszhatnának régi és új magyar, klasszikus vagy népi drámát, s tervszerűen a világirodalom nagy alkotásait képviselő, különféle korokat, világérzéseket, művészi felfogásokat bemutató darabokat. Ugyanakkor szerét ejtené a színház, hogy kolozsvári központjában külön kamaraelőadásokkal, a Tizes Szervezet keretében ma már hagyományos és jól bevált népszerűsítő előadások kiterjesztésével, s egy kísérleti színpad terveivel is foglalkozzék.

Az összefüggések rendjében felmerül a játéktílus kérdése. Miután azonban sajátképpen magyar színjátszó-stílusunk nincs, – a meglévő, uralkodó stílust »polgárinak« nevezhetnők annak érzékeltetésére, hogy ez a »stílus« ha magyar is, mégsem jellegzetesen csak magyar – annak kialakulásáig csak az adott csapásokon haladhatunk. Nincs kétség aziránt, hogy a gyökeresen magyar játéktílust a néppel való érintkezés, tehát a magyar népiségnek színházkultúránkra gyakorolt termékenyítő, jótékony befolyása alakítja ki. De hogy e találkozás végbemehessen a követett és változtatott logikai sort ismételve elsősorban a felülről jövő széles alapvetés szükséges. Ha a Nemzeti Színház elérkezhetik és elérkezik hivatásának igazi teljesítéséhez, úgy keresni is fogja a néppel való kapcsolatot, s a mai játékmódorra gyakorolt egészséges népi hatástól méltán várhatjuk az új és magyar színjátszó-stílus kialakulását. A Nemzeti Színház operaegyüttesére, a kiegészítő társulatra, rendeltetésénél fogva ennél a pontnál vár fontos feladat.

Működése ugyanis semmiképpen sem merülhet ki abban, hogy egy jó néhány tizezernyi polgári közönséget tartson különben is ritkán és kevésbé változó műsorával bővületben. Sokkal inkább feladata, hogy a mai magyar magas zeneirodalmat, s a nyugati zenéből az igazán érdemeset elvigye a nép közé. Ha pedig az operáknál szokásos balettre gondolunk, önként adódik a feltevés: az országgrészbe kirajzó színházi-csoportnak a néppel való ismétlődő találkozásából nemcsak a prózai játékokra és stílusára, de a magyar táncművészetre is csak jótékony behatások várhatók.

Aki azt gondolná, hogy ezek a fejtegetések »nem e világból valók«, – az tekintsen a százötvenéves kolozsvári színházi hagyományaira. A »köszínház«, amint Nagyajtai Kovács István írja, »nemzetileg hozatott létre«. Itt született és indult virágzásnak a magyar Shakespeare-kultusz és itt mutatták be az első magyar operát. Ez a hagyomány nem dísz és sallang, hanem kőtáblára írt parancsolat. S a belső, szellemi megújulásért, valamint a szolgálatért való nép felé fordulásában annak tetemes nemzeti művelődési hozamán kívül, legszebb hagyományait követné a kolozsvári színházi. Ezért tartottuk nagyra átmenetileg gyenge állapotában is. A kolozsvári Nemzeti Színház Erdélyben némileg egy a Múzeum-Egyesülettel, s Erdély Tudományegyetemével. Színpadára a hívő áhítatával, s a katedra felé néző tiszteletével fordulunk. Munkáját, kérdéseinek megoldását aggodó figyelemmel és szeretettel követjük. Vajha a minél előbbi sikeres kibontakozásra – az Erdélyi Játékos Gyűjtemény egykorú tudósítójának szellemében és szavaival – így kiálthatnánk fel: »Győztünk, kedves Nemzetünk!..

SZABÓ ISTVÁN

NAGY TÉR - GAZDASÁG

A KÉT VÉGLET, a szabad kereskedelem és az autarchia között a nagy tér-gazdaság egy szerves közbenső megoldás, amely a párizskörnyéki békeparancsok nyomában széthullott világgazdaság romjain ujjaépíti az államközi gazdasági kapcsolatokat.

A nagy tér-gazdaság hálózata *politikai szálakból* áll, ezeket a szálakat azonban, ha nem is mindig, de rendszerint a *szomszédság* bogozza össze. Az öt, részben kialakult, részben kibontakozó félben levő nagy tér-gazdaság közül négy, mégpedig az európai-afrikai, a nagy-ázsiai, az orosz és az észak-délamerikai kontinentális és csupán a Brit Birodalom világkereskedelmi alakulat. Ezt a területileg olyannyira szétszórt tengeri birodalmat csak az angol flotta szupremáciája tudta összetartani. Nem hiába hasonlították oly gyakran az angol flotta szerepét a római légiókéhoz, amelyek a Pax Romana-t biztosították. S amiképpen a Római Birodalom is összeomlott, amikor légióinak ereje megtört, aképpen a *British Commonwealth of Nations* is megingott, mihelyt az angol flotta fölénye képtessé vált, annak megdőlésével pedig immár az egész világbirodalom bomladozik.

A *szomszédság* a modern technika minden vívmánya dacára, részben pedig éppen annak a következtében szinte csorbítatlanul megtartotta a maga térképző erejét, mert egyfelől a közlekedéssel párhuzamosan fejlődött a közlekedést gátló hadi technika is, másfelől pedig még a legkorszerűbb közlekedési eszközök is csak részben tudták legyőzni – békés viszonyok között is – azokat a gazdasági akadályokat, amelyek a távolsággal járó szállítási költségekben rejlenek. De bármily nevezetes tényező is a szomszédság, mégsem konstitutív elem, és ezért kell külön választanunk a nagy gazdasági teret a nagy tér-gazdaságtól. Hiszen nagy gazdasági tér maga az egész földkerekség is, de még sem nagy tér-gazdaság, mert politikai szempontból tulságosan széttagolt. A Brit Birodalom hatalma csúcspontján kétségtelenül az újkor legnagyobb birodalma volt és ennek ellenére még csak nem is gondolhatott arra, hogy az egész világot politikai sorsközösségbe forrassza össze. Az emberiségnek nem volt és nem is lesz politikai alanya. Már pedig az alkotó elem a *politikai elem*, amely azután többféle formát ölthet. Az egyik eshetőség az, hogy a nagy gazdasági tér *egy állam* területével esik egybe. Ez a helyzet az Északamerikai Unióban és a Szovjet-Unióban, a nagy demokrata és a nagy önkényuralmi *szövetségi államban*, amelyek közül az egyik a magánkapitalizmusnak, a másik pedig az államkapitalizmusnak a bajnoka. Az a körülmény, hogy szövetségi államokkal állunk szemben, nem okoz változást a politikai egységet illetőleg. Mindenek előtt a szovjet köztársaságok uniója csak névlegesen szövetségi állam, mert az a valóságban a végletekig terrorisztikusan központosított birodalom. De ettől eltekintve, egy valódi szövetségi államban, mint az Egyesült Államok-

ban is a szövetségi alkotmány legfeljebb a belső gazdaságpolitika körében állíthat fel korlátokat, de a külső gazdaságpolitika egységét nem feszélyezi. Névleges vagy tényleges szövetségi állam azonban mindenesetre annak a jele, hogy az illető nagy tér-gazdaság hódítás útján jött létre. Ez áll nemcsak a Szovjet-Unióra, hanem az Egyesült Államokra is, amelyek elszakították volt Mexikó területének több mint a felét. Ha az Északamerikai Unió kiegészülne Kanadával, amelyhez már amúgyis szoros gazdasági kapcsolatok fűzik, akkor az északamerikai kontinens egy természetes nagy tér-gazdaságot alkotna.¹ De az Egyesült Államok, noha őket Délamerikával csak egy keskeny földszáv köti össze, a panamerikanizmus zászlóvivői, s a Panama csatornán át gurul a dollár a közép- és dél-amerikai államokba, pótolva a kontinentális szomszédság hiányait. A Brit Birodalom az anyaország és a dominiumok viszonylatában a politikai egyenlőség elvén nyugodott, a függetlenségre törekvő gyarmatok problémáját azonban az anyaország nem tudta megoldani. A nagy-ázsiai politikai tér szerkezete még nem jegecesedett ki minden vonatkozásban, de már nem vitás, hogy Japán vezetés alatt fog állani. Ami pedig a kontinentális európai nagy tér-gazdaságot illeti, az erre vonatkozó elgondolások is még csak elvi síkon mozognak, de annyi valószínűnek látszik, hogy ezt a régiót csak a politikai sorsközösségen alapuló kétoldalú vagy csoportos államközi szerződésekre lehet felépíteni. A politikai alap nem úgy értelmezendő, hogy az egyes körzetek államai között kivétel nélkül mind politikai barátságnak kell fennállania. Elegendő az is, ha a sorsközösség a legnagyobb politikai súllyal bíró államokkal, Európában tehát a tengelyhatalmakkal szemben fennforog. Ez a sorsközösség pedig teljes mértékben adva van, és most pecsételődik meg vérrel a bolsevizmus ellen vívott döntő harcokban.

AZ EURÓPAI NAGY TÉR-GAZDASÁGOT közelebről három szempontból célszerű vizsgálat tárgyává tenni: valutapolitikai, kereskedelempolitikai és általános tervgazdasági szempontból. Kezdjük a *valutapolitikával*, mert a letűnt szabad – vagy legalább is szabadabb – világgazdaságnak két pillére volt, az aranyvaluta és a hosszúlejáratú, kétoldalú, legnagyobb kedvezményes kereskedelmi szerződések rendszere. A kettő közül pedig először az aranypillér dőlt ki. Minthogy a liberális világgazdaság összeomlása alig több mint egy évtizede zajlott le szemünk láttára, csak egészen röviden idézzük emlékezetbe az eseményeket. Az 1914–18. évi világháború óta a valutatörténetben három korszak különböztethető meg: az inflációs káosz 1918–25 között, az aranyvaluta helyreállítása az 1925–1931. években, s végül az irányított pénzrendszer és a valutablokkok korszaka, amely 1931-től fogva jelenleg is tart. Ezekre a pénzpolitikai fejleményekre a Brit Birodalom akkori világgazdasági túlsúlyának megfelelően a font sorsa gyakorolt döntő befolyást. Amiként 1925-ben a font stabilizációjával Anglia adta meg a jelt az aranypénzrendszer általános helyreállítására, akként a font-

¹ Vö.: *Ferdinand Fried: Die Zukunft des Welthandels*, München, 1941, 40. kk.

nak az aranyalapról való letérése megadta 1931 őszén a kegyelem-dőfést az aranyvalutarendszernek. Az előző világegés óta immár csaknem egynegyed század telt el, de ez alatt az idő alatt Anglia, amely a szabad kereskedelemben a leginkább volt érdekelve, csak 1925–1931 között tudta az aranypénzrendszert fenntartani. Az 1931. évi nemzetközi *hitelkrízis* után a jövő fejlődése szempontjából a legfigyelemreméltóbb jelenség a valutablokkok kialakulása volt, mert a középeurópai devizagazdálkodás rendszere, a yen-blokk, a sterling-blokk és a dollár-blokk már előre vetítette a megfelelő nagy tér-gazdaságok valutapolitikai körvonalait, míg a Szovjet-Unió – külkereskedelmi monopolisztikus rendszerére való tekintettel – már kezdettől fogva egy zárt egységet alkotott. A német-lengyel háború kitörésekor azután, 1939 őszén, a devizagazdálkodás általánosult az európai hadviselő feleknél.

Az új európai rendnek egyik érdekes, bár korántsem döntő kérdése, hogy az *arany* a pénzrendszerekkel milyen kapcsolatban fog állni. A pénzülméletben ma már az a felfogás vált uralkodóvá, hogy a jó pénz a vásárlóerejében állandó pénz. Említésre méltó, hogy az árstabilitásnak ezen elve mellett az előző világháború utáni zavaros valutáris viszonyok között – a svéd *Casselen* kívül – éppen angolszász közgazdák, mint *Irving Fisher* és *Keynes*, szálltak leginkább sikra. Ez azzal magyarázható, hogy a pénzüpolitika volt a gazdaságpolitika első ága, ahol a liberáliszmus nemleges gazdaságpolitikai felfogásának takarodót kellett fujnia, mert a bankszabadság rendszere, amely mellett a magánbankok szabadon bocsájhták ki bankjegyeiket, már a XIX. század elején világosan felfedte a rendezetlen pénz veszélyeit. Amikor Anglia 1931-ben áttért a szabad valutára, – a pénzüpolitikai árállandósítás angol hívei ebben saját eszméjük diadalát látták vagy legalább is erényt csináltak a bajból, mert az angol szabad valuta egy jól irányított papírvaluta volt.² Az angol példát azután *Roosevelt* is követte, de mindössze tíz hónapig, ellenben Anglia a jelenlegi fegyveres viszály kirobbanásáig kitartott a szabad valutarendszer mellett. Az angolszász államokról azonban mindezek dacára bizvást el lehet mondani, hogy náluk az arany a valutával mindig kapcsolatban állott, csak az volt a kérdés, hogy ez a viszonylat törvényes-e vagy szabad, mert szabad valuta-rendszer mellett is hatalmas aranykészleteket gyűjtöttek. Egyedül a középeurópai devizagazdálkodás rendszere tudta szervesen kiküszöbölni az aranyat. *Funk* németbirodalmi gazdasági miniszter azonban több ízben is kiemelte, hogy interregionális viszonylatban az arany az új rendben is bizonyos mértékben betöltheti majd a végső kiegyenlítő eszköz szerepét. Ezzel a találó felfogással szemben egyes nemhivatalos vélemények szerint a sárga fémet teljesen demonetizálni kell. Pedig ez fölösleges megszorítás

² Tudomásunk szerint *Gustav Cassel* használta először a »szabad valuta« kifejezést papírvaluta helyett az 1920-as évek pénzromlásainak idején. Ez alatt azt értette, hogy a pénz szabad lett az arannyal szemben, megszűnt a kettő között az a sorsközösség, amely abban állott, hogy a pénzegység egy meghatározott arany mennyiséggel volt egyenlő, s ennek folytán az arany ára pénzüpolitikai téren rögzítve volt.

lenne. Ma egyébként – tisztán valutatechnikai szempontból – a helyzet olyanszerű mint az 1920-as években, amikor az Északamerikai Unió volt az egyetlen számottevő aranyvalutás állam, úgyhogy az arany értéke a dollár értékével azonos volt. Annyi értéke az arannak az új gazdasági rendben is lesz, amennyit Amerika világgazdasági összeköttetései biztosítani tudnak számára. De nem hanyagolható el az a körülmény, hogy az Egyesült Államok világgereskedelmi jelentősége kisebb, mint amekkora Anglia világgazdasági súlya volt. Így 1937-ben a kiviteli kvóta a szigetországban a nemzeti jövedelem 10%-ára, az Északamerikai Unióban pedig csak annak 5.4%-ára rugott.³ Ehhez járul, hogy Amerikában a háborus erőfeszítések tekintélyes pénzhígítást vonnak maguk után, úgyhogy a dollár vásárlóerejének hanyatlásával – vagyis az amerikai árak emelkedésével – párhuzamosan az arany vásárlóereje is hanyatlik a javak világával szemben. Ha a háború után egyes államok helye is állítanák az aranyvalutát, az növelné ugyan a monetárius aranykeresletet, de a sárga fém vásárlóereje csak akkor emelkedhetnék, ha a dollár vásárlóerejét is fokoznák. Ennek azonban a defláció, a pénz- és hitelforgalom megszorítása lenne az egyetlen módja, ami viszont a vele járó áresés folytán súlyos gazdasági válságot szokott felidézni, amint azt az 1920–21. évi amerikai pénzsűrités tapasztalatai bizonyítják. De annyi bizonyos, hogy a tengelyhatalmak és a hozzájuk közelálló államok a béke helyreállítása után sem fognak azok közé az államok közé tartozni, amelyek pénzügyi úton mesterségesen növelni fogják az arany iránti keresletet, hanem legfeljebb arra lesznek hajlandók, hogy az arannak interregionális vonatkozásban kisegítő szerepet hagyjanak meg.

A körzetközi forgalom egyes pénzügyi kérdéseinek közelebbi megoldására nyilván csak a háború után kerülhet sor. Magának az interregionális forgalomnak a fogalmához is még némi bizonytalanság tapad, ami annál is inkább érthető, mert magának a világgazdaságnak a fogalma is olyan szétfolyó, hogy még a szabadkereskedelem korában is tisztázásra szorult. *Oesterheld*, aki a nagy tér-gazdaság irodalmának számos művelője közül az egyik legújabb és – ettől függetlenül – a legérdekesebb műnek a szerzője, leszögezi, hogy »Európa államainak összhangzatos viszonylatban kell állaniuk a világgazdasággal, vagyis az idegen nagy gazdasági terekkel olyként, hogy nem az egyes részterületek érdekei, hanem a tengelyhatalmak vezetése alatt álló egész kontinens szükségletei legyenek irányadók.«⁴ Magától érthetődik, hogy a német márka a kontinensen továbbra is fővaluta (*Oberwährung*) marad, – mégpedig nézetünk szerint minden külső valutapolitikai rendszabály nélkül is, mert a nagy pénzügyi központok természetes vonzóerejük folytán úgyis a körzetbeli államok devizatartalékainak fő letéteményesei lesznek. A berlini *multilaterális kliring*, amelyben már 1941-ben tizenkét állam vett részt, símán meg tudta oldani azt a kérdést,

³ *Walther Funk*: Grundsätze der deutschen Aussenhandelspolitik und das Problem der internationalen Verschuldung, Berlin, 1938. 6.

⁴ *Alfred Oesterheld*: Wirtschaftsraum Europa. Mit 12 Karten, Oldenburg/Berlin, 1942, 135. kk.

hogy az egyes államok márkakövetelései (devizái) más országokban való vásárlásra legyenek fordíthatók. Az egyes államok fizetési mérlegei között mutatkozó csúcsokat tehát ily módon túlnyomórészt el lehet számolni több állam között. Eszerint a többoldalú elszámolás az aranyépezetet a régió belül valóban feleslegessé teszi.⁵ Azt hisszük azonban, hogy kereskedelempolitikai téren az új világ-gazdaság (interregionális forgalom) nem a régiók kollektív csereügyleteiből, hanem az egyes nemzetgazdaságoknak idegen térbeli nemzetgazdaságokkal folytatott forgalmából tevődik majd össze.

AZ ÚJ VILÁGGAZDASÁGI RENDBEN a *külföldi kölcsönök* szerepe sok tekintetben más lesz, mint amilyen a szabadkereskedelem idejében volt. A néhai liberális korszakban a pénztőke abba az országba vándorolt, ahol a nyereség kilátásai – a kockázat figyelembevételével – a legkevesetebbek voltak. A nagy hitelező államok kiegyensúlyozott világhelyzetben nem gátolták a pénztőke szabad mozgását. A külföldi hitelezők tehát szabadon helyezhették ki tőkéjüket, de a nyereség mézes madzagán kívül nem is kötötte őket semmi egyéb az adós országhoz. Ezért vonták vissza nyomban tőkéjüket onnan, ahol a gazdasági helyzet kedvezőtlenre fordult, s ezáltal nem egy országot végtelenül súlyos helyzetbe sodortak. Ezek a vándortőkék olyanok voltak, mint a külföldi nyaraló, aki a szép idő esélyei szerint utazik tovább. A könnyen visszavonható rövidlejáratú idegen tőkék, az úgynevezett bolygó tőkék különösen elszaporodtak a párizskörnyéki békeparancsok bizonytalan légkörében, és a trianoni Magyarország – a weimari köztársasághoz hasonlóan – keservesen tapasztalhatta 1931-ben, hogy a világválság csúcspontján a külföldi hitelezők kíméletlenül megfosztották arany- és devizatartalékainak utolsó maradványaitól is. A gazdasági és pénzügyi történelem tanítása szerint a túlzott eladósodás még az adós állam szuverenitását is veszélyeztetheti. Mindazonáltal nem menénk el olyan messze, mint azok, akik a legutóbbi világkrízis hatása alatt kiadták a jelszót, hogy soha többé külföldi kölcsönt, – mert az idegen tőke a gazdasági fejlődést tetemesen meggyorsíthatja. A külföldi kölcsönök elől tehát elvileg nem kell elzárkóznunk, felvételük körül azonban óvatosan kell eljárni. Most az új gazdasági rendben a külföldi hitel természete már csak azért is lényegesen eltérő lesz, mert a tengelyhatalmak a gazdasági életet nemcsak belső, hanem külső vonatkozásban sem fogják többé átengedni a szabad piac ellenőrizhetetlen tömegmozgalmainak, a konjunktura-mozgalmaknak.⁶ A nagy tér-gazdaság egyben politikai alakulat, s ez arra enged következtetni, hogy a külföldi kölcsönök főként regionális viszonylatban fognak fellépni, tehát a hitelező – különösen a magánhitelező – csak térbeli adósnak nyújthat majd kölcsönt. A régiók között az idegen tőke alighanem csak annyiban tehet bizonyos jelentőségre szert, amennyiben az egyes körzeteket a poli-

⁵ Oosterheld: i. m. 141.

⁶ Albert Pietzsch: Zur Frage der Ordnung der weltwirtschaftlichen Beziehungen. Kieler Vorträge 61., Jena, 1939, 3.

tikai barátság szálai fűzik össze. Ezek a kölcsönök minden valószínűség szerint államkölcsönök lesznek. El lehet képzelni azt is, hogy a világpolitikai helyzet kiegyensúlyozódásával a világgazdaságban is újból szerephez jut a nemzetközi hitel, de nyilvánvaló, hogy súlyosan ebben az esetben is összehasonlíthatatlanul kisebb lesz, mint a szabadkereskedelem idején. Hogy azután a külföldi kölcsön pénzvagy áruhitel formában jelenik-e meg, az közgazdasági szempontból közömbös. A szabadkereskedelem korszakában is nem egyszer kikötötte a hitelező ország, hogy a kölcsön csak saját áruinak vásárlására használható fel. Ez a helyzet azoknál az áruhiteleknel is, amelyek a háborús devizagazdálkodás során merültek fel. Legújabb példájuk a német részről Törökországnak engedélyezett áruhitel. Az európai körzetben a Német Birodalom fogja átvenni a főhitelező szerepét, olyan mértékben, amilyen mértékben azt a körzeti államok gazdasági életének a regionális autarchiával összhangban álló fejlődése kívánatossá teszi.

AZ ÚJ EURÓPA *kereskedelempolitikai rendezésének* tervei is, még csak nagy általánosságban mozognak, de az kétségtelen, hogy megoldásként vámegyesülés nem jöhet szóba, mert ez súlyos megalkódást okozna nemcsak egyes ipari államokban, hanem azokban az országokban is, amelyek Magyarországhoz hasonlóan még nagyrészt agrárjellegűek, de már jelentős iparral is rendelkeznek. Ezért valószínűnek tartjuk, hogy a kibontakozás a *praeferenciális vámok* síkján fog mozogni, amire példát éppen Anglia nyújtott, amidőn a dominiumokkal Ottawában a politikai egyenjogúság és a viszonyosság alapján elsőbbségi szerződéseket kötött. Míg az aranyvalutarendszernek 1931-ben bekövetkezett letörésével megrendült a világgazdaság valutapolitikai bázisa, addig 1932-ben az ottawai egyezményel kereskedelempolitikai téren csúszott ki lába alól a talaj. A német közgazdák *Daitz*tól *Oesterheld*ig kiemelik Ottawát jelentőségét. Sőt *Daitz*, aki már 1916-ban a regionális – közép-európai – megoldás mellett foglalt állást, egyenesen »kelet-európai Ottawa«-ról és »kontinentális európai Ottawa«-ról írt.⁷ A Brit Birodalom tehát 1932-ben szakított a szabad kereskedelemmel. Nehezen, csak félig-meddig szánta rá magát, mert – angol megállapítás szerint – mint a világ legnagyobb piaca, nemcsak »jó birodalmi imperialista, hanem jó világpolgár« is akart maradni.⁸ Ebben a szellemben fogott hozzá birodalmának nagy térgazdasággá való fejlesztéséhez. A szabadkereskedelmi korszak tehát nem is

⁷ *Werner Daitz*: Der Weg zur völkischen Wirtschaft und zur europäischen Grossraumwirtschaft. Ausgewählte Reden und Aufsätze, Berlin, 1938, I. 17, II. 28. és 51.

Daitz gyűjteményes munkája egy 1916-ban írt cikk kivételével az 1932–38-as évekre terjed ki.

1. továbbá *Alfred Oesterheld*: id. munka, 71 l. köv.

⁸ *J. Coatsman* megállapítása (Magna Britannia, London, 1936), idézve *Schlie* nyomán. (*Hans Schlie*: Die britische Handelspolitik seit Ottawa und ihre wirtschaftlichen Auswirkungen. Probleme der Weltwirtschaft, Bd. 59, Jena, 1937, 241.)

volt olyan hosszú életű: mindössze az 1860. évi *Cobden-Chevalier*-féle angol-francia szerződéstől Ottawáig tartott. Amellett magát a szabadkereskedelmi érát is vámvédelmi hullámok szakították meg a mult század hetvenes éveiben és a huszadik század elején. Az 1914–1918. évi világháborút követő elzárkozás után pedig csak rövid ideig, 1925–1931 között uralkodtak szabadabb világgazdasági viszonyok, de már lényegesen magasabb vámszínvonal mellett. A legnagyobb kedvezmény záradéka azonban a szerződéses tarifákat a mindenkori alacsonyabb vagy magasabb szinten mindenestre messzemenően általánosította, s így bizonyos fokig szabad kereskedelemről lehetett beszélni. A szabad világgazdaságban már 1914 előtt is volt szó kereskedelmi szerződéses körzetekről, mint a nyugateurópai és középeurópai szerződések rendszeréről. Utóbbi rendszernek *Bismarck* utóda, *Caprivi* a hármasszövetség másik két államával, a Monarchiával és Olaszországgal kötött kétoldalú szerződésekkel vetette meg az alapját. Ezek a szerződések azután csakhamar kibővültek Bulgária, Szerbia, Románia, Oroszország és Svájc csatlakozásával. Úgy a nyugati, mint a középeurópai szerződések már kereskedelmi szerződéses tereket létesítettek volna, ha a legnagyobb kedvezmény uralkodó záradéka nem csorbította volna hatóerejüket. Az elsőbbségi kedvezmény azonban, amelyet Ottawa előtérbe helyezett, beleütközik a legtöbb kedvezmény záradékába, hiszen éppen az a sajátossága, hogy a harmadik államok ezen záradék alapján sem emelhetnek rá igényt. A szabadkereskedelem elterjedése előtt a különbözőzeti vámok voltak túlsúlyban, s egyes elsőbbségi záradékok magában a szabadkereskedelmi korszakban is előfordultak. Ilyenek voltak az ibériai záradék Spanyolország és Portugália, az északi záradék a skandináv államok között, a spanyol-amerikai, a balti, egyes közép- és délamerikai záradékok és így tovább, de jelentőségük nem volt olyan nagy, hogy komolyan érintette volna a szabad kereskedelem rendszerét. Ezzel szemben nagy-szabású regionális tervnek volt tekinthető *Naumann* 1916. évi középeurópai terve, amely a központi hatalmakra, azaz a Második Német Birodalomra és az Osztrák-Magyar Monarchiára terjedt volna ki. Az előző világháború kedvezőtlen kimenetele után azonban ez az elgondolás dugába dőlt, és ez lett a sorsa azoknak az erőtlen kísérletezéseknek is, amelyeket a népszövetség és egyes körei végeztek a dunai államok szorosabb gazdasági együttműködésének megteremtésére. A genfi statusquo örei szívesen látták volna ezt a körzeti összefogást, mert azt remélték, hogy megszilárdítaná az ingadozó világgazdasági egyensúlyt. De a fennálló politikai ellentétek már eleve sikertelenségre kárhoztattak minden ilyen próbálkozást. Hadd említsük meg ezen a helyen a *Briand-gróf Coudenhove-Calergi-féle* platonikus tervet is, amely Páneurópát szerette volna megszervezni Oroszország kizárásával, de – minden egyébtől eltekintve – nem lett volna ereje ahhoz, hogy Oroszországot távol tartsa Európától. Csak a tengelyhatalmak elöretörése teremtette meg azt a szilárd politikai alapot, amelyen az európai nagy tér-gazdaságnak a kialakulása megindulhatott. A kontinentális európai nagy tér-gazdaságnak a következők a terei: *a központi nagy né-*

met tér, a nyugati, az északi, a délkeleti, az olasz és az orosz tér. A délkeleti tér Szlovákiától Törökországig terjed. Ide tartozik tehát földrajzi fekvésének megfelelően Magyarország is.

AZ ELSŐBBSÉGI SZERZŐDÉSEK hálózata előreláthatóan akként fog kiépülni, hogy a vezető nagyhatalmak az egyes térbeli állammokkal kétoldalú szerződéseket kötnek. Ez az út legalább is könnyebben járható, mint a csoportos (kollektív) szerződésé. A világgazdaság és a nemzetgazdaság közé mindenestre be fognak ékelődni a régiók, amelyeket az elsőbbségi szerződések sorozata fon egybe. Ezek szerint a jövő világgazdasága a különböző körzetekhez tartozó nemzetgazdaságok olyan kétoldalú szerződéseiben fog nyugodni, amelyek alapján nem tartható igény a körzeti praferenciális kedvezményre – még a legnagyobb kedvezmény záradéka alapján sem, amennyiben ezt a záradékot a viszonyosság elve nem szorítaná ki teljesen. A világgazdasági forgalom ugyanis nagy arányokban regionális államközi forgalommá fog átalakulni, ami a legnagyobb kedvezmény záradékának értékét erősen le fogja szállítani. Hiszen 1938-ban a világkereskedelem értéke 113.4 milliárd márkát tett ki, és ez az összeg az öt kontinensen belül lebonyolódott államközi forgalom levonása esetén 57.4 milliárdra csökkenne, ha pedig feltételezzük, hogy csak négy nagy tér-gazdaság alakul ki, úgymint az európai-afrikai, az észak-délamerikai, a kelet-ázsiai és az orosz, akkor az 1938. évi adatok alapján a világkereskedelem már csak 43.5 milliárd márkára rugna. Az első esetben tehát a világkereskedelemnek mintegy a fele, a másodikban pedig annak háromötöde tolnék át a nagy tér-gazdaságok belső államközi forgalmára.⁹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nagy tér-gazdaság létértelme éppen abban fog megnyilvánulni, hogy egyfelől a korábbi interregionális forgalom mennyiben válik körzetivé, másfelől pedig a régiókn belül az államközi kapcsolatok mennyiben fognak módosulni, mert a nagy tér-gazdaságnak, különösen az európainak legfőbb célja az autarchia fokozása.

A regionális önellátás terve Középeurópában a legutóbbi világválság nyomában hódított tért. A széteső világgazdaságból csak a szomszédság és a politikai barátság elvei alapján lehetett megtalálni a kivezető utat, és erre az útra lépett a faszizmussal együtt a nemzeti szocializmus is, amely a világválság mélypontján jutott uralomra. Az európai nagy tér-gazdaság azóta rohamléptekkel halad előre, s alapelve a politikai sorsközösségnek gazdasági együttműködéssel való alátámasztása. A nagy tér-gazdaság tehát egy állandó szervezet, amely háborús és békés időkre egyaránt szól és egyaránt meg fogja állani a helyét. A tengelyhatalmaknak és szövetségeseiknek létérdekük, hogy a háború győzelmes befejezése után véglegesen kiküszöböljenek minden életbevágó világgazdasági függést. Mert mit ér a szabad nemzetközi munkamegosztás, amely valóban a legalacsonyabb termelési költségeket biztosítja, ha használóje nem az emberiség, hanem az, aki a világversenyben ked-

⁹ Vö.: *Fried*: i. m. 82. kk.

vező földrajzi fekvésénél, rutinjánál és hatalmi nyomatékánál fogva a legerősebb? *Free trade and peace*; szabad kereskedelem és béke – ez volt a híres jelszó, de a valóságban szabad kereskedelmet vagy blokádot jelentett, mihelyt a világgazdaság hatalmasával bárki szembe mert helyezkedni. A nemzetközi munkamegosztásnak tehát az európai nagy tér-gazdaságban ezután csak annyiban lesz helye, amennyiben nem ütközik bele a regionális önellátás elvébe. Azon túl azonban érvényesülhet, mert teljes önellátásra egyik körzet sem rendezkedhetik be. Még az amerikai nagy tér-gazdaság sem teljesen autarchikus, hanem bizonyos kiegészítésre szorul, főleg ónban, mangánban és kaucsukban. Az európai körzetben pedig az önellátás még kisebb mértékben vihető keresztül, de azért megvalósítható annyira, amennyire azt a vitális érdekek megkövetelik, különösen amióta az ukrán gabonával és vasércel is bővült az önellátás lehetősége. Végeredményben az európai nagy tér-gazdaságban a világgazdasági forgalom a jövőben is számottevő szerepet fog játszani. 1928-ban az európai államok kivételének 35%-a és behozatalának 45%-a Európán kívüli államokra esett.¹⁰«

A kontinentális nagy tér-gazdaság egyes körzeteiben, amelyek voltaképpen maguk is viszonylagosan kisebb terjedelmű nagy tér-gazdaságoknak tekinthetők, annál simább lesz az átmenet a regionális rendszerre, minél nagyobb volt a világgazdasági forgalom a körzeten belül. Ebből a szempontból kedvező a helyzet a délkelet-európai térben, mert 1936-ban az egyes délkeleteurópai államoknak egymásközt és az akkori középeurópai államokkal lebonyolított külkereskedelmi forgalma világkereskedelmüknek 50–75%-a között váltakozott.¹¹ Magyarország részesedése 75% volt és ennek a külforgalomnak a zöme a Német Birodalomba irányult, illetve onnan eredt. Már a világválság fokozta a Harmadik Birodalom és Magyarország között a külkereskedelmi kapcsolatokat, a háború pedig éppenséggel elmélyítette őket. Ezek a kapcsolatok azonban pusztán a szomszédság elve alapján is mélyrehatók voltak Magyarország szempontjából, hiszen a népszövetségi rend tetőpontján, 1929-ben is kivitelünknek 58%-a, behozatalunknak pedig 55%-a esett együttesen Németországra s a volt Csehszlovákiára és Ausztriára.

A körzetgazdaság megszervezésének másik nevezetes kérdése, hogy a jogos autarchikus törekvések minél kisebb surlódással valósuljanak meg. Magyarország számára ez azt jelenti, hogy őrizze meg agrár-ipari jellegét.¹² Bizonyos átállítások szükségesnek mutatkoznak, de országunk alapvető gazdasági szerkezete ne szenved-

¹⁰ Vö. *August Lösch*: Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. Eine Untersuchung über Standort, Wirtschaftsgebiete und internationalen Handel. Mit 94 Abbildungen im Text. Jena, 1940, 281.

¹¹ *Hans F. Zeck*: Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa. Macht und Erde. Hefte zum Weltgeschehen H. 14, Leipzig und Berlin, 1939, 31. Szerző a *Naumann-féle* elgondolástól eltérően az 1936. évi Középeurópa alatt a weimari Németországot, Ausztriát és Csehszlovákiát érti. Középeurópa – ebben az értelemben – időközben beolvadt a Nagy Németbirodalomba.

¹² *Vitéz Guóthfalvi Dornér Zoltán*: Nagy gazdasági tér. Közgazdasági Szemle, 1941 június, 448.

jen változást. Ebből a szempontból örömmel állapítható meg, hogy a nagy tér-gazdaság német irodalmában is elismerésre talál az a tény, hogy a délkeleteurópai államok között Magyarország ipara aránylag a legfejlettebb. Egyébként részben új kereskedelempolitikai helyzetet teremtett Ukrajna bevonása, ami a termelésnek normális szintre való emelésével örvendetes módon megoldhatja egész Európa gabonaellátását, viszont a délkeleteurópai államok búzájának versenyt támaszthat s így ez is mezőgazdaságunk belterjesebbé tétele mellett szól – a klimatikus viszonyaink megszabta lehetőségek keretein belül.

A körzetgazdaság kiépítése a háborúból a békébe átvezető *átmenetgazdaságnak* egyik legfontosabb problémája lesz. A kibontakozást megkönnyíti, hogy úgy a nemzeti szocializmus, mint a fasizmus mozgalom, abban az értelemben, hogy alapeszméihez szilárdan ragaszkodik ugyan, viszont keresztülvitelük módzatai tekintetében mentes minden dogmatikus merevségtől. Egyébként az egész átmenetgazdaságnak bizonyos mértékben annál is inkább kísérleti jellege lesz, mert a háborus kötöttség idővel minden bizonnyal enyhülni fog. A nagyvonalú gazdasági irányítás feltétlenül meg fog maradni, de meggyőződésünk szerint lesz bizonyos visszakanyarodás a korlátozások csökkentése felé.

AZ ÚJ GAZDASÁGI REND oszlopainak, a tengelyhatalmaknak nehéz és felelősségteljes munkát kell végezniök az európai gazdasági élet újjáépítésére. De ennél jóval nehezebb feladatokkal is megbirkóztak már. Az új rendet a régítől elsősorban az fogja megkülönböztetni, hogy az egyes nemzetgazdaságok nem a szabad verseny imbolygó színterei, hanem *irányított gazdaságok* lesznek. Ez a tervgazdasági adottság rá fogja nyomni a bélyegét az európai kontinensen belül fekvő körzetekre, s közvetve a világgazdaságra is annyiban, hogy annak területét lényegesen megszűkítve, céltudatosan ki fogja jelölni a világgazdasági függés határait. A nagy tér-gazdaság nem lesz a világgazdaság szeszélyes játékának függvénye.

A *tervgazdaság* rendszere a valuta- és külkereskedelmi politikára is kiterjed, s valutapolitikai szemszögből erre már rá is mutattunk. A tervgazdaság azonban elsősorban termelési politikát folytat. A béke visszatérésével a fogyasztás háborus korlátozásai el fognak esni, s a fogyasztás irányítása főként közvetve, a termelés irányítása útján fog történni. A termelési politikának pedig elsőrendű feladata lesz az ipari és mezőgazdasági termelés összhangbahozatala a régióon belül, ami kifelé is éreztetni fogja hatását.

Végül meg kell említenünk, hogy az európai nagy tér-gazdaság körvonalai Keleten még csak most bontakoznak ki határozottan az orosz front gigantikus küzdelmeiben. Nem véglegesek azonban a határok a nagy tér egyes körzetein belül sem. De nem fér kétség ahhoz, hogy a tengelyhatalmak a politikai rendezéssel együtt a *pax oeconomica*-t is biztosítani fogják, mert ez egyik lényeges előfeltétele az eljövendő *Pax Germanico-Romana*-nak.

Ifj. BOÉR ELEK

MAGYAR FIGYELŐ

BETHLEN MIKLÓS AZ OLVASÁS HASZNÁRÓL

Tanuljátok szeretni a könyvolvasást oh ifjúság, ha vagy a scholától elvett valami gonosz idő, a mint engemet, vagy ha rendesen hagyjátok is el a scholát, olvasás által tartsatok meg, a mit tanultatok. Sőt az idővel, érő elmével való olvasás, nem hinnétek mely tudóssá teszen benneteket fáradság nélkül, gyönyörűségesen. Annak felette sok büntől oltalmaz meg az olvasásbeli gyönyörű magad foglalatossága. Rút idő vagyon, nem mehetünk ki, mit csináljunk? kártyázzunk, igyunk, hazudjunk, trágárkodjunk, vagy még rosszabbat is kövessünk; nem jobb volna-e annál egy szép historikus, politikus vagy geographus, vagy valami szép fabulás, tréfás, mulatságos könyvolvasás, sine peccato, et cum profectu ac delectatione? Osztán az is jusson eszedbe, egy ló-esés, benuálás, köszvény, vénség, háboruság, rabság elrekeszthet minden mezei és lóhái mulatságtól, olyankor mit csinálsz? Hála Istennek, hogy én az olvasást szerettem, és az ördög azt el nem vehette; bizony ha az nem lett volna Isten után ebben a szörnyű hosszas inségemben, vagy gutta, bolondulás, vagy még rosszabb is ért volna.

ROMÁN SZEREP EURÓPÁBAN

Május elején a horvát sajtó egyik, német nyelven megjelenő vezető lapja ünnepi számmal örvendeztette meg román olvasóit, s ebben a számban sok érdekes megállapítás van, így többek között az is, hogy a Kárpát-medence a románság szülőhazája (vö. *Tamás Lajos*: A román nép és nyelv kialakulása. Hítel, VII. 2.), történetileg, néprajzilag és geopolitikailag a Kárpát-medence, valamint a Havasalföld és Moldva teljes egységet képez (l. a mellékelt térképet), a Duna-Tisza síksága ösromán »Kulturboden«, stb., stb. Vannak azután olyan megállapítások is, amelyekről önkéntelenül *Illyés Gyula* ama kis története jut eszünkbe, amelyben a párizsi Keresztyén Diákszövetség egyik vitájáról emlékezik meg, a bulgár diák előadása után a szerb, román és lengyel kollégák majdnem hajbakapnak afölött, hogy Európának a török elleni megvédelmezésében melyikük nem-

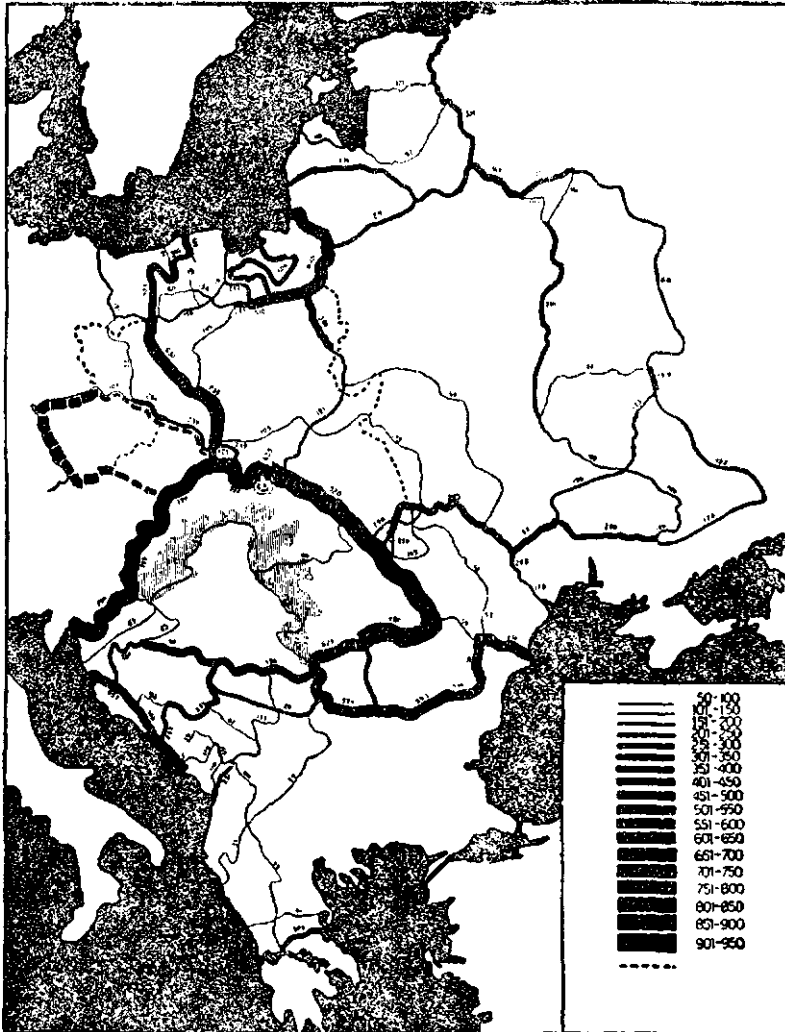
zetét illeti elsősorban a dicsőség és a történeti palma. Itt is valami eféléről van szó, amikor a cikkek egyike a román véderő fejlődéséről írva a történeti román hivatásról emlékezik meg.

Ennek az utóbbi írásnak a megállapítása röviden az, hogy a tizennegyedik századtól a tizennyolcadik századig az Európát fenyegető török hódító kísérletek a Dunától északra mindenk előtt »a románok erőteljes ellenállásába ütköztek«. A mohácsi csata után a török áradat egészen körülölelte a román tartományokat, keleten a török főnhatóság alatt álló tatárok uralkodtak, északon szövetségeseik a lengyelek, délen az egész török birodalom, nyugaton pedig Bécs kapujáig jutott a mohamedán terjeszkedés: a román fejedelemségek ez áradat közepette »erős várat« alkottak, melyet ostromoltak, de be nem vettek s amely ellenállása folytán a kontinens kultúrájának megmentője lett.

Ezzel kapcsolatosan úgy véljük,

AZ ORSZÁGHATÁROK ÁLLANDÓSÁGÁNAK TÉRKÉPE NYUGAT- ÉS KELET-EURÓPA HATÁRTERÜLETÉN A NÉPVÁNDORLÁS UTÁNI SZÁZADOKBAN (1000–1920-ig). RÓNAI ANDRÁS RAJZA.

A határvonalak vastagsága a fennállás idejét szemlélteti. A szaggatott vonalak a birodalmakon belüli fontosabb országhatárok. A vonalkázott övezet Magyarország belsejében a török uralom határvidékét jelzi.

hogy a román történeti hivatás ez újszerű jellemzésébe legalább is Bécs kapuinak emlegetését nem volt szerencés dolog belefoglalni. Bécsnek a törökök által való ostroma olyan európai kereszties hadat hozott össze, amilyenre nem volt

példa a szentföldi kereszteshadjáratok óta s amely közvetlen elődje annak a nagy európai fegyverszövetségnek, mely ma a bolsevizmus és a szovjetrendszer megsemmisítéséért küzd. E hadjárat világhírű vezérei Lotharingiai Ká-

roly, Bádeni Lajos, Szavojai Jenő, a nagy európai koalíció létrehozója és legfőbb anyagi támogatója XI. Ince pápa. Súlyos anyagi és véráldozatokkal vesznek részt a nagy közös küzdelemben a hősiesen védekező Bécsen és Ausztrián kívül, elsősorban a magyar seregek, még pedig nemcsak a nyugatmagyarországiak, hanem az ország hűségére visszatért kurucseregek is, sőt a zernyesti csatában Erdély is lerója a maga véradóját. Nagy jelentőségű, külön szerepet töltenek be Velence hadai és a Bécs felszabadításában résztvevő Szobieszky serege. De ott küzdenek Bajorország, Szászország, Brandenburg önálló hadtestei, Braunschweig és Svédország csapatai és önkéntesek Európa minden részéből: Kasztiliából, Franciaországból, Skóciából, Belgiumból és Dániából. Az egész európai műveltséget fenyegető mohamedán veszedelmet Európa népei valóban közös erővel verték vissza és semmisítették meg. Két kis dunai állam van csupán: Havasalföld és Moldva, amelyekkel e nagy hadjárat folyamán csak Bécs alatt találkoznak s ott a Bécszet ostromló török sereg szövetségeseiként küzdenek.

Bécs ostroma idején, 1683-ban, a két román fejedelemség már több mint két és félszázad óta a török hűbéres tartománya s helyzetük semmiképpen sem engedte meg azt a lehetőséget, hogy a felszabadító európai hadakhoz csatlakozzanak. Hogy ez a helyzet kialakulhatott s hogy e helyzet fennállását a román vajdák kénytelenek voltak tűrni még a tizenhat éven át tartó diadalmas európai hadjárat idején is, arra mutat, hogy »e történeti román misszió« nem más, mint alkalmi szóvirág, amit a román történelem tényei nem igazolnak.

Igaz, mintegy másfél évszázadon át sok olyan hadjáratról tudunk, amelyekben románok is küzdenek a török ellen. Az 1372. és 1374. évi hadjáratokban Murád szultán a török hatalom északi határait a Ma-

gyar Birodalom déli hűbéres tartományainak határaiig terjeszti ki. Havasalföld a vidini bolgár fejedelemséggel, Lázár kenéz szerb tartományával és Tvartkó király bosnyák tartományával együtt ez időtől a török hatalom veszélyes szomszédságába kerül. 1375-től a mohácsi csatáig tartó korszakban a déli magyar politikának az a törekvése, hogy ennek a hűbéres tartományi övezetnek a határán tartóztassa fel a törököt, egy-egy nagyobb vállalkozásában pedig megpróbálja a Magyar Birodalom e határáról megszűntetni őket s ha lehet, az egész Balkánról kiszorítani. A küzdelemnek ebbe a szakaszába kapcsolódik be időről-időre a többi balkáni néppel együtt a románság is. A küzdelem tragikuma azonban, hogy a magyarságnak nem volt elég ereje a tulajdonképpeni országhatáraitól nagyobb távolságban döntő diadalt kivívni a kiváló katonai szervezetű ozmán hatalom ellenében. Az említett balkáni államok pedig a rigómezei (1389) és nikápolyi (1395) szerencsétlen csaták kudarcá után nem kívántak többé ellenállani a töröknek. Uralkodóik, hatalmukat és vagyonukat féltve, a mindenkor győztesnek hódoltak meg.

Giurescu C. C. »Román Történet«-e második kötetének elején kiválóan jellemzi e balkáni politikának a románok között való jelentkezését: »Amikor a török teljes kifejlődésben levő ereje leginkább fenyegetett, amikor a legnagyobb szükség lett volna arra, hogy minden erőnkkel szembe forduljunk vele, akkor következnek be a trónharcok Havasalföldön. Havasalföld szomszédos lévén a törökökkel és a magyarokkal, sejtethető, hogy trónkövetelőink hol az egyikhez fordultak, hol a másikhoz. Hiba lenne azonban részünkről, ha azt gondolnánk, hogy a két hatalmas szomszéd egyikéhez való csatlakozás állandó ellenségeskedést jelentett a másikkal szemben. Mihelyt a körülmények megváltoztak, a régi ellenségek szövetségesek lettek és vi-

szont.« Hogy e megállapítás mennyire igaz, arra nézve Giurescu történetéből hozunk fel néhány példát.

1420-ban Losoncz István Szörényi bán I. Mihály vajdát támogatja a török szövetségben harcoló II. Dán trónkövetelővel szemben. A csatát elveszíti s abban úgy maga, mint a török ellen küzdő I. Mihály, az öreg Mircsea fia meghal. Az új havasalföldi uralkodó, Dán pedig török hadaival betör Erdélybe, Szászváros és Lugos vidékét pusztítja el. A következő évtől kezdve azonban a török egy új vajdajelöltet támogat Dánnal szemben, mire ő Zsigmond vazallusa lesz s magyar seregekkel harcol ellenfele török csapatai ellen, majd résztvesz a galambóci csatában is a Zsigmond oldalán. A galambóci csatát (1428) a magyar sereg elveszíti, aminek a havasalföldi vajdára nézve az a következése, hogy újból a török hűségére tér és felemelt adót fizet.

Dán török segítséggel jutott Munténia trónjára s azután lett magyar vazallus. Két utódja fordított úton járt. Aldea Sándor (1431–1437) és Ördög Vlád (1437–1446) magyar segítséggel foglalta el a vajdai méltóságot, de ez nem akadályozta meg őket abban, hogy a töröknek adót fizessenek s a török csapatok kíséretében 1432-ben és 1438-ban Erdély városait és falvait pusztítsák. »A török ellenében az európai civilizációt védelmező román vajda« 1438-ban a török kíséretében a Maros völgyét, Medgyest, Segesvárt, Brassó városait és Szászsebest pusztítja. Hunyadi János első győzelmei után azonban újra magyar szövetséges lesz s a török ellen küzd az 1443. évi hadjáratban és a várnai csatában (1444). Úgy látszik azonban, hogy igaz lehetett az, amit sok egykorú vallomás igazol, hogy a várnai csatában, annak egyik döntő pillanatában átpártolt a törökhöz, mivel Hunyadi János trónjától megfosztatja és lefejezteti.

E harcokban időnként megnyi-

latkozó román-török ellenségeskedés tehát nem tekinthető a török veszedelem elleni védekezésnek. Az egész időszaknak mindössze két uralkodója van, akiknek politikájában a török elleni küzdelem magasabb politikai értelmet nyer. Az egyik a hirhedt havasalföldi vajda, a kegyetlenségeiről ismert Vlád (1456–1462), a másik Moldva nevezetes uralkodója, Nagy István (1457–1504), akinek a török felett – magyar segítséggel – kivívott 1475-i győzelme valóban nagy jelentőségű fegyvertény volt.

Nagy István vajda alakja azonban a legvilágosabban mutatja a török elleni harcban betöltött román szerep mértékét is. Az önállóságra törekvő vajda a fenyegető török támadás közeledtére kénytelen meghódolni a magyar király előtt s tőle segítséget kérni. Moldva uralkodója, de ugyanúgy Havasalföld románjai is érezhették, hogy a fenyegető török veszedelem ellen csak a magyar hatalom állhat meg és magukévá tették a török harcok kialakította s a XV. század magyar közvéleményében általános meggyőződést, hogy Magyarország hivatása »a keresztyénség védőbástyájának« lenni a pogány törökkel szemben. A román küzdelmek nem mások, mint e bástya védelme alatt vívott *előőrs* harcok s a harcok vívói igen sokszor kényszerültek arra, hogy a bástya falai mögé meneküljenek (a legtöbb vajdának megvolt a magyar királyoktól Erdélyben nyert birtoka, ahová elvonulhatott török üldözés esetén). S hogy ezt nemcsak mi és most látjuk így, arra bizonyosság éppen Nagy Istvánnak Velencébe küldött segélykérő levele. A török ellen kér segítséget s hivatkozik arra, hogy országa a magyar birodalomnak s ezzel egész Európának a kapuja és őre: *a magyar bástya román kapuja*.

A mohácsi vész előtti években Szapolyai János erdélyi vajda seregeivel, személyesen vívott harcaival, Afumati községből való Radu

trónkövetelőt segítve, még meg tudja akadályozni azt, hogy Mehmet dunai bég legyen Havasalföld vajdájává s ez által tulajdonképpen az ország pasaliksággá való átalakítását akadályozta meg. A mohácsi veszteség után azonban Magyarország nem tudja többé a balkáni övezetben feltartóztatni a törököt. Egy kísérlet még történik a tizenhatodik század végén, Rudolf-Báthory Zsigmond kereszttyén koalíciója idején, amikor is Mihály vajda derék harcokban küzd a török ellen. E néhány évi időszakot leszámítva azonban a románság engedelmes hűbérese a török birodalomnak, pasáknak és fanarióta kereskedőknek, a tiltakozás és a harc lehetősége nélkül.

Röviden ez a történeti igazság.

Juhász István

ERDÉLYI DRÁMAIRODALOM A NEMZETI SZÍNHÁZBAN

Minden könyvszerető ember emlékezhetik azokra az időkre, amikor az elszakított Erdély irodalma lassan-gyorsan meghódította a csonkaország lelkét vesztett magyarságát. Sokszor használt frázis, mégis való igaz, hogy Erdélyt akkor kezdtük megtalálni, amikor elvesztettük. Az elvesztett Erdély költészete először titkon szökött át a szuronnal kitűzött határokon. *Reményik Sándor* verseit a magyar sorsért reszkető kezek másolták és terjesztették; nem a »könyvpiac szenzációja«, hanem a nemzeti lélek virrasztójaként jelentek meg. Az írónak álnéven kellett írnia verseit, nem szerzői jogdíj reményében, hanem abban a tudatban, hogy ha »fölfedezik«, börtön vár rá. Nagy, szép, nemes indulás volt ez, jelképe annak a lelkeségnek, amelynek jegyében az új erdélyi irodalom megszületett.

Rokon származású az új erdélyi dráma születése is. A minden irodalmi műfajt felölelő erdélyi iro-

dalom természetesen a drámával is megbirkózik. Alkotásai nem mindjárt lelik meg az utat a pesti színházakhoz. Az első színdarab, amely jelentős fővárosi színházban figyelmet ébresztett: *Székelly Mózes* »Zátony«-a. A darabnak nem volt sikere. Nem is lehetett olyan kritikai légkörben, amely egy kezdő íróban nem azt keresi, ami érték, ami jó, hanem elsősorban azt, ami hiba. A pesti színházi élet ebben az időben meglehetősen nemzetközi jellegű. Nem a magyarság problémáit kereste, hanem minden igyekezetével azon volt, hogy beleolvadjon az internacionális színház világüzemébe. Ebben az üzemben érdek az irányadó, elsősorban az üzleti, azután az egyéni. A nemzeti, a magyar érdek nagyon sokadik, alárendelt szólam az érdekeknek ebben a könyörtelen kórusában. Érthető, hogy az új hajtásként sarjadó erdélyi dráma fölkarolása nem volt pesti színházi érdek. Nem is nagyon volt kapcsolat a csonkaország színházai és Erdély között. Cenzúra és egyéb politikai okok miatt főleg az ú. n. »kommersz« színműtermés kapott útlevelet és vizumot – Romániába. Ilyen kedvezőtlen körülmények között maguk az írók sem törekedtek drámaírói babérokra.

1935-ben a pesti Thália kísérleti színpadára felszökött *Tamási Aron* Énekes madara. Ez már jelentős, komoly esemény volt, amelyre felfigyelt a magyar sajtó is. Igaz, hogy akkor már fel kellett figyelnie, hiszen az erdélyi írók régen »beérkeztek« nemcsak az elismerés révébe, de a közönség, az igazi magyar nagyközönség szeretetébe is. Mégis az »Énekes madár« kritikai méltatása nem tudta, nem is akarta megütni az elismerés olyan magas hangját, hogy erre, mint valami harangszóra begyűljön a közönség a Thália csarnokába. Új volt a hang, a mondanivaló, új és szokatlan. A fölfedezés bátorsága kellett volna, a kiállítás nagy és nemes, mindenkit meggyőző gesztusa, hogy

a megrontott magyarságú pesti színházlátogatók biztosították volna a színmű életelemét: a sikert.

A siker először *Nyirő Józsefet* ajándékozta meg tekintélyesebb előadássorozattal. A »Jézusfaragó ember« a Nemzeti Színházban valóban sikert hozott mind a sajtó, mind a kassza szempontjából. Végre a maga igazi helyén, a nemzet színpadán szólalt meg a magyarság egy nagy részét képviselő székegy író. *Nyirő* darabjában Székelyországot, Erdélyt ölelte szívére a csonkaországi magyarság. Az elbeszélő irodalom sikere után végre a színpadon is megteremtődött a kapcsolat Erdély és az itthoni színházlátogató közönség között. Ennek a kapcsolatnak további eredménye *Kós Károly* »Budai Nagy Antal« című tragédiájának bemutatása a Vígyszínházban. Ezzel a darabbal erdélyi történelmi dráma igazolta, hogy a határon túli magyar műzsa igenis ezt a műfajt is tudja és akarja művelni. A »Budai Nagy Antal«-nak nem volt ugyan kellő közönségsikere, de ennek okát egyrészt a kényes tárgyban, a tragédiát mint műfajt sehogyszem kedvelő pesti közönségben kell keresnünk és abban, hogy – úgy látszik – magánszínház kevésbé alkalmas ilyen színművek bemutatására. A színészek számára is szokatlan a feladat és a színház sajátos, külön közönsége is inkább szereti színpadán a mai, nemzetközi témát, mint a tegnapi és magyar, kivált vallási vonatkozású mondanivalót.

Az erdélyi színműírás végleges pozíciót, foglalt el a Nemzeti Színház színpadán *Tamási Aron* három színjátékának egymás utáni három színjében bekövetkezett előadásával. Először jött az »Énekes madár« felújítása (1938). Ezúttal nem irodalmi kuriózum gyanánt, nem színházi ingyencfalatként került színre, mint valami fura játék, bábszerű figurákkal, az arcukon piros karikákkal, hanem úgy, ahogyan kell – természetesen. Úgy,

ahogy Kolozsvárt is színrekerült 1936-ban. Jött és győzött – véglegesen. Még mindig fanyalkodtak, pizskálódtak azok a kritikusok és városi intellektusok, akik számára úgy »igazi« és »drámai« a színrevitt paraszt, ha gonosz és aljas és ha nem történnek körülötte csudálatos dolgok. A dráma parasztja egy bizonyos magyar bíráló és alkotó szellem szerint ne szépeket mondjon a színen, ne legyen szellemes, hanem sűrűn használja a »rosszszab«-et, hajtsa el az új magzatot és üsse le az öregapját. Az ilyen »talajgyökerekből« növő irodalom egyesek szerint »erős«, tehát »drámai« is, míg a szimbólumokat feltáró, a népi lélek metafizikumából táplálkozó új magyar népi játék az ellenzéke szerint »gyenge«. Tamásinak és az általa teremtett műfajnak gáncsolói lényegében hasonló mentalitással küzdöttek és küzdenek ellene, mint Bartók és Kodály ellenei – húsz-harminc év előtt. Valami különös értetlenség üli meg a városi magyarság egy részét minden ilyen magyar termékkel szemben. Való igaz, amit Bartók mondott erről az értetlen közönségről, hogy t. i. »már nem elég természetes, még nem elég művelt és már nem annyira magyar«, hogy igazán érthető és élvezhető ezeket a műveket.

És mégis, a siker nem maradt el. Még akkor sem, amikor Tamási második darabját, a »Tündöklő Jeromos«-t tündöklően suta, éretlen és esetlen kritika fogadta. Ezt a kritikát a magyar bíráló szellem még szégyelni fogja egykor! Mert a »Tündöklő Jeromos« semmivel sem értéktelenebb az »Énekes madár«-nál. Szerencsétlensége, hogy az akkori politikailag túlfűtött atmoszférában a mű kényelmetlen szimbólumai, időszerű vonatkozásai túlságosan is meghökkentették a lelki kényelméről lemondani nem akaró közönséget és kritikát. Nem, ez a darab akkor nem lehetett siker, sőt ma sem. De holnap? Holnap, ha majd politikai szélcsendben

élünk, ha majd nyugodtan gondolhatunk vissza a Tündöklő Jeromosok korára, ha a népi, nemzeti öntudatra ébredésnek, a szülőföldünk és fajtánk szeretetének ez a gyönyörűen zengő himnusza zavartalanul visszhangozhat majd a magyar szívekben? Hiszem, hogy az idő érleli e mű sikerét.

Tamási harmadik darabja a tavaly bemutatott »Vitéz lélek«. Igazán szép sikert aratott. – Ezúttal megértőnek bizonyult a sajtó nagyobbik része és a közönség is. Pedig a darab alapjában véve akusztikailag nem túlszerencsés körülmények között került színre. Ennyire bensőséges, a lélek rejtett szépségeit, halk rezzenéseit megmutató finom, költői játék a Nemzeti Színház hibás akusztikájú nézőterén, kivált pedig a Városi Színház gyilkos, hangnyelő hombárjában csak részben fejthette ki hatását. Mégis, még így is megéreztek, hogy itt a népi színjáték szükségképp elérkezett a lélek sik-jaira. Pedig mekkora földet kellett bejárnia a népszínművek matricabirodalmán, a sablonok honán, a naturalizmus és realizmus sok sárán és piszkán át, amíg eljutott ideig! Mennyi szépség, mennyi emberi igazság, mennyi lélek árad itt Tamási bőségszarujából! Milyen jó lenne tanulmányt írni ezekről a »valószínűtlen« alakokról! Milyen jó volna összehasonlítani őket pl. a Maeterlinck szimbolikus figuráival. Milyen szükséges lenne keresni a társaságukat a világirodalomban! És milyen jó lenne összevetni a Maeterlincknek hozsannázó egykorú honi kritikákat ugyanazon bírálók piszkálódó Tamási-kritikáival! Hogy látnók, mennyivel jobb sora van nálunk az idegennek, mint a »csak« magyar talentumnak; annak ellenére, hogy Tamási és vele együtt az erdélyi írók éppen azt teremteték meg, ami eddig hiányzott irodalmunkból: a helyhez, tájhoz kötött népi drámát.

Németh Antal

AZ E.M.E. ÖTVEN ÉVE

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület most adta közre azt az emlékkönyvet,* amelyet még 1909-ben állítottak össze az Egyesület félszázados ünnepére, de amely a közben bekövetkezett magyar sorsfordulat miatt mindmáig kiadatlan maradt s így a régies tipográfiával kinyomtatott tanulmányoknak – megható a türelmük! – harminchárom esztendeig kellett várniok az alkalmas időt, hogy megszólalhassanak. Nem kevesebb, mint egy emberöltő ez a várakozás: az emberi világban mennyi változás történt ez alatt, de a magyar szellem célkitűzésében – bizonyosság rá ez az Emlékkönyv – mégis alig változott valami. A magyar nemzet saját szellemében, saját irodalma által akar továbbra is művelődni; sem egyéni létét feladni, sem műveltségének géniuszával meg nem egyező alapot és eszközt elfogadni nem hajlandó – írta egykor az alapító Mikó Imre az *Irányszemekben*. Talán azért nem »régik« könyv ez az elkésett Emlékkönyv, mert ennek a szellemi célkitűzésnek a jegyében fogant – ámbár régen, három évtizeddel előbb, egy egészen más kor alkonyán.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületről szól és a szellemről, mely betölti ezt a történeti múzeum-egyesületet. Az erdélyi múzeumi gondolat egyre határozottabb formában való testetöltése, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek gróf Mikó Imre által 1859-ben történt életrehívása, az alapításától 1909-ig terjedő félszázados története elevenedik meg *Kelemen Lajosnak* a kötet élén álló terjedelmes tanulmányában. Az elnyomatás éveiben folyó előkészítő tárgyalásoknak hitet, kitartást és körültekintést megkövetelő nehéz-

* *Emlékkönyv* az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére, 1859–1909. (Szerk. Erdélyi Pál főtitkár.) Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1909–1942.

ségei, az alapítás országos jelentőségű kolozsvári ünnepe, a munka megindulása, a táruk, szakosztályok kialakulása, az évkönyvek kiadása, a gyűjtemények szerepe a kolozsvári egyetem létrejöttében, a társadalmi erők elégtelenségét pótoló állami támogatás biztosítása, az egyesület *Erdélyi Múzeum* című folyóiratának megindítása, a tudományos munkásság fellendítéséért folytatott küzdelem, a meginduló munka közben egymással szembe kerülő akadémiai és múzeumi gondolat harca és megegyezése, a népszerűsítő tudományos előadások és az első vándorgyűlések megrendezése: ezek nagyjában az első félszázad legfontosabb eseményei és eredményei, amelyek körül megelevenedik az akkori Erdély és Magyarország és megelevenednek azok, akik tudatosan vagy öntudatlanul részesei voltak a félszázad történetének. Az események és személyek közül kimagasló gróf Mikó Imre céltudatosan munkás, a magyar szellemi és anyagi erőket maga köré szervező s azokat az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdély és az egyetemes magyarság szolgálatába állítani tudó egyénisége. Benne, munkatársaiban és alkotásukban, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben lehetetlen meg nem látni a sajátos nemzeti szellem alkotó erejét, amely életjelt akart adni, s erre módot keresett és talált. A második, a magyar kultúrával történő honfoglalás tudata hevíti az alapítót és munkatársait, ez kapcsolja őket egész életükre az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez, amelynek emlékkönyve örök emléket állít nekik.

Az emlékkönyv második fejezete azoknak a tudós és közéleti férfiaknak életrajzait foglalja magában, akikről oly sokatjelentően mondja a fejezet címe: »Az E. M. E. régi emberei«. Ma, az emlékkönyv megszerkesztése után harminc év eltél-

tével, nemcsak ők az E. M. E. régi emberei, hanem életrajzíróik közül is sokan a történeleméi lettek, s éppen ezért valami különös, meghatározó érzés ezeket az életrajzokat olvasni, amelyeknek alakjai és írói egyaránt azt hirdetik, hogy életükben, tudományos és társadalmi munkásságukban az Erdélyi Múzeum-Egyesület halálig feledhetetlen élményt, szellemi és anyagi áldozatok sorozatát és munkaterületet jelentett.

Végül az emlékkönyv gróf Mikó Imrét állítja élénk emberi és magyar nagyságában, családjá történetével, sokirányú, de mindig a sajátos nemzeti szellemből erőt merítő munkásságának részleteivel, a részleteket összefoglaló rövid életrajzával s jelentőségének méltatásával.

A történelem az élet sűrített folyamát rajzolja. Éppen ezért adatainak mennyiségében mindig kevesebb, mint a teljes élet. De ugyanakkor több is, mert az élet értelmezését adja. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület első ötven évéről szóló emlékkönyv azért felbecsülhetetlen nagy érték a magyar szellemi élet számára, mert többet nyújt az adatoknál és az értékelésnél: Erdélynek, az egyetemes magyarságnak, s az azt megtartó, önállóvá tevő és fejlesztő magyar szellem életének ötven évét eleveníti meg lapjain.

Olyan ennek az emlékkönyvnek a sorsa, mint az erdélyi múzeumi gondolaté: megvolt, élt és csak a gondviseléstől nyújtott alkalmas pillanatra várt, hogy testet öltön. És ahogy egykor az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapítása, úgy ma ez az idegen megszállás éveit átvészelt és végre kiadott emlékkönyv hirdeti, hogy »a művelődés, tudomány s az ezeken alapuló nemzeti ügyét kockáztatni vagy éppen elejthetni semmi sem fogja«.

I. Nagy Géza

SZEMLE

KÖNYVNAPOK – 1942

ÍRÓÉS OLVASÓ között nem csak az a különbség, hogy az író ír s az olvasó olvas, hanem az is – és ez talán fontosabb – hogy az író azt ír, amit akar, s az olvasó azt olvas, amit az író ír. Ez ugyan túlzásnak látszik, de ha tökéletesen a visszájára fordítjuk, akkor kiderül, hogy nagy igazság van mégis benne; valóban, az az író, aki az olvasó szeszélyéhez szabja műveit, alig méltó az író nevezetre. Kétségtelen azonban, hogy az író nem él külön világban: hazája, nemzete, népe egy haza, egy nemzet, egy nép olvasóiéval; őt ugyanazok a kérdések nyugtalanítják, mint olvasóit. A különbség közöttük inkább csak az öntudatosság fokában van: az olvasó könnyebben befolyásolható, hamar megejti egy találó felelet és gyakran észre sem veszi, ha egy ilyen nagyon találó felelet idegen kérdést csempész saját kérdései közé. Az olvasó aránylag könnyű zsákmánya a hírverés álnok katekizmusának; mi kifogása is lehetne a hibátlan felelet ellen, ha a kérdést kérdésnek elfogadja? Így az álnok hírverésnek hatalmában áll szakadékokat ásni az olvasók és az olvasók írói között, fülsüketítő zajjal tömve be az olvasók fülét azok előtt a kérdések előtt, melyek a vásári zenebonától távolabb álló írók előtt tiszta hangon csendülnek fel. Ezért fontos a hírverés birtokosainak, a nagy könyvkiadó vállalatoknak állásfoglalása; kívánalmunk velük szemben kevés, még üzleti érdekeikbe sem ütközik: azokat az írókat s azokat a műveket közvetítsék az olvasókhoz, akik annak a hazának, nemzetnek, népnek kérdéseit vetik fel s keresnek rájuk feleletet, melynek egyaránt tagja író és olvasó.

Örömmelállapítjuk meg, hogy ennek a kívánalomnak idei könyvnapi kiadványaikkal általában megfelelnek kiadóink. Ha végig lapozzuk a könyvnapi könyvek jegyzékét, alig akadunk benne olyan műre, mely a magyar sorsközösségtől való különállásával tüntetve lepné meg kellemetlenül a könyvet vásárolni óhajtó közönséget. Nem sietünk mohón meghajtani ezért az elismerés lobogóit a könyvkiadók előtt, hiszen a kívánalom, melyet velük szemben támasztottunk, valóban kevés volt; nem azt kívántuk, hogy kiadványaikra ráfizessenek, hanem csak azt, hogy ne álljanak útjába a magyar érdeklődés érvényesülésének, vagyis – ha szabad kissé tréfálkoznunk – éppen azt, hogy ne fizessenek rá kiadványaikra, hogy ne csapjanak fel önzetlen prófétáknak honunkban, hanem maradjanak haszonelvű magyar üzletemberek. Valóban – az idei könyvnap is ezt igazolja s az elmúlt évek könyvnapjai sem tanúsítanak mást – egyre jobban erősödnek a szálak, melyek a magyar olvasókat íróikhoz fűzik, egyre követelőbben lép fel a könyvvásárló közönség néma igénye, melynek hovatovább mind nehezebb ellenállani. Ennek az igénynek az iránya világosan megmutatkozik, ha azt keressük, ami a könyvnapra megjelent legkülömbözőbb művekben közös: *ez az irány a magyar önismeret felé mutat.* Jele ennek már az az öt könyv is, melyekkel ebben a számban külön-külön is foglalkozunk: *Györffy István: Magyar nép – magyar föld, Karácsony Sándor: Ocsúdó magyarság, Szekfű Gyula: Állam és nemzet, Németh László: Kisebbségben, Szekfű Gyula szerkesztésében: A magyarság és a szlávok.* De megemlíthetnők még: *Prinz Gyula: Magyar-*

ország földrajza, *Lükő Gábor*: A magyar lélek formái, *Szabó Zoltán*: Parasztok stb.; mind olyan munkák, melyek a magyar föld és a magyar ember világának a titkait igyekeznek megfejteni.

A magyar mult sem marad kiaknázatlanul. E tekintetben az idei könyvnap egy már a mult éveken kialakult nemes hagyományra támaszkodott, amikor gyűjteményes kiadásban tette az olvasók számára hozzáférhetővé néhány klasszikus író nagyságunk életművét. Ezúttal *Balassa, Csokonai Vitéz, Madách és Tompa Mihály* kerültek sorra összes műveikkel, az újabbak közül *Babits* összes verseit, *Tóth Árpád* összes műfordításait kaptuk. Kelendőségük azt bizonyítja, hogy ezek a vállalkozások élő igényt elégítettek ki. Bizvást idesorakoztathatjuk a »Magyar Szabadság« című kötetet is, mely *Bethlen Miklós* önéletírását, *II. Rákóczi Ferenc* valomlásait és *Széchenyi* 1848-as naplóját tartalmazza.

Tulzás nélkül állíthatjuk, hogy – némi romantikus látszat ellenére is – számottevő szépíróink könyvnap i könyvei szintén a mélyebb magyar önismeret vonalába illeszkednek: *Tamási Áron* összes novellái kétségtelenül a kitűnő író életművének leghitelesebb, legigazabb részébe tartoznak. *Móricz Zsigmond* második Rózsa Sándor-kötete az alföldi parasztság iratlan történelmének egy fejezete. *Sinka István* Fekete Bojtár néven vall csodálatos gyermekkoráról; könyve azok közé a ritka könyvek közé tartozik, melyek egy ember sorsán keresztül valóban egy egész nép-réteg sorsát érzékeltetik. És ugyancsak önéletrajz *Erdélyi József* »A harmadik fiú« című könyve is.

Végül Erdély és az anyaország elszakíthatatlan egységét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az erdélyi könyvnap i kiadványok – bár mennyiség tekintetében természetesen kisebb arányokban – hajszálpontosan ugyanazt az irányvonalat követik, melyet az anyaországiak. Multunk értékeinek felmutatását célozza az *Erdélyi Csillagok* Apáczai Csere János, Bethlen Miklós, Benkő József, Pápai Páriz Ferenc, Rác Sámuel, Barabás Miklós, Kriza János, Sikó Miklós, br. Wesselényi Miklós, Jósika Miklós, Orbán Balázs, Székely Bertalan arcképének megrajzolásával, valamint a *Hazai utazók Erdélyben*, a *Tréfás és csúfolódó erdélyi népköltészet* és a *Tillaárom haj!*, mely Arany János vidám verseit tartalmazza. Utoljára említjük meg – részes társhoz illő szerénységgel – az *Üdvözlégy Szabadság* című antológiát, mely nyolc fiatal erdélyi költőnek első sorban azokat a verseit foglalja magában, melyekben ezek a költők az erdélyi magyarságnak a bécsi döntéssel bekövetkezett felemás felszabadítására felelnek elszorult torokkal.

SZABÉDI LÁSZLÓ

MAGYAR NÉP – MAGYAR FÖLD

Győrffy István, a korán elhunyt nagy magyar néprajztudós összegyűjtött munkáit adta közre, ezen a címen, a Turul Szövetség Könyv-és Lapterjesztő Kft. A közel félezer oldalas mű hatalmas dokumentuma nemcsak Győrffy István tudományos munkásságának, hanem a magyar néprajznak is. Meghatározása ez a munka a magyar néprajztudomány feladatainak, útmutatás a magyar önismeret el-

érésére s ezáltal a magyar öntudat-építés kézikönyve.

De mégsem elmélet ez a könyv. Győrffy a magyar néprajztudomány legfontosabb feladatának a magyar népi kultúra mindenek előtt való rögzítését tartotta; az elméletektől nemcsak maga tartózkodott, hanem őva intette tanítványait is. »Nekünk nincs még, hála Istennek, elméletekre szükségünk, ha valamit meg akarunk állapítani népünk multjáról, mint az olyan igen tudományos nyugati könyvek

íróinak – szokta mondani. Nálunk még meglévő hagyomány az, amit a nyugati néprajztudósok keserves agymunkával következtethetnek ki, mint volt valóságot; ugyanez keleti rokonainknál meg éppenséggel még élő műveltség.« A magyar néprajz problémái éppen ezért, Györffy szerint, Keletre fordulva oldhatók meg. Ezért kell mindenekelőtt számba venni azt, amivel a honfoglaló magyarság ideérkezett, Európa e nehéz helyére, népek és kultúrák ütköző pontjára, erre az örök csatatérre, ahol már több mint ezer éve állunk őrt, magunkra hagyva, testvértelenül, baráttalanul. Tudnunk kell, hogy mivel érkeztünk e hazába, hogy mi mindenünk volt, mert csak így mondhatjuk meg, mit kaptunk a nyugati műveltségből és hogy mivel gyarapítottuk mi az emberi műveltséget. Csak így derül fény őstörténelmünkre, csak így mutatkozik meg ősműveltségünk és így világlik ki, vajjon teremtő, alkotó nép vagyunk-e vagy csak tanuléányok, akik mindent megtanulunk, amit előttünk dicsérnek. Csak így kapjuk bizonyítékát annak, hogy részünk van az európai művelődésben és ezen az úton, népi műveltségünkön keresztül, fogalmazhatjuk meg, hogy mi a magyar. A magyar népi műveltség ezáltal lesz a magyar önismeret és a magyar öntudat forrása.

Ezek a szempontok irányították és váltak valóra Györffy egész élete munkásságában, aki a magyar nép és magyar föld sorsproblémáit, még a magyarság területén belül is, a keleti területeken kutatta. Elsősorban a kúnység érdekelte, ahol született. A kúnok, mint »a legfiatalabb honfoglalók«, – emlegette – sok tekintetben elevenen megőrizték a keleti hagyományokat. Az ő életük feltárással igyekezett megtalálni a kultúrákat a magyarság hagyományos műveltségéhez. Különösen sokat foglalkozott települési kérdésekkel, mert szerinte a nép és a föld sor-

sát, egymáshoz való viszonyát, ennek a viszonyoknak a történelmét, tehát az ember életét a település és az így rendelkezésre álló javak és természeti erők határozzák meg. S bár kétségtelen, hogy Györffy előtt is és kortársai is sok nagy-szerű eredményt értek el, mégis ő az, aki kiemeli a magyar néprajztudományt az exotikumokat dédelgető *folklore* és a népi mesterkedést és művészkedést csodáló és azon elmerengő *Volkskunst* állapotából és rátereli a figyelmet a település- és népiségtörténeti szempontokra is.

A keleti országrész magyarságával foglalkozva, természetesen élénken vizsgálta a nemzetiségek és a magyarság kölcsönös néprajzi és demográfiai problémáit is. Különösen sokat foglalkozott a románság térhódításának néprajzi és szociális kérdésével. Ezen a téren olyan messzire előre jutott, hogy sok tekintetben végérvényesen megállapította a bajok okát is. »Mindenek felett azzal kell tisztába jönnünk, hogy az oláh kérdés elsősorban gazdasági kérdés. Nem szabad úgy gondolkodni, – írja, – mintha csak a kultuszminiszternek volna kötelessége magyar nemzeti politikát csinálni, a földművelési, valamint a többi kormányok éppúgy, sőt némelyiknek még jobban módjában van. De a társadalom is fogjon össze s tekintsen a fenyegetett Erdély felé!« Györffy már 1915-ben leírta, Dél-Bihar népese- dési és nemzetiségi viszonyairól írt tanulmányában, azokat, amiket ma is szelvében-hosszában megállapítanak: »Erdély épúgy telítve van, mint Dél-Bihar. A mai kulturális és gazdasági viszonyok között ott több ember nem tud megélni. A magyar nem tudja az igényeit jobban redukálni és megmozdul. Az oláh meg még egy kicsit lejjebb szállítja az igényeit, összébb húzza magát, de otthon marad. Nem-sokára panaszt hallunk, hogy ez vagy az a falu oláhosodik. Pedig nem történt más, minthogy a ma-

gyarok kivándoroltak... székelyeket visznek a Bácskába cselédnek, alföldi városokba iparostanoncnak! Kedvezményes vasúti jeggyel jövő székely cselédeket önt napról napra a vonat a budapesti keleti pályaudvaron. Ilyenek után ne az oláhokat vádoljuk, hogy Erdélyt eloláhosítják, hanem magunkat, akik »mentjük« véreinket s Erdélyt.«

Ezek az itt idézett mondatok, mai aktualitásuk mellett arra is felhívják a figyelmet, hogy Györffynek sikerült a magyar néprajz módszerét ú. n. etnoszociológiai szempontokkal bővítenie. Idevonatkozóan elég, ha a *szilaj pásztorok* című történelmi néprajzi művére, *A rétes emberek*-ről írt tanulmányára és a *Matyó summás* című dolgozatára emlékezünk, amelyek a mindennapi népi sors és magyar-népi magatartásnak a legelső tudományos alapossággal és tárgyilagossággal megírt dokumentumai. Ezekben a dolgozatokban váltotta leginkább valóra Györffy azokat az intelmeket, amelyeket nekünk, tanítványainak, nem győzött eléggé a lelkünkre kötni: hogy a népi kultúrát sohase tépjük alkotó elemeire, s nehogy az alkotó elemeket gyűjtsük, mint bogarász a ritka bogarakat, hanem a kultúrát mindig az életben vizsgáljuk, teljes egészében és funkcióiban ragadjuk meg és ábrázoljuk leírásainkban, értelmezni azonban mindig a népi magatartás szemszögéből is értelmezzük. Vegyük vizsgálat alá azt is, hogy a nép milyen magatartást tanúsít hagyományos műveltségével szemben, mert csak így nyerünk bepillantást a nép lelkébe, így látjuk meg, hogy mit jelent a valóságban a nép számára hagyományos műveltsége. Györffy belelátott népe lelkébe és derülátó volt annak jövőjét illetőleg, mert látta a népi kultúrán keresztül a népe belső értékeit és erőit s mindig mondotta: »Elnyűttük az izmaelitákat, el a görögöket, arcunkra formáltuk a bolgárokat és negy-

venezer családnai kúnt. Csak idő kell és a nemzet belső erőinek, hagyományainak a védelme és ápolása, akkor elnyűjjük azokat is, akiket még el kell nyűnünk, hogy e hazában mindnyájan magyarul magyarok legyünk.« Ez a nemzetet fenntartó belső erő Györffy szerint a népi műveltség és hagyomány. Ezt igyekezett feltárni, begyűjteni, ezért figyelmeztetett mindig hagyományaink keleti eredetére, mert így látta elérhetőnek az »üri« és népi műveltség közeihozását, éppen a közös keleti hagyomány alapján, s így remélte a magyar népi magatartás helyes vizsgálatát, amiből a tárgyilagos önismertet és az építő, megtartó magyar öntudat fakad. Ezek a megfontolások és célok, a magyar néprajztudomány ilyen feladatainak a munkálása és módszeres fejlesztése avatták Györffyt a magyar néprajz legkiválóbb s emellett legnagyobb hatású tudósává, aki tanítójává lett – az új, nemzetibb kultúrájú és szociálisabb berendezésű Európában – nemzete ifjúságának.

K. Kovács László

OCSUDÓ MAGYARSÁG

A mai magyar gondolkozókat és írókat két csoportba sorozhatnánk. Vannak, akik azt mutatják meg, hogy milyen a mai magyarság. Ezek inkább sötét, mint derűs képet rajzolnak s élénk tárják a mai magyar élet iszonyú hiányait és belső ellentmondásait. Vannak azután, már sokkal kevesebben, akik a válságból kivezető utat és az ellentmondások magasabb összhangját keresik. *Karácsony Sándor* »Ocsudó magyarság« című hatodfélszáz lapos újabb könyve bízást igazolja, hogy ő ebbe a második csoportba tartozik. A *nevelésről* szól, – ebben látja a magyar válság megoldásának egyetlen útját, – s az elevenbe vágó *miért* és *mi-*

nek kérdésére ad választ. A *mi* és a *hogyan*: a lényeg és a módszer vitatása egy letűnt korszak embe-réé volt. Az életerőkkel telített új ember az ok és a cél kérdését vizsgálja s a kettő között feszülő élet mozgását kívánja ábrázolni.

A *Neveléstudomány társaslélektani* alapjai című sorozatának, úgy látszik, befejező (III.) kötete az »Ocsudó magyarság«. S hogy Karácsony neveléstani gondolkodásának lényegét érzékelhessük, éppen csak utalunk rá, hogy a régi nevelés az egyéni lélek három alapvető tevékenységét: az érzelmet, az értelmet és az akaratot szerette volna kinevelni. Az egyénnevelés nyilvánvaló csődje után azonban vilá-gossá lett, hogy a nevelés nem csu-pán az egyik egyénnek a másikra való öntudatos és céltudatos ráha-tása, hanem az egész társadalomnak mindenki iránti felelőssége és szolgálata az egész társadalom si-keres megváltoztatása érdekében. A társaslélektani szempontnak a nevelés területén való alkalmazása azt jelenti, hogy társasérzelmi, ér-telmi és akarat, tehát művészi, nyelvi és társadalmi nevelésről kell beszélnünk. Karácsony Sándor ennek a hármass feladatnak a kör- vonalozására vállalkozott.

Első neveléstani művében (*Ma-gyar nyelvtan társaslélektani ala-pon*) megfelelt arra a kérdésre, hogy a *nyelv*, mint jelrendszer, mi-képpen válik az embernevelés egyik legdöntőbb tényezőjévé. A *művészi* nevelés társaslélektani lehetőségét *Az irodalmi nevelés* című tanulmá-nyában fektette le (*A könyvek lel-ke* című kötetben), a *Magyar ész-járás* című könyvében pedig azt kereste, hogy a magyar nevelés-nek melyek a társaslogikai felté-telei. A *Magyar Világnézet* című tanulmánya viszont a sajátos ma-gyar *gondolkodásmód* és életlátás adott törvényeit írja le és állítja szembe különösen az »indogermán« szellemmel. Ilyen előzmények után ez a könyve egyfelől eddigi, a nevelésre vonatkozó összes gondola-

tainak rendszerezése, másfelől an-nak felmutatása, hogy melyek a társadalmi nevelés *akarat*i meg-nyilvánulásainak legdöntőbb törvé-nyei.

Ebben a könyvében – amint maga mondja – pedagógiai rend-szerét akarja nyújtani. Ez a rend-szer azonban öntudatosan külön-bözik a nem magyar szellemű peda-gógiai rendszerezésektől. A mű hat nagy fejezete: 1. Elrejtezett magyarság. 2. A nevelés a priori-jai. 3. A nevelés alanya és tárgya. 4. A nevelés külső körülményei. 5. A nevelés előzményei és követ-kezményei. 6. Ocsudó magyarság csak keret, amelyen belül bőven ta-lálunk filozófiai, nyelvészeti, történelmi, esztétikai fejtegetéseket, naplószerű visszaemlékezéseket, ve-zércikkyszerű kisebb írásokat, ön-vallomásokat, nevelői mozgalmak-ról való beszámolókat. A szélesen hömpölygő, változó színű hullá-mokat vető folyamat azonban egy-séges meder fogja be, s a folyam vize mindenütt önmagával azonosan kristálytiszta. A magyar nevelés-nek a magyarság adta öntörvény-szerűségei szerint, a legmagasabb keresztyén eszmények vezetése alatt, minden képmutatás nélkül, a legteljesebb őszinteségben kell lefolynia. Egy nemzetnek a neve-lése szélesebb folyam és összetet-tebb organizmus, hogysem annak minden eleven kérdése egyetlen elvi rendszerben elférne. Karácsony Sándor könyvében nem is találjuk az iskolás német tudományelmélet törvényszerűségeinek megfelelő el-vi rendszerezést, de olvasása közben annál inkább érezzük az egyetlen magyarság rengeteg nevelési kér-désünk között egységet teremtő hatalmát.

Karácsony Sándor könyve nagy szolgálat, mert a magyar válság-ból *felocsudó* és *felocsudni tudó* magyarságról beszél. Feltétlenül megerősít a *nevelés hatalmába* vet-tett hitünkben és merész kísérlet annak megmutatására, hogy a ná-lunk szokványos – az ő fogalma-

zásában: indogermán szellemű – tudományművelési módszerektől elütő módon, sajátosan magyarul is lehet tudományt üzni.

Karácsony Sándor könyve, eleven életet hozó, életerőket ébresztő újabb nagy alkotása, minden bizonytalansággal megérdemli az *élő könyv* nevet.

László Dezső

ÁLLAM ÉS NEMZET

A jelenségekből úgy ítélhető meg, hogy a magyar szellemi magatartásra mind inkább jellemzővé válik a jelen megtagadása, vállalása a magányos útnak, elvonulás a »sziget«-re vagy nevezzük bármiképpen ezt a jelenséget. Mert a jelen valósága lehangoló tapasztalat, közszellemünk elferdült és megromlott, s mert társadalmunk akusztikája is hamis, – a lélekben függetlenek, a jobbak, a mult tanítását befogadók s a jövőért aggódók számára – úgy tetszik – nincs más becsületes választás, mint kívül lenni és kívül maradni ezen a bűnös körön. Nem önkéntes száműzetés ez, a kapcsolatoknak megszakítása távolról sem következik ebből a magatartásból, egyszerűen csak távolmaradás a jelen »ügyektől«, melyeket úgysem ők intéznek, a vezetés helyett csak a *szellemi hatás* szerepének a vállalása, melyet éppen a »sziget« magánya, a »külön út« függetlensége tesz – szerintük – elmélyültté és megfontolttá.

Ismervén a mai magyar társadalom és közszellem ferdeségeit, betegségeit és bűneit, bizonyos mértékben értékelni tudjuk ezt a magatartást. De mégis megdöbben az az ernyesztő hatású vallomás, amely *Szekfű Gyula* »Állam és nemzet«-ét bevezeti: ő, aki egyedül járja útját, nyugodtan nyilatkozhatik hazájáról és népéről, mert *senkitől* nem vár helyeslést, ócsárlással *sem* törődik, *a jelenben úgyis*

keveset bízik. Borulátását éppen csak enyhíti, de nem közömbösíti az, amit hozzáfűz: a jelenben keveset bízik, de ismeri a multat és hisz a jövőben.

Ez a szellemi magatartás *Szekfű Gyula* publicisztikájának egyébként is újabban jellemző vonása. Csalódott és keserű hangú lett s talán már el is felejtette, hogy egykor, a *Három Nemzedék* függelékében, hitét nemzedékünkbe helyezte. Jövendőről beszélt akkor is, jövendőről, amely azonban nem a távolban lebeg, de *kezdetiben jelen van* s észrevétlenül hódítja magához az országot. Úgy látszik, amit akkor nem vélt illúzióknak, ma annak véli és a sok csalódás vagy vélt csalódás keserűvé tette nemzetszemléletét.

A történetíró tanításának a lényege azonban, s így az »Állam és nemzet«-ben összefoglalt nemzetiségtan lényege is független az ember és a politikus kedélyvilágától. Ez a nemzetiségtan ma már minden más körülménytől független szellemi valóság, amely épp olyan mértékben építi magyar önismertünket, mint a *Három Nemzedék*, a *Magyar Történet* vagy a *Mi a magyar?* kötet nemzeti jellemünket megrajzoló szép tanulmánya.

Öt pontban szögezi le *Szekfű Gyula* a nemzetiségi kérdésben kialakított álláspontját:

1. a magyar nemzetnek mindig volt állama, s ez az állam, Magyarország, mindig a magyaroké volt;

2. a magyarok államában mindig laktak nem-magyar népek is; Magyarország ennyiben sohasem volt egynyelvű ország; az egynyelvű ország az ezer éves multtól való lemondásunkat jelentené;

3. a nem-magyar népekkel való együttélés módozatait és lehetőségeit mindenkor keresték és legtöbbször meg is találták a magyarok; e téren a kezdeményezés az ő kezükben volt, aminthogy az állam is mindenkor az övék volt és érte ők viselik a felelősséget;

4. a magyarságba idők folyamán sok nem-magyar elem is átömlött, de ez az asszimiláció a mult századokban sohasem érte el azt a határt, melyen túllépve a magyarság ősi tulajdonságainak működését és kifejtését akadályozhatta volna;

5. amikor tehát a nemzeti és állami létben zavarok mutatkoznak, ott megint lehetővé, sőt kizárólagossá kell tenni ez ősi tulajdonságok, köztük a régi magyar politikai érzék érvényesülését.

Már ebből az öt pontból is kiviláglik az »Állam és nemzet« fejtetéseiinek mély értelme s ezért szükségesnek látjuk, hogy lapunk a kötet nagyobb tanulmányaival (*A szentistváni állam, A magyarság és kisebbségei a középkorban, Még egyszer középkori kisebbségeinkről, Népek egymás közt a középkorban, A nemzetiségi kérdés rövid története, Népiség, nemzet és állam*) s egy-két kisebb tanulmánnyal a közel jövőben részletesebben is foglalkozzék.

Venczél József

KISEBBSÉGBEN

A magyar könyv ünnepének újdonságai közül őszinte örömmel vettük a kezünkbe *Németh László* *Kisebbségben* című négykötetes művét, hiszen ha mifelénk kimondják Németh László nevét, éppen ez a sok vitát keltett s most címadó tanulmány társul hozzá. A megkülönböztetés részben szól az írásnak; részben pedig az átfogó és áttekinthető szellemi alkotást értékelő erdélyiség nyilatkozik meg benne. Ha okát kellene adnunk ennek a kiemelésnek, bizonyára így szólnánk: ezt a könyvet azért tartjuk többre egyéb műveinél, mert benne nem újabb regényalakokat, színdarabhősöket, nem alkalmoszerű terveket és részletértéket adott, hanem egy egész gondo-

latvilágot vetett ki sarkaiból, s helyette új szemléletet teremtett. Átalakította a gondolkozást, nem csupán a tömegből kiemelkedőkét, hanem egy kissé a tömegét is, s így, mint erjesztő anyaggal, elősegítette a magyar kiválasztottak rétegének képződését. A forradalmi eszméket magántulajdonának érző mozgékony nemzedékünk (értsd: a magyar ifjúság) eleinte fenntartás nélkül, később bizonyos kiigazításokkal magáéinak fogadta a könyvben meghirdetett ígéket. Németh László ezzel a könyvvel lett kigyúlt csillag a célt és utat kereső magyar ifjúság egén; egy nemzedék ezért tekintette nevelőjéül.

Mit jelent ez a könyv a magyar gondolkozásban? Azelőtt a mult érinthetetlen volt. Szentségtörés és hagyománytiprás vádja és következménye nélkül nem lehetett hozzányúltni, értékrendjén változtatni, a rárakódott port letörölni, az előtérben felejtett selejtes anyagot hátrább töltni, hogy ne vonja el a figyelmet érdemesebb emberek, eszmék és alkotások elől. Németh László császármentséssel megnyitja az idő méhét; válogat, értékel, sorrendbe illeszt, ítél. Valamiről azt mondja: ebben a fojtogatott magyar lényeg sikolt fel; másokról így szól: ez híg oldattá pancsolta a magyar gondolatot. Megalkotta a mély és híg magyarság fogalmát. Papirra írta, hogy a mély magyarok, akiket divat, iskola, üzlet és pálya nem lökdösött le a magyarok útjáról, mindig kisebbségben voltak. Tehát törvényszerű, hogy ma is kisebbségben vannak. Nem toldotta hozzá, hogy a tévetegekkel szemben maga a szellemi kisebbség is törvényszerű. A helyes látásnak szörnyű ára van, egy nép fiai közül kevesen tudják leróni azt. A nyugtalanság üzőttjei ezért voltak, vannak és maradnak örökké kisebbségben a sorslátásra vakok és szellemi gerincferdültek között. Am a kisebbség egyben minőség is, tehát csekélyebb száma ellenére sem esélytelenül áll ki viadalra.

Németh László kisebbségelméletéhez tartozik, hogy a megszállás alatti Erdélyt nem csak nemzeti kisebbségnek tekintette, hanem a magyarabb magyarság értelmezésében is második vonalba szorított szellemi kisebbséget ismert meg benne. Ezért írta a felszabadulás-kor, hogy Erdély kisebbségből kisebbségbe jutott: nemzeti kisebbségből a magyar kiválóak kisebbségébe.

Minden, amit Németh László előbb és utóbb írt, bármilyen kedves is neki, végül is ennek az egy műnek részleteiben való igazolása, akár a mellőzött és megtaposott mély magyarság, akár a minőségi ember értéktöbbletének vonalán. Bő sugárban önti regényeit, színdarabjait, társadalmi és politikai életünket felmérő írásait, de valamennyin tisztán felismerni a forrás sajátos ízét: a kisebbség szemlélet és minőségelmélet nézőpontjait. Németh László, az író és ember – írhat, politizálhat, támadhat és védekezhet – mindig csak egyetlen egy alakban jelenik meg a magyar társadalom szellemi viágázói előtt: a gondolkozó és értékelő magyar ember alakjában.

Parajdi Incze Lajos

A MAGYARSÁG ÉS A SZLÁVOK

Ezen a címen adta ki a budapesti egyetem Magyarságtudományi Intézete *Szekfü Gyula* szerkesztésében harmadik előadássorozata 13 előadását. A Magyarságtudományi Intézet előző két kiadványa: »Úr és paraszt a magyar élet egységében« (1940.) és »Erdély és népei« (1941.) történelmi önismeretünk szempontjából egyaránt hézgapótló jelentőségűek voltak s ez a harmadik sem marad el mögöttük. A délkelet európai magyarszláv sorsközösség történelmünk ezer esztendő s tényezői közt is a legfontosabbak közé tartozik. Nem-

csak a magyarság, hanem az egész finnugor népcsalád történelmi élete végzetesen össze van kapcsolva a szlávokéval s a szóbanforgó kiadványnak nem utolsó érdeme, hogy tág horizonton szemlélteti azt a drámai küzdelmet, melynek során a finnugorok keleti törzsei a szláv népi terjeszkedés áldozataivá lettek, míg a nyugatra húzódott két finnugor nép, a magyar és finn, máig tartó állandó, véres harcokban tudta csak magát fenntartani e halálos veszedelemmel szemben. Maga a szlávoké azonban szintén kezdettől fogva két malomkö közt őrlddik, saját indoeurópai néptestvérei, különösen a germánok, és az uraltáji népek között. A német-szláv kérdés az utolsó évezred alatt a szláv-finnugor kérdéshez hasonlóan alakult, de a németiség javára s éppen napjainkban vagyunk szemtanúi e küzdelem egyik gigantikus felvonásának. Történelmi szükségszerűség, hogy a németiség ebben a harcban a szlávok által szorongatott finnugorokat, a magyarokat és a finneket, fegyverbarátai közé számlálhatja.

Ennek a világtörténelmi jelentőségű és méretű »fajok harcának« békésebb közjátékai a szláv államalakítások, de éppenúgy a germán és az uraltáji terjeszkedés jegyében állanak. A szláv, orosz s talán a horvát állam germán, a morva és a bulgár állam avar ill. bolgártörök vezetőrétegnek köszönhetik létrejöttüket s az egyébként szláv kezdeményezéseknek látszó is (szerb, lengyel) magukon viselik az idegen hatás bélyegét. Két rendező elv, a nyugati és a keleti harcok tehát a szlávok meghódításáért, s az utóbbinak örököse és képviselője volt a honfoglaló magyarság. A Duna medence szlávoké, bár jelentékeny volt, mégsem haladhatta meg számban a magyarságot, különben mi is elszlávosodtunk volna, akárcsak az avarok és a bolgártörökök. Viszont civilizációnkra nagy hatást gyakorolt az együttélő szlávoké: a konyhakertészet, szántás-vetés, is-

tallózás, takarmányozás, házberendezés és néhány iparág terén a nomád magyarság szláv közvetítéssel tért át a megtelepült életmódra. Az átvett civilizációs és kulturális (egyházi és állami berendezés) javakat azonban a magyarság önerejéből fejlesztette tovább: szervezet, politikai életkeretet adott életterületének s az itt lakó szlávoknak is: a környező szláv nyelvekben hemzsegnek az ilyen természetű magyar kölcsönszavak (pl. ország, város; azután más közigazgatási, bíraskodási, katonai és kereskedelmi műszavak). A magyar életforma ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorolt szláv szomszédainkra, bizonyosság erre a magyar ruhaviselet számos darabjának átvétele és történelmünk hőseinek szláv népénekekben, népmesékben való továbbélése. A Duna-völgyi magyar-szláv sorsközösség életütemét a nyelvészet, az irodalomtörténet és a néprajz egyaránt így láttatja: a magyarság

európai életformájának megszervezéséhez anyagi és szellemi nyersanyagot nagy mértékben kapott a szlávoktól, de ezt a nyersanyagot a maga erejéből dolgozta fel kultúrává s ez a kultúra azután formálta, irányította, átalakította az együttélő szlávok életét is. Történelmi hivatásunk megismertetésén keresztül szolgálja ez a könyv nemzeti öntudatunk erősödését.

Makkai László

Az itt ismertetett művek könyvészeti adatai: Györfly István: Magyar nép – magyar föld. Budapest, Turul Kft. – Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Budapest, Exodus. – Szekfű Gyula: Állam és nemzet. Budapest, Magyar Szemle Társaság. – Németh László: Kisebbségben. Budapest, Dr. Püske Sándor (Magyar Élet). – A magyarság és a szlávok (szerk. Szekfű Gyula). Budapest, Franklin-Társulat.

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. 14224. – Felelős vezető: Major József.

ELŐFIZETÉSEK NYUGTÁZÁSA:

1938. évi előfizetésüket rendezték: dr. vitéz Papp László.

1939. évi előfizetésüket rendezték: dr. vitéz Papp László, Tittel Andor.

1940–41. évi előfizetésüket rendezték: Magyarai Kossa István Kenderes, Magyarai Kossa István Budapest, Mikó István, dr. vitéz Papp László, Pálffy Antal.

1940–41-re egyéb összeget fizettek: Tittel Andor 2 P.

1942. évi előfizetésüket rendezték: I. sz. Áll. Népiskola, Marosvásárhely, Baross Gábor, Benedek Pál, Bernát Gyula, Bodor Kálmán, Bukovszky János Csergőffi Tibor, Entz Géza, Erdélyi Párt Nbánya, Eröss Alfréd dr., Fejérváry Jenő, Giday Endre, Gogomán Ferenc, Jakab Mihály, Kalmár Tihamér, Karda Mihály dr., Kecskemét város könyvtára, Kelemen Zoltán dr., Kégl Zoltán, Kolozsvár thj. sz. kir. város statisztikai hivatala, Koncz Pál, Kónya Kálmán, M. kir. József nádor műegyetem gazdaságpól. és statiszt. intézete, Maxim Gyula dr., Nagy Imre, Nagy Iván dr., Nagy László dr. Budapest, Nánásy Géza dr., Papp Kálmán dr., Petres Kálmán, Radnóti István, Rátz Lajos dr., Református gimnázium internátusa Kecskemét, Rosskopf Béla dr., Sebesi Ákos dr., Simon Menyhért dr., Semsey Aladár dr., Simó Andor, Suba Károly dr., Szabó János, Szcenzer József, Szent Iványi Domokos, Székelyudvarhelyi róm. kat. gimnázium, Szilágyi Ferenc, Szombatfalvy György, „Szövetkezés”, Tarsoly Árpád, gr. Teleki Történettudományi Intézet Budapest, Tisza István tudományegyetem közgazdasági szemináriuma, Uri Kaszinó Szabadszállás, Valkó László dr., Várady József, Vásárhelyi László dr., Vernes Gyula, Vitályos Gábor dr.

1942. évre egyéb összeget fizettek: Áfra Nagy János 4.50 P, Bartal György 5 P, Benedek Ágnes 1 P, vitéz Biró István 4.50 P, Bocz Elek 4.50 P, Csongor György 7 P, gróf Degenfeld Miksa 4.50 P, Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara 7 P, Erdélyi Népművelési Bizottság 7 P, Farkas László dr. 5 P, Ferenczy József dr. 2 P, Fischel könyvkereskedés 0.80 P, Földessy Gyula 4.50 P, Fúzy Szaniszló 5 P, Gelei Béla dr. 3 P, Gráf Elemér dr. 1 P, özv. dr. Günther M-né 1 P, Havadtöy Sándor 8 P, Hegyi Mózes 3 P, Harsányi Pál 4.50 P, Juhász István Szeged 1 P, Kakassy János 5 P, Kecskeméti Kaszinó 8 P, Kozán Imre 4.50 P, Lőrincz Sándor 4 P, Lukács Zsófia 4.50 P, Magyar Mezőgazdák Szövetkezete 112 P, Magyarai Kossa István 2 P, Német Margit 4.50 P, Paczolay György 4 P, Péter Antal dr. 5 P, Sáry István dr. 4 P, Schultz Miklós 5 P, ifj. Szabó Gusztáv 4.50 P, Szabó Kálmán dr. 2 P, Szatmár-vármegyei Takarékpénztár 4.50 P, Udvarhely vármegye népművelési bizottsága 8 P, Urbik Ferenc dr. 2 P, Vákár József 4.50 P.

1943. évre fizettek: Bernát Gyula 1 P, Bodor Kálmán 9 P, Burits Pál 7 P, Dominits László 13 P, Magyarai Kossa Zoltán 1 P, Nagy Lajos Kollegium Pécs 7 P, Szabó T. Attila dr. 4.30 P.

A HITEL RÉGI SZÁMAI

közül kiadóhivatalunk szívesen visszaváltja az 1936. évi 1., 2. és 4., valamint az 1937. évi 1. számot. E négy régi számért csereképpen készséggel felajánljuk most megjelenő évfolyamunkat; egyes számokért viszont darabonként 2 P-t fizetünk.